

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KURTULUŞ SAVAŞI ALANLARININ
TURİZM COĞRAFYASI

Hazırlayan:
Ahmet Serhan GÜNGÖR
2501020023

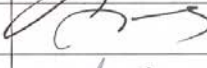
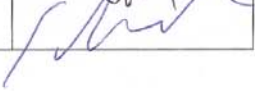
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Suna DOĞANER

İstanbul, Şubat 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **COĞRAFYA ANABİLİM** Dalında **2501020023** numaralı **AHMET SERHAN GÜNGÖR'ÜN** hazırladığı "**KURTULUŞ SAVAŞI ALANLARININ TURİZM COĞRAFYASI**" konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTÖRA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca 10.03.2010 **ÇARŞAMBA** günü Saat:13.30'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin~~kabulü~~.....'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRI ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. SUNA DOĞANER	Kabulü	
PROF. DR. NURTEN GÜNAL	Kabulü	
PROF. DR. SEDAT AVCI	Kabulü	
DOÇ. DR. BARBAROS GÖNENÇGİL	Kabulü	
DOÇ. DR. DENİZ EKİNCİ	Kabulü	

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını borçlu olduğu Türk Kurtuluş Savaşı'nın (1919 – 1923) muharebelerinin geçtiği mekanlar, bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Savaş alanı turizmi, Türkiye turizmi için yeni bir faaliyet türüdür. Çalışmamızda, savaş alanı turizmi kavramı ve Türkiye'deki uygulamaları üzerinde kısaca durulmuştur.

Tezimizde, tarihsel olaylar ve bunların geçtiği yerler tespit edilmiş; bunların bugünkü durumları, turistler ve gezginlere yol gösterecek şekilde, turizm coğrafyası çerçevesinde tanıtılmıştır. Yapılan saha araştırmaları, tarihsel kaynaklar ve anılarla desteklenmiş, olaylar ile mekanların örtüşmesi sağlanmıştır.

“Bugün tarihi muharebelerin geçtiği mekanlarda ne görürüz?” sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Belirtilen tarihi dönem ve coğrafi bölge kapsamında, İnönü Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi alanlarının bugünkü durumu ile bu sahalardaki anıtlar, mezarlıklar ve müzeler tek tek incelenmiştir. Savaş alanları mekan düzenlemeleri konusunda değerlendirmeler aktarılmış, bu konudaki düşünce ve öneriler ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

The main objective of this thesis is to study the locations of the battles of the Turkish Independence War (1919 – 1923), which constitutes the reason of existence of Republic of Turkey.

Battlefield tourism is new to Turkish tourism industry. Our study shortly introduces the concept of battlefield tourism and the practices in Turkey.

In this thesis, the historical events and their locations are described; the current conditions of these locations are introduced in a way to guide the travelers and tourists, within the framework of tourism geography. The field research is supported with historical sources and memoires to match the events with the places.

The question of “what do we see today at the locations of the historical battles?” is tried to be answered. Within the described historical era and geographical area; the current conditions, monuments, cemeteries and museums of the İnönü Battles, the Sakarya Pitched Battle, the Great Attack and the Commander in Chief Pitched Battle are individually studied. Evaluations about battlefield site arrangements are quoted, the thoughts and suggestions are indicated.

ÖNSÖZ

Turizmin giderek geliştiği ülkemizde, savaş alanları da gezginlerin ziyaret yerleri arasında öne çıkmaktadır. Bugün savaş alanlarının korunması, fedakarlık yapmış kuşakların saygı içerisinde anılması, bu mekanlarda yaşanmış tarihin yeni kuşaklara doğru, gerçek, bilimsel bir şekilde aktarılması, alanların, anıtların doğru tasarlanıp, inşa edilip ziyaretçilere sunulması ve işletilmesi; üzerinde akademik çalışmaların yapılması gereken önemli konulardır. Bu araştırma, Turizm Coğrafyası kapsamında, Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük muharebelerinin savaş alanlarını ve anıtlarını tanıtip, bunların mekan düzenlemeleri konusunda kriterler oluşturabilecek bazı kavramları ve referansları ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Hem çocukluk yıllarımdan beri askeri tarihe duyduğum merak, hem 1993 – 1995 yılları arasında askerlik görevimi Deniz Piyade Subayı olarak ifa ederken muharebe tecrübeleri yaşamam, hem de Profesyonel Turist Rehberliği mesleğim nedeniyle, tarihi savaş alanlarına büyük ilgi duydum. 1990'ların ikinci yarısından itibaren defalarca, çoğunluğu Avustralyalı misafirlerimle Çanakkale savaş alanlarını gezdim ve Savaş Alanları Turizmi konusunda uzmanlaşmaya çalıştım. Bu bilgi ve deneyimimi Türk gezginleri ile paylaşmak amacıyla, 2004 yılında Çanakkale Savaş Alanları temalı turları yapmaya başladım. Daha sonra, ilgimi Türk Kurtuluş Savaşı alanlarına yönelttim ve saha araştırması ve program hazırlama çalışmalarını yaptığım Kurtuluş Savaşı turlarını, Türk gezginlere, özel ilgi turu olarak Türkiye'de ilk defa yapan rehberlerden biri oldum. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın teklifi ile, Kurtuluş Savaşı Anıtları konusunu rehber meslektaşlarıma 2008 yılında seminerler halinde sundum.

Bu yüksek lisans tezi, bütün bu deneyimleri bir akademik çalışma haline dönüştürme denemesidir. Mütevazı boyutu ve kapsamı içerisinde, Türkiye'de Kurtuluş Savaşı alan, anıt ve mekanlarının bütünlük içerisinde ele alındığı ilk çalışmalardan biri olmak hevesindedir.

Yüksek lisans çalışmalarımın başından beri destek ve yardımlarıyla bana güç veren sevgili eşim Fatoş Dilek Güngör'e şükran borçluyum. Profesyonel Turist Rehberliği kurslarında Turizm Coğrafyası konusunuengin bilgisi ve akıcı anlatımıyla bana sevdiren değerli hocamız Prof. Dr. Metin Tuncel'e, yüksek lisans yapmam konusunda bana örnek olan Dr. Ahmet Maden'e, hocam Prof. Dr. Yaşar Hacısalıhoğlu'na, bu çalışmanın ilk saha araştırmasını birlikte yaptığımız komutanım Tuğamiral Vedat Ersin'e, kaynaklara ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen sevgili dostum Tuğamiral Mustafa İpteş'e, savaş alanları gezilerimde bana eşlik eden dostlarım Rauf Akbaba'ya, Yiğit Güner'e ve kıymetli dostum Gürsel Göncü'ye; bütün öğrettikleri için hocam Prof. Dr. Ümit Hassan'a ve aileme sonsuz teşekkürler ederim.

Çok büyük bir şükran borcum ise hocam Prof. Dr. Suna Doğaner'edir. Bilgisi, desteği ve sabrı olmasaydı, bu çalışma gerçekleşmezdi.

A. Serhan Güngör

Üsküdar, Şubat 2010.

İÇİNDEKİLER

	<u>SAYFA</u>
ÖZ / ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
FOTOĞRAF LİSTESİ	viii
HARİTA LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
1. SAVAŞ ALANLARI, TURİZM VE COĞRAFYA	5
1.1. Savaş Alanlarına Gitmek	5
1.2. Kurtuluş Savaşı’nı Anmak	8
1.3. Türkiye’de Savaş Alanları Turizminin Bugünü	10
2. KURTULUŞ SAVAŞI COĞRAFYASINA YOLCULUK	13
2.1. Kaynaklar	13
2.2. Rotalar	14
2.3. Savaşın beyni: Ankara	17
2.3.1. Anıtkabir	17
2.3.2. 1nci TBMM Binası, Kurtuluş Savaşı Müzesi	18
2.3.3. Milli Mücadelede Atatürk Konutu ve Demiryolları Müz.	19
2.3.4. Devlet Mezarlığı Müzesi	20

3. İNÖNÜ'DEN SAKARYA'YA	21
3.1. İnönü Muharebeleri	21
3.1.1. İnönü Muharebe Alanlarının Bugünü	28
3.1.2. Metristepe Anıtı	29
3.1.3. 61nci Tüm., 174ncü A., 2nci Tb., 7nci Bl. Şehitliği	31
3.1.4. Bozüyük İnönü Şehitliği	32
3.1.5. Diğer Ziyaret Noktaları	34
3.2. Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri	35
3.3. Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri	36
 4. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ	 42
4.1. Savaşın Coğrafyası ve Tarihi	42
4.2. Sakarya Meydan Muharebesi Alanlarının Bugünü	48
4.2.1. Alagöz Karargah Müzesi	52
4.2.2 Malıköy Tren İstasyonu Müzesi	53
4.2.3. Sakarya Şehitliği	56
4.2.4. Sakarya Zafer Anıtı	57
4.2.5. İnler Köyü Gazi Tepe Anıtı	57
4.2.6. Dua Tepe Anıtı	59
4.2.7. Kartal Tepe Mehmetçik Anıtı	60
 5. BÜYÜK TAARRUZ VE BAŞKOMUTAN MEYDAN MUHAREBESİ	 62
5.1. Savaşın Coğrafyası ve Tarihi	62
5.2. Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Alanlarının Bugünü	73
5.2.1. Akşehir Batı Cephesi Karargahı Müzesi	74
5.2.2. Kocatepe	76
5.2.3. Yüzbaşı Agah Efendi Şehitliği	78
5.2.4. Giresunlular Alay Şehitliği	78

5.2.5. Afyonkarahisar Hava Şehitliği	80
5.2.6. Anıtkaya Şehitliği	81
5.2.7. Afyon Zafer Müzesi	82
5.2.8. Afyonkarahisar Zafer Anıtı	83
5.2.9. Şuhut Şehitliği	84
5.2.10. Yıldırım Kemal Şehitliği	85
5.2.11. Çiğiltepe Şehitliği	87
5.2.12. Büyük Taarruz Şehitliği	88
5.2.13. Dumlupınar Şehitliği	89
5.2.14. Dumlupınar Başkomutan Müzesi	90
5.2.15. İlk Hedef Anıtı ve Karargah Evi	91
5.2.16. Büyük Aslıhanlar Üçtepeler Şehitliği	92
5.2.17. Yüzbaşı Şekip Efendi Şehitliği	93
5.2.18. Çalköy Kırık Kağrı ve Üç Komutan Anıtı	93
5.2.19. Zafer Anıtı	94
5.2.20. Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı	95
5.2.21. Gediz Abidesi	97
5.2.22. Uşak Göğem Köyü Anıtı	97
5.2.23. Uşak Atatürk ve Etnografya Müzesi	99
SONUÇ VE DÜŞÜNCELER	101
KAYNAKÇA	111
EK	119

FOTOĞRAF LİSTESİ

FOTOĞRAF NO:

SAYFA

1-	1920'lerden bir kartpostal	9
2-	Anıtkabir	17
3-	Anıtkabir Savaş Panoramaları: Sakarya Savaşı'ndan Detay	18
4-	Ankara, 1nci TBMM, Kurtuluş Savaşı Müzesi	19
5-	"Direksiyon Binası"	20
6-	Ankara Devlet Mezarlığı	20
7-	Metristepe Anıtı	29
8-	Metristepe Bilgi Panoları	30
9-	"Mehmet" ler	31
10-	Metristepe	31
11-	Gerçek Şüheda Kabristanı	32
12-	Şehit Yüzbaşı Halis Bey'in Mezarı	32
13-	Bozüyük İnönü Şehitliği	33
14-	Bozüyük İnönü Şehitliği	33
15-	Batı Cephesi Karargahı, İnönü	34
16-	İnönü Tren İstasyonu	35
17-	Ayazın, 2005 yılı	40
18-	Yunan 13ncü Tümeni Ayazın Kilisesi Önünde Törende, 1921 yılı	41
19-	Çal Dağı. Ahırlıkuyu köyü yakını. Savaşa dair tek imge yamaca dikilmiş bir kaç ağacı işaret eden "Şehitler Ormanı" tabelası. Üstelik o tepenin tarihsel bitki örtüsünün korunması gerekirken...	50
20-	Sakarya üzerinde Kavuncu Köprüsü. Tarihsel önemine dair işaret yok	51
21-	Mangal Dağı	51
22-	Alagöz Karargah Müzesi	52
23-	Malıköy İstasyon Müzesi	53
24-	Malıköy, uçak maketleri	54
25-	Yaralı gaziler "bank"ta oturuyorlar. Heykeller fiberglas, kanepeler gerçek	55
26-	Sakarya'da süvarileri anlatan bölümdeki plastik lunapark atları	55
27-	Polatlı Sakarya Şehitliği	56
28-	Polatlı Zafer Anıtı	57
29-	Gazi Tepe, İnler Köyü	57
30-	Gazi Tepe Anıtı kitabesi	58
31-	Dua Tepe Anıtı	59
32-	Dua Tepe Anıtı. Atatürk ve Salih Bozok	59
33-	Kartal Tepe	60
34-	Mehmetçik Anıtı	61
35-	Süvariler, Uşak	71
36-	Akşehir, Batı Cephesi Karargahı Müzesi	75
37-	Gazilerin Madalya ve Beratları, Akşehir	76
38-	Kocatepe	77
39-	Kocatepe	77

40-	Yüzbaşı Agah Efendi Şehitliği	78
41-	Giresunlular Alay Şehitliği	79
42-	Silah Arkadaşlarına Vefa	79
43-	Afyonkarahisar Hava Şehitliği	80
44-	Anıtkaya Şehitliği	81
45-	Afyon Zafer Müzesi	82
46-	Afyon Zafer Anıtı	84
47-	Yıldırım Kemal Tren İstasyonu	85
48-	Gerçek Şehit Mezarlığı	86
49-	Çiğiltepe Şehitliği	87
50-	Albay Reşat ve Sincanlı Ovası	88
51-	Karayolu Kavşağındaki Büyük Taarruz Şehitliği	88
52-	Do 28 Skyservant, arkada Mustafa Kemal, Büyük Taarruz Şehitliği	89
53-	Dumlupınar Şehitliği	89
54-	“Şehit Baba Oğul” heykeli	90
55-	Dumlupınar Müzesi	90
56-	“Zafer” müzesinden...	91
57-	Dumlupınar İlk Hedef Anıtı	92
58-	Aslıhanlar Şehitliği	92
59-	Yüzbaşı Şekip Efendi Şehitliği	93
60-	Çalköy Anıtı	93
61-	Zafer Anıtı	94
62-	Başkomutan Meydan Muharebesi Alanına Bakan 1960 Model Dornier Marka Uçak	95
63-	Gerçek Bir Savaş Anıtı	96
64-	Sancaktar Mehmetçik	96
65-	Gediz Abidesi	97
66-	Göğem Köyü Anıtı, Uşak	98
67-	Tutsak Yunan Komutanlar, Ankara 25/9/1922. General Trikapis ve General Digenis	98
68-	Uşak Karargah Evi	99
69-	Yunan Generallerin Atatürk’ün huzuruna çıkarıldığı oda	100
70-	Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın çalışma odası. Uşak Atatürk ve Etnografya Müzesi.	100
71-	Çanakkale Şehitler Abidesi rölyefi.	107

HARİTA LİSTESİ

SAYFA

Harita 1: Kurtuluş Savaşı Gezileri Planlaması İçin Yol Haritası	15
Harita 2: Birinci İnönü Muharebesi, 10 Ocak 1921	23
Harita 3: İkinci İnönü Muharebesi, 28 Mart 1921	25
Harita 4: İnönü, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri İçin Gezi Haritası	28
Harita 5: Aslıhanlar Muharebeleri	36
Harita 6: Kütahya – Eskişehir Muharebeleri Bölgesi	37
Harita 7: Sakarya Savaş Alanlarının Coğrafi Özellikleri	44
Harita 8: Yunan Ordusunun Sakarya’ya İlerleyişi. 11 - 22 Ağustos 1921	45
Harita 9: Muharebelerin Gelişimi	46
Harita 10: Sakarya Savaş Alanları için Yol Haritası	49
Harita 11: 26 Ağustos 1922 Taarruz Planı ve Kolorduların Taarruz Bölgelerine İntikalleri	65
Harita 12: 26 Ağustos 1922 Genel Durum	67
Harita 13: 27 Ağustos 1922 Genel Durum	67
Harita 14: 28 Ağustos 1922 Genel Durum	68
Harita 15: 29 Ağustos 1922 Genel Durum	69
Harita 16: 30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi	70
Harita 17: Büyük Zafer Savaş Alanları için Yol Haritası	74

GİRİŞ

Türk Kurtuluş Savaşı, sonuçları itibarıyla Türk ulusal bağımsızlığının elde edilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayan ulusal bir mücadele olmuştur. Bunun yanında, hem savaşılan devletlerde yarattığı siyasal etkiler, hem de sömürge altındaki diğer ülkelere örnek teşkil etmesi bakımından dünya tarihinde önemli bir yer edinmiştir.¹

Türk tarih yazımı literatüründe genel olarak bu savaşın başlangıcı Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), bitişi de Lozan barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) olarak kabul edilir.²

İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'dan oluşan ittifak devletlerinin işgaline karşı ulusal direnişle başlayan bu savaşın bir cephesinde adı geçen devletler, diğer cephesinde ise Mustafa Kemal'in önderliğinde toplanan kongreler neticesinde kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti vardır.

Tarihi coğrafya bağlamında, Kurtuluş Savaşı'nın tüm Türkiye'ye dağılan çok geniş bir alanı vardır. Kısaca özetlemek gerekirse, yabancı devletlerle değişik çapta çatışmaların, askeri ve milis hareketlerin gerçekleştiği bölgeler şunlardır:³

- Müttefik işgali altında Osmanlı Başkenti İstanbul ve Boğazlar (1918 – 1923)
- Fransa işgali altında Çukurova, Adana, Maraş, Antep ve Urfa (1918 – 1921)
- İtalya işgali altında Antalya – Kuşadası sahil hattı (1919 – 1921)
- Yunanistan işgali altında Ege Bölgesi ve Güney Marmara (1919 – 1922)
- Yunanistan işgali altında Doğu Trakya (1920 – 1922)

¹ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 522 – 525

² Mete Tunçay, **Türkiye Tarihi Cilt:4 Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 60 – 75

³ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Ed.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.

- Ermenistan işgali altında Oltu, Sarıkamış, Iğdır, Kars (1919 – 1920)
- İngiltere işgali altında Musul ve Güneydoğu Anadolu (1918 – 1923)
- Lojistik hareketler kapsamında Karadeniz (1919 – 1922)

Bu çatışmaların yanında, Kurtuluş Savaşı süresince askeri hareketlerin icra edildiği iç çatışmalar, isyanlar ve bunların gerçekleştiği bölgeler aşağıdaki şekildedir:⁴

- Anzavur ayaklanması: Bandırma, Biga, Susurluk, Gönen (1919 – 1920)
- Bozkır ve Konya Ayaklanmaları (1919)
- Kilikya Ermeni ayaklanması: Adana, Kozan, Maraş, Süleymanlı (Zeytun), Saimbeyli (Haçin), Şar, Göksun (1919 – 1921)
- Ali Galip ayaklanması: Malatya (1919)
- Ali Batı ayaklanması: Nusaybin, Midyat (1919)
- Şeyh Eşref ayaklanması: Bayburt (1919)
- Cemil Çeto ayaklanması: Raman, Garzan (1920)
- Milli Aşireti ayaklanması: Viranşehir (1920)
- Yozgat ayaklanmaları: Yozgat, Çorum, Tokat, Akdağmadeni, Yıldızeli (1920)
- Zile ayaklanması (1920)
- Düzce ayaklanmaları: Düzce, Bolu, Hendek, Mudurnu, Gerede, Göynük, Beypazarı, Adapazarı (1920)
- Kuvayı İnzibati çatışmaları: İzmit, Kandıra (1920)
- Demirci Efe isyanı: Denizli, Burdur (1920)
- Çerkez Etem isyanı: Uşak, Kütahya, Gediz, Simav, Tavşanlı, Demirci (1921)
- Koçkiri ayaklanması: Refahiye, Erzincan, Kemah, Zara, Suşehri (1921)
- Rum Pontus ayaklanması: Samsun, Ordu, Fatsa, Giresun, Trabzon, Erbaa, Niksar (1920 – 1923)
- Bugün Irak içerisinde kalan bölgede Revandiz Harekatı (1922 – 1923)

⁴ **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi**, s. 507 - 522

Bu çalışma, boyutu nedeniyle Kurtuluş Savaşı'nın tüm bu çatışmalarının coğrafyasını kapsayamayacaktır. Dünyada savaş alanları turizminin geliştiği mekanlara baktığımızda, buraların düzenli orduların muharebeye girdikleri yerler olduklarını görüyoruz. Savaş turizminin yoğunlukla yapıldığı Fransa'da Normandiya bölgesi (2nci Dünya Savaşı), Fransa'da Somme bölgesi (1nci Dünya Savaşı), Belçika'da Flanders bölgesi (1nci Dünya Savaşı), Amerika Birleşik Devletleri'nde Gettysburg (Amerikan İç Savaşı) ve Türkiye'de Çanakkale (1nci Dünya Savaşı) hep düzenli orduların savaştıkları alanlardır. Biz de bu araştırmamızda, Kurtuluş Savaşı'nın 1921 ve 1922 yılları içerisinde Türk ve Yunan düzenli ordularının çarpıştığı Batı Cephesi'ndeki hareketlerin turizm coğrafyasını incelemeye çalışacağız.

Çalışmamızın “savaş alanları” konulu tema bütünlüğünü korumak ve çalışmanın coğrafi sınırlarını çizmek amacıyla, konumuzun başlangıç tarihini 6 Ocak 1921 (1nci İnönü Muharebesi), bitiş tarihini de 3 Eylül 1922 (Yunan Küçük Asya Ordusu yeni başkomutanı ilan edilen General Trikupis'in teslim olduğu Uşak'ta Mustafa Kemal ile tanışması) olarak belirledik. Bu dönem itibarıyla, çalışmamızın coğrafi sınırları Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Ankara, Afyonkarahisar ve Uşak illeri olarak çizilmektedir.

Bu tarihlerden önce ve sonra icra edilmiş askeri hareketler vardır ve daha geniş bir sahayı kapsamaktadır:

Savunma hareketleri: 12 – 20 Haziran 1919, Bergama Muharebesi. 25 Haziran 1919, Akhisar - Ahmetli Muharebesi. 22 Haziran 1920, Bursa - Uşak Muharebeleri.⁵

Taarruz ve takip hareketleri: 2 – 6 Eylül 1922, Dereköy - Salihli muharebeleri. 7 – 8 Eylül 1922, Kemalpaşa – Bornova muharebeleri. 9 Eylül 1922, İzmir'in kurtuluşu, 10 Eylül 1922, Bursa'nın kurtuluşu. 16 Eylül, kaçan Yunan ordu birliklerinin

⁵ **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi**, s. 410 – 424

Çeşme'den tahliyesi. 18 Eylül 1922, Erdek Kapıdağ yarımadası muharebeleri ve Anadolu'nun düşman işgaline son verilmesi.⁶

Bu tezimizde, tarihimizin bu sınırladığımız döneminin savaş mekanlarının izlerini sürmeye çalışacağız. Olayları mekanlarla örtüştürmede, özellikle savaşı yaşayan kişilerin anılarına başvuracağız. Savaş alanlarının kısa coğrafi tanıtımı yanısıra, savaş alanları gezginlerinin merak duyduğu savaşın tarihi, sonuçları, insan kaybı gibi bilgilere de değineceğiz. Turizm konusunun diğer başlıkları olan konaklama, otel, lokanta gibi hizmet unsurları hakkındaki bilgiler tezimizin kapsamı dışındadır. Kurtuluş Savaşı Alanları konusunda yazılması gerekli olan bir rehber kitapta bu bilgilerin bulunması elbet yararlı olacaktır.

Amacımız, turizm coğrafyası kapsamında, tarihimizin bu döneminde “hangi savaş nerede oldu?”, “bugün o yerler nerelerdir?” ve “bugün o yerlere gittiğimizde ne görürüz?” sorularına yanıt aramaktır. Bu yanıtlarla, savaş alanlarımızın korunması, tasarlanması, turizme sunumu ve işletilmesi gibi mekansal düzenleme konularında düşünce üretmeye çalışacağız.

⁶ Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi, s. 496 – 498

1. SAVAŞ ALANLARI, TURİZM VE COĞRAFYA

1.1. Savaş Alanlarına Gitmek

Savaş alanları turizmi, özel ilgi turizminin başlıca dallarındandır ve son yıllarda ülkemizde önem kazanmaktadır. 1990'lardan sonra Çanakkale savaş alanlarının uluslararası kitle turizmine açılması ve özellikle Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gruplar halinde anma (25 Nisan'larda yapılan ANZAC günü etkinlikleri) ve gezi amaçlı bu bölgeye gelen ziyaretçiler, Türkiye'de savaş alanlarını, organize turizmin ilgi ve faaliyet alanına dahil etmiştir.

Modern bir kavram olarak turizm ile savaş alanlarının örtüşmesi İnci Dünya Savaşı sonrasına denk düşer. Thomas Cook acentası, 11 Kasım 1918'de silahların susmasının hemen ardından İngiltere'den, Batı Cephesi'nin Belçika Flanders bölgesi ve Fransa Somme bölgesine turlar düzenlemeye başlar. Bunu, 1919'da İngiltere'de kurulan St. Barnabas Society adlı bir organizasyonun düzenlediği, savaşta ölen asker yakınlarını varsa mezarlarına, yoksa öldükleri yerlere götüren “hac ziyaretleri” izler.⁷

İnci Dünya Savaşı'nda savaşan taraflardan toplam 9 milyon insanın hayatını kaybettiğini, sırf Britanya İmparatorluğu ordularında 1 milyon'dan fazla askerin savaş alanlarında öldüğünü anımsarsak, savaş sonrası gerçekleşen bu anma ziyaretlerinin kitlesel boyutunu algılayabiliriz.⁸ İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı eski asker ve asker yakınlarının Türkiye'ye yaptıkları bu tür toplu harp alanı ziyaretlerinin ilki 1934 yılında Gelibolu Yarımadasındaki savaş alanlarına

⁷ Neil Hanson, “Battlefield tourism: nothing new”, 9 Kasım 2005, (Çevrimiçi) <http://www.travelmag.co.uk>, 6 Aralık 2009.

⁸ **A guide to the Western Front**, Footstep Maps, Avustralya, 2006.

yapıldı ve Atatürk, savaşta sevdiklerini kaybetmiş ailelere ünlü mesajını burada İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aracılığı ile ilettili.⁹

Savaş alanları turları, 2nci Dünya Savaşı'ndan sonra, sadece savaşanların ve yakınlarının hac ziyareti olmaktan çıkıp, dünya tarihini, siyasetini ve ulusal tarihlerini anlamak isteyen gezginlerin, tarihin kanlı dönüm noktalarının sahnelendiği coğrafyayı, buradaki kalıntıları ve anıları ziyaret etmek ve öğrenmek isteği ile örtüşen bir kültür turizmi şekline dönüşmeye başladı. Avrupa'da savaşan Amerikalıların, savaş sonrasında aileleri ile birlikte harpte gördükleri yerleri tekrar ziyaret etme arzusu, kültür turizminin kitleselleşmesine katkıda bulundu. Savaş alanlarının ve anılarının kültürel boyutuna baktığımızda, bugün tüm Avrupa'da, sadece 2nci Dünya Savaşı dönemini (1939 – 1945) ve bu savaşın konusunu kapsayan 1,200'den fazla savaş müzesinin varlığı dikkatimizi çekmektedir.¹⁰

“Savaş alanları, ölüm mekanlarına yönelik turizmin (dark tourism) ilgi alanına girse de bu turizm tipinin ilgi alanı soykırım kampları, suikast yerleri, terör mekanları, uçak, feribot vb kaza yerleri gibi çok geniştir. Savaş turizmi veya askeri turizmi ise kültür turizminin bir alt dalı olarak ayırmak gerekir. Çünkü Savaş alanlarına gidişin amacı savaşın sadece ölüm mekanı olması değil savaşın tarihsel bir olay olmasıdır.

‘Savaş turistleri’nin büyük bir kısmını savaşa katılan askerler, aileleri, tarih ve askeri tarihe meraklı turistler oluşturur. Geçmişle, ölümle, zafer ve yenilgiyle, dostluk ve düşmanlıkla yüzleşmek isteyen insanlar için ‘savaş alanları’ en uygun mekanlardır. Kültürün kökenlerini araştıran insanların karşısına da kaçınılmaz

⁹ “Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burada dost bir vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükun içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz! Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.”

Bu ziyaret ve mesajın öyküsü için:

A. Mete Tuncoku, **Çanakkale 1915 Buzdağının Altı**, TBMM Yayınları, Ankara 2005, s. 113 – 121.

¹⁰ S. Hervouet, L. M. Braeuer, **1200 Musees 39/45 Guide Europe**, Editions Le Grand Blockhaus, Batz-sur-Mer, 2007.

olarak savaşlar çıkmaktadır. Tarihe meraklı insanlar için de tarih savaşla doludur. Başkalarının değil, kendi yorumuyla savaşı anlamak isteyenlerin hedefi de savaş alanıdır. Savaş alanlarına bu duygularla hareket ‘savaş turizmi’ni ortaya çıkarmıştır”.¹¹

Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı (GYTMP) ziyaretçileri üzerine yapılmış bir çalışmada, bölgeye yapılan savaş alanı turlarının turizm yazınında belirtilen sınırlara göre ölüm turizmi alanı kapsamına girdiği; ancak, GYTMP’ni ziyaret eden turistlerin temel ziyaret motivasyonunu ölüme duyulan ilgi ya da ölümlle yüzleşme arzusu değil, miras ve kültür unsurlarının olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, “bölgeyi ziyaret eden turistler GYTMP’ni kültür ve miraslarının bir parçası olarak görmekte ve bu motivasyon nedenleriyle ziyaretlerini gerçekleştirmektedir”.¹²

“Tarihsel, arkeolojik, ekonomik, politik, psikolojik yönleri bulunan savaş turizmi coğrafyanın da ilgi alanındadır. Savaş alanlarının ve kanıtlarının yerleri, mekansal dağılımı savaş alanlarında arazi kullanımı coğrafyanın araştırma konusudur. Tarihsel savaşların bazılarının yeri kesin olarak belli değildir. Yerin belirlenmesi için arkeoloji gibi coğrafyadan da faydalanılır. Savaş alanı başka bir kültürün hakimiyetine girince kültürle ilişkisi kasıtlı olarak kesilse de coğrafya ile ilişkisi kaybolmaz. Savaştan geriye sadece coğrafi kanıtlar kalabilir. Bu da coğrafyanın askeri tarihe büyük katkısıdır. Savaşın taşınabilir kanıtları müzelere konabilir. Fakat savaş mekanı savaşı etkileyen coğrafyasıyla taşınamaz özelliğindedir.

...

Savaş alanında arazi kullanımı da coğrafyanın konusudur. Günümüzde genellikle tarım alanı olan savaş alanlarının yanlış kullanımı turizme zarar verebildiği gibi, kitle turizmine açılması savaş kanıtlarına zarar verebilir. Coğrafya savaş turizminin

¹¹ Suna Doğaner, “Savaş ve Turizm: Troya ve Gelibolu Savaş Alanları”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 46, s. 3, İstanbul 2006.

¹² Ozan Kaya, “Ölüm Turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı’ni Ziyaret eden Turistlerin Motivasyonlarını Anlamaya Yönelik Bir Araştırma ve Sonuçları”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Çanakkale, 2006.

önemli bilgi kaynağıdır. Savaş için neden bu mekan seçilmiştir? Bu mekan savaşın sonucunu nasıl etkilemiştir? İklim savaşı nasıl etkilemiştir? Savaşın yerleşmeler üzerine etkileri nelerdir? Aynı mekanda tekrarlanan savaşların nedeni nedir? gibi kültürel turistlerin sorularının cevapları coğrafyada yer alır”.¹³

Savaş alanları ve muharebe arazileri, çoğu kişi ve ziyaretçi için “insani ve tarihi meditasyon sahalarıdır. Hafıza ve bilinç yaratan topraklardır”.¹⁴ Bu mekanlar gezginlerinden belli bir saygı ve özen görmeyi bekler. Bu mekanları araştıran, tasarlayan, işleten ve yöneten kişi ve kurumların da bilgi üretme, tasarım, inşa, işletme ve bakım görevlerini yaparken aynı özen, saygı ve dikkati göstermeleri gerekir.

1.2. Kurtuluş Savaşı’nı Anmak

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşunu sağlayan Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı alanlarına yapılan ilk toplu ziyaret, 30 Ağustos 1924’de, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün de katılımı ile gerçekleştirildi. Büyük Mareşal, Dumlupınar Zafertepe’de kendi isteği üzerine yapılan anıtın açılışında yaptığı konuşmaya şöyle başladı:

“Efendiler, tıpkı bugün gibi, 1338 (1922) Ağustosunun otuzuncu günü saat ikide, şimdi hep beraber bulunduğumuz noktaya gelmişim. Bu üzerinde bulunduğumuz sırtlarda kahraman Onbirinci Fırkamız, şu karşı tepelerde muharebeye mecbur edilen düşman kuvva-yı asliyesine taarruz için yayılarak ilerlemekte bulunuyordu. Şu gördüğünüz Çal köyü alevler ve dumanlar içinde yanıyordu...”

¹³ Doğaner, a.g.e., s. 4 – 5.

¹⁴ Gürsel Göncü, Şahin Aldoğan, **Çanakkale Muharebe Alanları Gezi Rehberi**, MB Yayınevi, İstanbul 2006, s.6

Fotoğraf 1: 1920'lerden bir kartpostal.¹⁵

Savaşın neden ve nasıl olduğunu ayrıntıları ile anlatan Atatürk, “Hiç şüphe etmemelidir ki, yeni Türk devletinin, genç Türk Cumhuriyeti’nin temeli burada tarsin olundu. Hayat-ı ebediyesi burada tetviç olundu. Bu sahada akan Türk kanları, semada pervaz eden şehit ruhları devlet ve cumhuriyetimizin ebedi muhafızlarıdır. Burada esasını vaz’ettiğimiz ‘Şehit Asker’ abidesi işte o ruhları, o ruhlarla beraber gazi arkadaşlarını, fedakar ve kahraman Türk milletini temsil edecektir” diyerek savaş alanının ve anıtının anlamını gerçek mekanında ifade etti.¹⁶

Açılış konuşmasını ünlü “Ey yükselen yeni nesil, Cumhuriyeti biz kurduk, onu yükseltip yaşatacak sizlersiniz” cümlesi ile bitirdiği, tasarımı ve açılışını bizzat Atatürk’ün yaptığı bu ilk Kurtuluş Savaşı anıtımız, çalışmamızın 95. sayfasında tanıtılmaktadır.

Afyonkarahisar ve Kütahya bölgesinde bulunan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi alanlarına, 1930’lar ve 1940’larda da anma amaçlı toplu gezilerin özellikle savaşın yıldönümlerinde gerçekleştirildiğini anılardan

¹⁵ Necdet Sakaoğlu, **Milli Mücadele Albümü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s. 94.

¹⁶ Şenay Sezen Okay, M. Vedat Okay, **Büyük Taarruz’da Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri**, Yönetici Yayınları, İstanbul 1986, s. 31 – 36

öğreniyoruz. Bu dönemde, savaş alanlarının düzenlenmesi, anıtlar ve müzelerin yapılması konusunda Prof. Dr. Afet İnan'ın yoğun bir şekilde çalıştığı görülüyor.¹⁷

1.3. Türkiye’de Savaş Alanları Turizminin Bugünü

Savaşan ve savaşı yaşayan kuşağın yitip gitmesiyle birlikte,¹⁸ yıldönümlerindeki resmi anma törenleri dışında Kurtuluş Savaşı Alanları bölgesine yakın zamanlara kadar toplu ziyaretçi hareketi ya da bir turizm faaliyeti söz konusu değildi. Afyonkarahisar ve Kütahya’da Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi savaş alanlarının bulunduğu bölgenin 1981 yılında Başkomutan Tarihi Milli Parkı ilan edilmesi ve 1993 yılında çeşitli anıtlar ve sembolik şehitliklerin yapılması buraya ilgiyi bir miktar artırmıştır.

Son yıllarda Türkiye’de organize iç turizm hareketinin arttığı gözlenmektedir. Türkiye’nin resmi turizm istatistikleri, ne yazık ki, yalnızca dış turizm kapsamında gelen turist sayısı ve döviz girdisi konularına odaklanıyor. Türk vatandaşlarının kendi ülkelerinde bağımsız veya organize turizm hizmetleri ile gezmeleri şu ana kadar pek resmi istatistiklerin ilgi alanına girmemiş görünüyor.¹⁹ Buna rağmen, Haziran 2009’da Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan “Hane Halkı Turizm Harcamaları Profili” araştırmasına göre, 2007 yılında Türk vatandaşlarının %32,7’si yılda en az bir kere seyahate çıkarken, bu sayı 2008 yılında %6,1 artarak %38,8’e çıkmıştır. Çok kaba bir genellemeyle, Türk vatandaşlarının seyahat faaliyetlerinin giderek arttığı görülmektedir.²⁰

¹⁷ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 177 – 192.

¹⁸ Türk Kurtuluş Savaşı’nın son gazisi Süvari Çavuş Yakup Satar 2 Nisan 2008’de 113 yaşında Eskişehir’de vefat etti.

¹⁹ Bu konudaki bir tartışma için bkz. Mustafa Sönmez, “İç turizm pazarını bilen var mı?”, 29.8.2005, (Çevrimiçi) <http://www.turizmdebusabah.com> , 17 Ocak 2010.

²⁰ “Hane Halkı Yurtiçi Turizm Harcamaları Profili”, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=51&ust_id=14, 17 Ocak 2010.

Kuşkusuz iç turizmde gözlenen bu artış, ülkemizdeki savaş alanlarına yapılan ziyaretlere de yansımıştır. Gelibolu savaş alanları ziyaretçi sayılarının katlanarak çoğaldığını gözlemliyoruz. Ancak, bu konuda da Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Yönetimi ve ilgili bakanlık olan Çevre ve Orman Bakanlığının sağlıklı bir istatistik yayınladığını göremiyoruz.²¹ Kurtuluş Savaşı ve alanlarına ilginin, yazar Turgut Özakman'ın 2005 yılında çıktıktan sonra bu güne kadar 400'e yakın baskı yapan "Şu Çılgın Türkler" isimli kitabının yarattığı etki sonrasında arttığını belirtebiliriz. Bu gelişmeye paralel olarak, 2006 yılından itibaren seyahat acentaları tarafından Kurtuluş Savaşı alanlarına yönelik temalı turların düzenlenmeye başlandığını görüyoruz.²²

Savaş alanları ziyaretlerinin artması ve çeşitlendirilmesi konusunda bazı örnekleri bu bölüme eklemek istiyorum:

Gürsel Göncü, 2005 yılında Atlas Dergisi'nde Gelibolu 25 Nisan 1915'de 19ncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in ilk dört saatini yazdı. Göncü ve araştırmacı Şahin Aldoğan, yaptıkları çalışma sonucunda Mustafa Kemal ve ünlü 57nci Alay'ın Bigalı köyünden, çıkarma yapan Avustralya birlikleriyle çatışmaya girdikleri Conkbayırı'na kadar olan kat ettikleri yol ve patikaları tespit ettiler ve bunları haritalara işlediler.²³ Bu yayından sonra, harp okulları, üniversiteler, gençlik ve izci grupları bu rotayı yürümeye başladılar ve bu faaliyet anma törenlerinin önemli bir unsuru haline geldi.²⁴

²¹ Bu konu gazete haberlerine yansımaktadır. Bkz. "Gelibolu Milli Parkı'nda Ziyaret İşkencesi", 24 Mart 2008, (Çevrimiçi) <http://www.haberler.com/gelibolu-milli-parki-nda-ziyaret-iskencesi-haberi/> , 17 Ocak 2010.

²² "Kurtuluşun Coğrafyası: Sakarya, İnönü, Kocatepe, Dumlupınar" adını verdiğimiz bir tur, Fest Travel seyahat acentası ile birlikte ilk defa benim rehberliğimde 1 – 2 Nisan 2006 tarihlerinde yapıldı. Gördüğü ilgi üzerine daha sonra defalarca tekrarlandı.

²³ Gürsel Göncü, "Kader Değil, Mustafa Kemal", **Atlas Dergisi**, Sayı: 145, Nisan 2005, s. 41 – 71

²⁴ "Hepimiz 57nci Alay'ın askeri olduk, yürüdük...", 25 Nisan 2009, (Çevrimiçi) <http://www.cnnturk.com> , 17 Ocak 2010.

Turgut Özakman'ın, gençliğinde arkadaşları ile yapmış olduğu “Kurtuluş Savaşı'nın izinde” yürüyüşünün rotası da, yakın zamanda “Zafer Yolu” adıyla programlanıp düzenlendi. Şuhut'tan Kocatepe'ye uzanan bu 18 km.lik yol 25 Ağustos'u 26 Ağustos'a bağlayan gece öğrenciler ve gençlik grupları tarafından yürünmeye başlandı ve Zafer Bayramı kutlama etkinlikleri arasında yerini aldı.²⁵

Bunun gibi, Kurtuluş Savaşı'nın tarihi coğrafyasının yeniden canlandırılmasını içeren bir başka proje de “İstiklal Yolu” Projesidir. İnebolu'yu Ankara'ya bağlayan bu 350 kilometrelik yol, Milli Mücadele yıllarında Ankara'nın cephe gerisindeki en önemli lojistik ikmal hattıydı. Bu rota iyi havalarda atla ve yaylı arabayla 5 gece 6 günde aşılabiliyordu.²⁶ Cepheye silah ve mühimmat taşıyan kağnılar, fedakar kadınlar, çocuklar, yaşlılar, İstanbul'dan kaçıp ulusal direnişe katılan askerler ve aydınlar imgeleri ile ulusal hafızamıza kazınmış bu rotanın İnebolu – Kastamonu ayağı Kastamonu Valiliği'nin girişimleri ile 2009 yılında canlandırılmıştır. Yürüyüş yolları, işaretlemeler, yol üzerindeki tarihi binaların onarımı, anıtların yapımı ve onarımı ve müzelerin açılması ile bu yol her tür gezgini cezbedecek bir destinasyon haline gelmiştir.²⁷

²⁵ “Kocatepe Zafer Yürüyüşü”, (Çevrimiçi) <http://www.zafer.aku.edu.tr/index.htm> , 17 Ocak 2010. Özakman'ın 1948 yılındaki yürüyüşünü anlattığı bölüm: Turgut Özakman, **Şu Çılgın Türkler**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 7.

²⁶ Turgut Özakman, “Kağnıların İzinde”, **National Geographic Türkiye**, Temmuz 2008, s. 81 – 101.

²⁷“İnebolu'dan Ankara'ya İstiklal Yolu”, (Çevrimiçi) <http://www.kastamonu.gov.tr/istiklal/Default.html>, 22 Ocak 2010.

2. KURTULUŞ SAVAŞI COĞRAFYASINA YOLCULUK

2.1. Kaynaklar

Kurtuluş Savaşı coğrafyasını gezmek isteyenler için tarihsel bilgi kaynakları bulunmakla beraber, coğrafyayı tanıtan yazılı, basılı kaynaklar, rehber kitaplar ve haritalar çok sınırlıdır.²⁸ Savaş alanlarının bir rehber kitabı bulunmamaktadır ve başta Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı broşürler olmak üzere her bölge için ayrı standartta, değişik kişi ve kurumlarca hazırlanmış kitapçık ve broşürler eksik, yanlış ve yetersizdir. Örnek vermek gerekirse; Afyonkarahisar valiliğinin hazırlattığı iki ayrı broşürün birinde Başkomutan Tarihi Milli Parkı alanı 40,769 hektar olarak verilirken, diğerinde 35,500 hektar olarak verilmiştir. Bu bilgi Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nün web sitesinde 40,742 hektar olarak görülmektedir.²⁹ Aynı bilgi, Başkomutan Tarihi Milli Parkı üzerine yapılmış bir yüksek lisans tezinde ise 42,183 hektar olarak verilmektedir.³⁰ Milli Park yetkilisi ile yapmış olduğumuz görüşmede alanın 40,670 hektar olduğu belirtilmiştir.³¹

Savaş alanlarının tarihsel önemini belirterek olayları mekanlarla örtüştürecek, detaylı bilgilerle bugünkü gezginlere yol gösterecek haritalar bulunmamaktadır. Savaş alanları turizmini haritasız yapmak mümkün değildir.

Genelkurmay Başkanlığı'nın 1997 ve 2000 yıllarında yayınladığı İnönü, Sakarya ve Büyük Taarruz harp tarihi broşürleri küçük çaplarına karşın savaş alanları gezmeye yardımcı olabilen yayınlardır ama bunların da baskısı tükenmiş olup temin etmek güçtür.

²⁸ Bu tezin son şeklini aldığı Şubat 2010 itibariyle.

²⁹ (Çevrimiçi) <http://www.milliparklar.gov.tr/mpd/mp/milliparklar.asp> , 18 Ocak 2010.

³⁰ Elif Kanlı, “Başkomutan Tarihi Milli Parkı'nın savaş turizmi içerisindeki yeri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, 2008, s. 27

³¹ Afyon Başkomutan Milli Parkı Mühendisi Sn. İhsan Kırgız ile 25 Ocak 2010 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.

Şu durumda, savaş alanlarını ziyaret etmek isteyen turistlerin bu sahaları gezerken yararlanabilecekleri kaynaklar, çeşitli Kurtuluş Savaşı tarihi kitapları ve detaylı karayolları haritalarıdır. Başta Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'u olmak üzere, savaş birebir yaşamış İsmet İnönü, Fahrettin Altay, Fahri Belen, İzzettin Çalışlar, Nikolaus Trikupis gibi komutanların anıları da, özellikle olayı ve mekanı birleştirme açısından gezginlere önerebileceğimiz önemli kaynaklardır. Son dönemde Kurtuluş Savaşı anılarının değişik yayınevleri tarafından haritaları ile basılmakta olması umut veren bir gelişmedir.³²

Tıpkı Çanakkale Savaş alanlarında olduğu gibi, Kurtuluş Savaşı alanları konusunda da efsane ve hurafeye değil, araştırma ve bilimsel bilgiye dayanan, tarihsel ve mekansal referansları olan kitap, broşür, harita ve diğer basılı kaynakların hazırlanması ve yayınlanması çok gerekli ve önemlidir.³³

2.2. Rotalar

Batı Cephesi savaş alanları ve anıtları bir tema dahilinde toplu olarak gezilebileceği gibi, Türkiye'nin doğu-batı, kuzey-güney turizm rotaları üzerinde bulunmaları nedeniyle bu rotadan geçen turist grupları ve gezginler tarafından münferit olarak da ziyaret edilebilir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın ana muharebelerinin geçtiği bölgeler, Gordion antik kenti, Afyon Frig Vadisi, Seyitgazi Külliyesi, Kütahya, Afyon, Eskişehir eski kent dokuları gibi kültür turizmi cazibe merkezlerine yakın yerlerde bulundukları için bu bölgeleri ziyaret eden yerli ve yabancı turistler savaş anıtlarının bazılarını da zaman ayırabilirler. Bu yöreleri ziyaret eden yabancı turistlerin Türk Kurtuluş Savaşı hakkında bilgilendirilmesini ve Duatepe Anıtı gibi etkileyici

³² Harita ekleri ile basılan anı eserlerine iki örnek:

İzzettin Çalışlar, **Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Cevat Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi Garp Cephesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

³³ Çanakkale Savaşı konusundaki “efsane, hurafe edebiyatı” tartışmaları için bkz: Turgut Özakman, **Diriliş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2008, s. 8 – 15

mekanlardan bazılarının yabancı turist gruplarına gösterilmesinin önemli ve gerekli olduğunu değerlendiriyorum.

Harita 1: Kurtuluş Savaşı Gezileri Planlaması İçin Yol Haritası.³⁴

Savaş alanları turizmi bir “özel ilgi turizmi” çeşidi olarak, her zaman kitlesel katılım içermeyebilir. Gezinlerin çoğu sadece savaş alanları, anıtları ve mezarlıklarını görmek için seyahate çıkmayabilirler. Ama yolları üzerinde tarihin sessiz tanığı olan bir alan ve tarihin hafızası olan bir anıt görürlerse buna ilgi duyar ve buraları ziyaret ederler.

İstanbul’dan turist grupları ile yaptığımız “Kurtuluşun Coğrafyası” isimli savaş alanları özel ilgi turunda uyguladığım aşağıdaki program, konumuz için örnek bir rota teşkil edebilir:

³⁴ Eurocart, **Turkey, West** (1:800,000), American Map Corporation, New York, 1998. (Rota planlamasına yardımcı olması için tezimizde karayolları haritaları kullanılmıştır.)

Birinci Gün: Gece İstanbul'dan çıkış, gece yolculuğu ile Ankara'ya sabah varış.

- Kurtuluş Savaşı Müzesi (1nci TBMM)
- Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi (Ankara Garı, savaşta “direksiyon binası”)
- Anıtkabir
- Alagöz Karargah Müzesi (Sakarya Savaşı)
- Polatlı Sakarya Şehitleri Anıtı ve Müzesi (Sakarya Savaşı)
- Duatepe Anıtı (Sakarya Savaşı)
- Kartaltepe Mehmetçik Anıtı (Sakarya Savaşı)

Afyonkarahisar'a varış ve geceleme Afyon'da.

İkinci Gün:

- Zafer Müzesi (Büyük Taarruz)
- Kocatepe (Büyük Taarruz)
- Yüzbaşı Agâh Efendi (Kurtkaya) Şehitliği (Büyük Taarruz)
- Çiğiltepe Şehitliği (Büyük Taarruz)
- Büyük Taarruz Şehitliği
- Yıldırım Kemal Köyü (Büyük Taarruz)
- Dumlupınar Şehitliği (Başkomutan Meydan Muharebesi)
- Dumlupınar Müzesi (Başkomutan Meydan Muharebesi)
- Zafer Anıtı (Başkomutan Meydan Muharebesi)
- Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı (Başkomutan Meydan Muharebesi)

Buradan İnönü'ye geçerek iki noktada ziyaretleri tamamlayıp İstanbul'a dönüş.

- İnönü Karargah Evi Müzesi (İnönü Savaşları)
- Metristepe Anıtı (İnönü Savaşları)

Bu program, İstanbul'dan çıkışlı iki günlük savaş alanları turlarına örnek bir programdır. Gezi süresi uzatıldığı takdirde gezilecek anıt ve bölge sayısı da artar.

2.3. Savaşın beyni: Ankara

Kurtuluş Savaşı gezi programları, herşeyden önce savaşın beyni ve karar merkezi olan Ankara'daki anıt ve müzeleri de kapsamalıdır. Kurtuluş Savaşı, başından sonuna kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğindeki Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilmiştir. Hem Komutan Mareşal Atatürk'ün anıları, hem de o günlerin heyecanını yansıtan mekanlar bugün de ayaktadır. Çalışmamızda buralardan kısaca bahsetmeyi gerekli gördük:

2.3.1. Anıtkabir

Fotoğraf 2: Anıtkabir.³⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun ebedi istirahatgahının inşaatına 1944 yılında başlandı, 1953 yılında bitirildi. Mimarları Emin Onat ve Orhan Arda'dır. Anadolu uygarlıkları ve eski Türk geleneklerinden etkilenen çarpıcı mimarisi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin simgesi olan bu yapı Atatürk'ün Mozolesi yanında Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi'ni barındırır. Atatürk'ün kişisel eşyaları ve kütüphanesine ev sahipliği yapan bölüm 1960 yılında, Türk Kurtuluş Savaşı'nı belge, resimler ve çarpıcı savaş panoramaları ile anlatan bölüm ise 2002 yılında yapılmıştır. İdaresi Türk Silahlı Kuvvetleri adına Anıtkabir Komutanlığı tarafından yürütülen bu simge

³⁵ Fotoğraf: Serhan Güngör. Dipnotlarda özellikle belirtilenler hariç, bu çalışmada kullanılan tüm fotoğraflar tarafımdan çekilmiştir.

yapı, Türkiye’de en iyi bakılan ve korunan anıt ve müzedir. 2009 yılında Anıtkabir ve müzesini 9.056.348 kişi ziyaret etmiştir.³⁶

Fotoğraf 3: Anıtkabir Savaş Panoramları: Sakarya Savaşı’ndan Detay.³⁷

Özellikle her yaştan ve her ülkeden ziyaretçiyi etkileyen savaş panoramaları ve savaşın tarihini çok derli toplu özetleyen sergi bölümleri ile Anıtkabir, Türk Kurtuluş Savaşı’nın en başarılı müzesi olarak kabul edilebilir.

2.3.2. 1nci TBMM Binası, Kurtuluş Savaşı Müzesi

Ulus Meydanı’nda bulunan 1nci Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası’nın yapımına 1915 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü olarak başlanmış, planı Mimar Salim Bey tarafından yapılmıştır. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi yapılarından olan bina andezit taşından inşa edilmiştir. 23 Nisan 1920 ile 15 Ekim 1924 tarihleri arasında 1nci TBMM olarak kullanılan bina 1961 yılında “Büyük Millet Meclisi Müzesi” adıyla ziyarete açılmıştır. Kültür bakanlığınca restorasyonu yapılan bina, 1981 tarihinde "Kurtuluş Savaşı Müzesi" adını almıştır.³⁸

³⁶ (Çevrimiçi) <http://www.tsk.tr/anitkabir/guncel/faaliyetler/ziyaretcisayilari.html>, 22 Ocak 2010.

³⁷ (Çevrimiçi) <http://www.tsk.tr/anitkabir/sakaryameydanmuharebesi.html>, 22 Ocak 2010.

³⁸ **Ankara Müzeleri**, Ankara İl Kültür Müdürlüğü, Ankara 2006. s.20

Savaşa ve cumhuriyetin kuruluşuna tanıklık etmiş Genel Kurul Salonu özgün bir şekilde korunmuştur. Müzede Türk ressamlarının Kurtuluş Savaşı temalı yağlıboya eserleri, silahlar ve ilk meclisin üyeleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Fotoğraf 4: Ankara, 1nci TBMM, Kurtuluş Savaşı Müzesi.

2.3.3. Milli Mücadelede Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi

Bağdat Demiryolu yapımı sırasında 1893’de inşa edilen eski adıyla “Direksiyon Binası”, Atatürk’ün 27 Aralık 1919’da Ankara’ya gelişinden itibaren Başkomutanlık karargahı ve konutu olarak uzun süre emrine tahsis edilmiştir. Kurtuluş Savaşı Harekat planları; 21 Ekim 1921’de Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması; 23 Nisan’ın Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak kutlanması kararları bu binada alınmıştır.³⁹

Ankara Garı’nda bulunan bu müzede Atatürk’ün o dönem kullandığı çalışma ve yatak odaları, bazı özgün eşyalar yanısıra demiryolları tarihi hakkında objeler ve belgeler bulunmaktadır.

³⁹ **Ankara Müzeleri**, Ankara İl Kültür Müdürlüğü, Ankara 2006. s.56

Fotoğraf 5: “Direksiyon Binası”

2.3.4. Devlet Mezarlığı Müzesi

Atatürk Orman Çiftliği arazi içerisinde 1988 yılında açılan Devlet Mezarlığı’nda Kurtuluş Savaşı’nın önemli komutanlarının ve bazı devlet adamlarının mezarları yer almaktadır. Burada bulunan müzede Kurtuluş Savaşı komutanlarının özgün eşya ve belgeleri sergilenmektedir.

Fotoğraf 6: Ankara Devlet Mezarlığı.⁴⁰

⁴⁰ Fotoğraf: Ankara İl Kültür Müdürlüğü.

3. İNÖNÜ'DEN SAKARYA'YA

3.1. İnönü Muharebeleri

Birincisi 6 – 11 Ocak 1921, ikincisi 23 Mart – 1 Nisan 1921 tarihlerinde Anadolu'daki Yunan işgal ordusu ve TBMM orduları arasında yapılan İnönü muharebeleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderlik ettiği TBMM güçlerinin işgal kuvvetlerine karşı düzenli ordu ile gösterdikleri ilk direniş olması açısından tarihimizde önemli bir yere sahiptir.⁴¹

İnönü muharebelerinin yapıldığı coğrafya Marmara Denizi'nin güney ve güneydoğusundaki araziye kapsar. Anadolu'daki direnişi kırmak için bir girişimde bulunan Yunan ordusu, hem toparlanmakta olan ordunun karargahı, hem de demiryolu ve karayolu kavşağı olması nedeniyle önemli bir ikmal merkezi olan Eskişehir'i kontrol altına almak ve ele geçirmek için iki girişimde bulunmuşlardır.

Savaşa sahne olan bölge; Bursa, Gemlik, İzmit bölgelerinde üslenmiş olan Yunan kuvvetlerinin Eskişehir istikametinde yaptıkları ileri harekete karşı direniş noktası olarak seçilen yer İnönü savunma mevzisi idi.⁴²

Bölgedeki dağlar genel olarak doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. Samanlı Dağları ile Aladağ; Kocaeli ile İzmit Körfezi'nde yapılacak bir taarruza karşı Eskişehir, Kütahya ve Ankara istikametlerini örten önemli bir savunma şerididir. Bu hattın daha güneyinden Bozdağ hattı geçmektedir. Bu dağ silsilesi Porsuk Çayı ile Sakarya Nehri arasında Mihaliççık'tan Bozüyük'e uzanır ve Karasu boyuna dayanır.

⁴¹ Kemal Yavuz, **İnönü Muharebeleri**, Savunma ve Havacılık, Sayı: 103, 2004, s. 79

⁴² **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi**, s. 424 - 441

İnegöl ile Kestel arasındaki Kazancı Bayırı Domaniç sıradağlarını Katırlı sıradağlarına bağlar. Bu nedenle Marmara'ya karşı Sakarya ve Porsuk havzalarını ve Orta Anadolu yaylasını örten çok önemli bir savunma hattıdır. Bu dağlar arasında Geyve, Alaçam, Kocadere, Kurtkaya, Karaköy, Mezit, Kınık boğazları bulunmaktadır.

Marmara Bölgesi'nden İç Anadolu'ya giden tek stratejik karayolu İnönü'nden geçerek Eskişehir'e ulaşır. İstanbul – Bağdat demiryolu da buradan geçmektedir.

Eskişehir – Ankara istikametindeki bir Yunan taarruzu dikkate alınarak, Haziran 1920'de seçilip 6 ay içerisinde hazırlanan İnönü savunma mevzisi 30 km uzunluktadır. Kuzeyden güneye doğru Gündüzbey güneyindeki taşlı tepeden başlayıp Metristepe'den geçerek Akpınar köyü civarında demiryoluna ulaşır. Buradan da güneybatıya doğru uzanan bir tepeler zinciri ile Saraycık, Boztepe ve Tilkiç tepede son bulur.⁴³

Bölgedeki önemli yerleşim merkezleri 10 Ocak'a kadar Türk Batı cephesi karargahının bulunduğu Kütahya, Yunan Adalar Tümeni'nin karargahı Bursa, ve Yunan İzmir Tümeni'nin karargahının bulunduğu Gemlik ve Yunan ordusunun hedefi olan Eskişehir şehirleridir. Savaşın şiddetlenmesi ile birlikte Batı Cephesi karargahı İnönü kasabasına taşınmıştır.

İnci İnönü muharebesinde Yunan İzmir Tümeni, taarruzun Kuzey hattında Yenişehir Bilecik karayolu boyunca ilerlemiş ve Bilecik'i işgal ettikten sonra Söğüt civarında Türk ileri mevzi hatlarıyla muharebeye girmiştir.

⁴³ Genelkurmay Başkanlığı, **İnönü Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 1 – 6

Savaşın en kritik günü olan 10 Ocak'ta kuzeyde Metris tepeyi ele geçiren Yunan birlikleri Oluklu, Çepni ve Poyra köyü hattına kadar ilerleyebildiler. Bozüyük güneyindeki Akpınar, Kovalca ve Kandilli köylerinde bunların batısındaki tepelerde çok şiddetli çatışmalar gerçekleşti. Geri çekilen Türk birlikleri yeni bir savunma hattı teşkil etmek üzere Beşkardeş Dağı, Zemzemiye, Oklubalı hattında yerleştirildiler. Cephe karargahı da Çukurhisar İstasyonuna taşındı. Cephenin takviye edilmesi üzerine Akpınar – Kovalca köyü hattını işgal eden Yunan kuvvetleri 11 Ocak günü geri çekildiler.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın Batı cephesinde, hem Türk hem de Yunan tarafları için ana ikmal olanağı demiryoludur. Hem İnönü, hem de bunu izleyen muharebeler demiryolu ile bağlantılı bir coğrafyada gerçekleşmiştir. Bunun dışında çoğu antik dönemden beri kullanımda olan ana ve ara yollar da, dağların ve akarsu vadilerinin geçit verdiği oranda ikmal için kullanılmıştı. Türk ordusu için ana ikmal deposu ve merkezi Ankara'dır. Yunan ordusu için ise İzmir, Mudanya ve Gemlik limanlarıydı.

İki İnönü muharebesi arasında geçen 2 ay, Türk ordusuna ilk harekattan gerekli dersleri çıkarmak ve toparlanmak için zaman sağlamıştı. İkinci muharebenin de hedefleri ve askeri karakteri aynı idi. Türk ordusunun personel mevcudu, silah ve mühimmat durumu, aynı hedefle taarruz eden Yunan ordusundan daha az sayıda olduğu için Türk genelkurmayı daha önceden hazırlanmış İnönü mevzilerini savunma hattı olarak tekrar kullanmayı tercih etmiştir. Bu nedenle iki muharebenin de savaş alanı aynı yerdir.⁴⁵

Yunan ordusu 23 Mart 1921 günü başladığı harekate iki koldan girişmiştir. Esas cepheyi oluşturan kuzey kolu Bursa doğusundan Eskişehir, Güney kolu da Uşak'tan Afyon istikametinde yürüyüşe geçmiştir. 26 Mart günü Afyon Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir.

⁴⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 237

31 Mart günü karşılıklı yapılan taarruzlar muharebenin sonucunu getirdi. Bu gün cephenin kilidi diyebileceğimiz Metristepe geri alınmış, bütün cephede inisiyatif Türk kuvvetlerine geçmiştir.

Söğüt – Yenişehir, Karaköy – Pazarcık genel doğrultusunda çekilen Yunan kuvvetlerini takip eden Türk süvarileri 4 Nisan’da İnégöl ve Yenişehir’e girdi.

Kuzeydeki 3ncü Yunan Kolordusunun Bursa’ya çekilmesi üzerine Afyon’daki 1nci Yunan Kolordusu da Uşak istikametine çekilerek Dumlupınar mevzilerinde savunma durumuna geçmiştir.⁴⁷

Bu muharebelerde, savunmada olan Türk tarafı için coğrafya elverişli bir konum arz ediyordu. Paralel şekilde kuzeydoğu – güneybatı hattında sıralanan yükseltiler, hakim bir noktanın düşmesi üzerine doğudaki başka bir hakim noktada yeniden toparlanmayı kolaylaştırıyor, bu da Yunan taarruzlarına karşı direnen Türk birlikleri için coğrafi bir derinlik, Yunan tarafı için ise yıldırıcı bir faktör olarak belirleyici oluyordu. Arka arkaya çıkan doğal yükselti ve alçaltı engellerinden oluşan bu arazide Eskişehir – Ankara hedefi ile yapılan iki hareketin de başarısızlığa uğraması, Yunan tarafını daha sonraki taarruz girişimlerini Uşak – Kütahya – Afyon şehirleri ve Sakarya nehri doğrultusundan, yani daha güneyden yapmaya teşvik etmiştir.

Bu harekatta da ana yollar ve demiryolu savaşın mekanını belirlemiştir. Tarihte birden fazla savaş gören yerler çoktur ama iki ay arayla aynı bölgede meydan muharebesi cereyan etmesi coğrafyanın askeri hareketler için en önemli belirleyici olmasına dikkat çeken bir örnektir.

Bu muharebelerde Türk ordusuna Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet (Orgeneral İnönü), Yunan ordusuna Küçük Asya Ordusu Komutanı General Papulas komuta ediyordu.

⁴⁷ İnönü Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü, s. 31 – 52

6 – 12 Ocak 1921 tarihleri arasında geçen 1nci İnönü Muharebelerinde Türk Kayıpları: 4 subay, 117 er şehit; 12 subay, 85 er yaralı; 5 subay, 29 er tutsak. Toplam Kayıp: 252'dir.

Yunan kayıpları: 8 subay, 49 er ölü; 9 subay 145 er yaralı; toplam 211'dir.⁴⁸

23 Mart – 1 Nisan tarihleri arasında geçen 2nci İnönü Muharebeleri'nde Türk tarafının kayıpları: 44 subay, 637 er şehit; 102 subay, 1720 er yaralı; 10 subay ile 1359 er kayıp ve esir olmak üzere toplam 3875'dir.

Yunan kayıpları; 53 subay, 669 er ölü; 149 subay 2874 er yaralı, 9 subay 394 er esir veya kayıp olmak üzere toplam 4148'dir.⁴⁹

⁴⁸ **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi**, s. 432

⁴⁹ **İnönü Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü**, s. 31 – 52

Savaş tarihi ya da savaş alanları ile ilgili yapılan çalışmalarda sık yapılan hatalardan biri kayıplar (zayiat) ile bilgileri doğru okuyamamaktır. “Sarıkamış’ta 90 bin ‘şehit’, Çanakkale’de 250 bin ‘şehit’” söylemi yanlış ifade edilmekte ve anlaşılmaktadır. Doğrusu “kayıp” ya da “zayiat” olmalı. Çanakkale’de “şehit” sayısı 101,000 civarındadır. “Kayıp” ya da “zayiat” bir savaştaki şehit (muharebede ve yaralanıp hastanede ölen), yaralanan, esir düşen, kaybolan, hasta, vb. savaş dışı kalan toplam insan gücünü tanımlar. (bkz: Göncü, Aldoğan, **Siperin Ardı Vatan**, MB Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 145 – 146)

3.1.1. İnönü Muharebe Alanlarının Bugünü

İnönü Muharebelerinin yaşandığı bölge bugün Eskişehir ilimizin İnönü, Bilecik ilimizin Söğüt ve Bozüyük ilçeleri dahilinde bulunmaktadır. Bursa – Eskişehir, İstanbul – Bilecik – Kütahya anayolları yakınında bulunması sebebiyle savaş anıtları ve şehitlikler kolayca ziyaret edilebilir.

Harita 4: İnönü, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri İçin Gezi Haritası.⁵⁰

⁵⁰ Türkiye Landerkarte, 1:750.000, Falk Verlag

3.1.2. Metristepe Anıtı

İnönü Savaşlarının en önemli anıtı Metristepe Anıtı'dır. Bu mevkinin muharebelerin gelişiminde en stratejik nokta olması ve İsmet İnönü'nün ünlü telgrafını Ankara'ya buradan göndermesi nedeniyle bu tepe anıt inşası için seçilmiştir.⁵¹ Bozüyük – Eskişehir karayolundan Yeni Çepni, Metristepe ayrımı sonrasında 7 km'lik bir yol ile anıta ulaşılabilir. Anayol üzerinde yönlendirici tabela bulunmaktadır.

Fotoğraf 7: Metristepe Anıtı.

⁵¹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk, Atatürk'ün Anlatımıyla Kurtuluş Savaşı**, Boyut Yayınları, İstanbul 2006, s. 412

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'in Metristepe'den TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e çektiği telgraf: "Metristepe, 1.4.1921. Saat 18:30'da Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüzbey kuzeyinde, sabahtan beri dayanan ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi sağ kanat grubunun taarruzlarıyla düzensiz bir şekilde çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye yönünde temas ve faaliyet yok. Düşman, binlerce ölüleriyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımıza terk etmiştir".

Mustafa Kemal'in telgraf ile yanıtı:

"...Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz..."

Anıtın Cumhuriyetin 50nci yıldönümünde “İnönü Savaşları Zafer Anıtını Yaptırma ve Yaşatma Derneği”nin işbirliği, Silahlı Kuvvetler mensupları ve vatandaşların bağış ve katkıları ile inşa edilmiştir. Projesi Sadun Özel ve Ruhi Aydın’a, heykeller Şahin Özyüksel’e aittir. Metristepe anıtının inşasına 24.6.1973 tarihinde başlanmış, 26.6.1975’te tamamlanmıştır. Daha sonra eklemelerle anıt bugünkü durumunu almıştır.⁵² Genel düzenleme itibariyle eklektik bir görünüm arzeden bu anıttaki heykellerin bronz olması olumlu bir örnek teşkil eder.

Anıtın mevcut düzenlemesinde dikkat çekici nokta, anıta giden yol üzerinde bulunan pirinç kitabelerde Türkçe ve İngilizce olarak İnönü Muharebeleri’nin detaylı tarihinin anlatılmasıdır. Gerçek ve detaylı bilgi verme konusunda genelde fakir olan Türk harp anıtları için bu da olumlu bir örnektir. Aynı şekilde, muharebelere katılan birliklerin komutanlarının isimlerinin ve fotoğraflarının bulunduğu duvar ve haritalı pano da dikkat çeken başka bir bilgi unsurudur.

Fotoğraf 8: Metristepe Bilgi Panoları.

Anıtın yapılırken çevresine sembolik olarak kazılan siperler bugün kötü durumdadır. Harpte şehit olan askerlerin ismini tek tek anmak yerine üzerlerinde yalnızca “Mehmet” yazan sembolik mezar taşları koymak da araştırmama, bilgi üretmeme kolaycılığının başka bir örneği olsa gerektir.

⁵² İnönü Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü, s. 55 - 59

Fotoğraf 9: “Mehmet” ler

Harp alanlarının korunması uygulamalarının önemli bir unsuru da, arazideki bitki örtüsünün mümkün olduğunca muharebenin olduğu dönemdeki gibi kalmasını sağlamaktır. Kuşkusuz, ülkemizin ağaçlandırılması önemlidir. Ancak, savaş alanlarının özgün peyzajı bozacak şekilde ağaçlandırılması, coğrafyanın geçmiş ile olan bağını koparabilir. Metristepe’nin batı ve güney bölümlerinin ağaçlandırma ile savaş dönemi dokusunu kaybettiği düşünülmektedir.

Fotoğraf 10: Metristepe.

3.1.3. 2nci İnönü Savaşı, 61nci Tümen, 174ncü Alay, 2nci Tabur, 7nci Bölük Şehitliği

Çok bakımsız bir durumda bulunmasına rağmen, Metristepe Köyü yolu üzerinde bulunan bu şehitlik, şehitlerin genelde sembolik mezarlarla anıldığı Türk Savaş Alanları’nda gerçek bir şüheda kabristanı olması nedeniyle önem taşır.

Fotoğraf 11: Gerçek Şüheda Kabristanı.

61nci Tümen Komutanı İzzetin Çalışlar'ın anılarında bahsettiği 2nci Tabur Komutanı Erzincanlı Yüzbaşı Halis Bey'in mezarı da buradadır ve diğer mezarlar gibi çok bakımsız durumdadır.⁵³

Fotoğraf 12: Şehit Yüzbaşı Halis Bey'in Mezarı.

3.1.4. Bozüyük İnönü Şehitliği

Bozüyük – Uşak yolu üzerinde, Bozüyük'e 8 km. mesafede Akpınaryolu – Suludere mevkinde olup 1930'lu yıllarda yapılmıştır. Şehitlikte 35 temsili mezar bulunmaktadır.

⁵³ İzzettin Çalışlar, **Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009. s.201.

Fotoğraf 13: Bozüyük İnönü Şehitliği

Bir örneğini Polatlı’da da gördüğümüz bu eski şehitlikler, sadeliği, ulusal mimarlık çizgilerini yansıtmaları ve yapanların olaylara dair henüz taze hafızalarının izini taşıması nedeniyle Türk Savaş Alanları’nın en güzel anıtlarıdır. Daha sonra yapılacak ya da düzenlenecek savaş alanları tasarımlarına örnek ve model olması umulur.

Bu şehitliğin içinde yer alan abidenin kaidesi üzerinde “Ey yolcu, burada şu gördüğün mezar Türklerin istiklal abidesidir. Bir gökten bir göğe haykıran rüzgarın, İnönü cenginin zafer sesidir” yazmaktadır.

Fotoğraf 14: Bozüyük İnönü Şehitliği.

3.1.5. Diğer Ziyaret Noktaları

İntikam Tepe şehitliği, 2nci İnönü Muharebesi'nin İntikam Tepe taarruzlarına katılan 33ncü, 58nci, 70nci, 126ncı ve 127nci alaylar ile 4ncü tümenin hücum taburundan şehit olan 44 subay ve 545 erin gömüldüğü yere 1925 yılında yapılmıştır. Bozüyük'ün 12 km. güneydoğusunda, Bozüyük – Karaağaç Köyü – Bozalan köylerine giden yol kavşağındadır. İçinde 67 temsili kabir bulunmaktadır.⁵⁴

İnönü İlçesi, şehir merkezinde Albay İsmet Bey'in 2nci İnönü muharebeleri boyunca **Batı Cephesi Karargahı** olarak kullandığı tarihi ev bugün bir müzedir ve belediye tarafından bakımı yapılmaktadır.

Fotoğraf 15: Batı Cephesi Karargahı, İnönü.

İnönü İlçesinin artık kullanılmayan **tren istasyonu**, lojistiği tren hatlarına bağlı olan Batı Cephesi muharebelerinin sessiz bir tanığı olarak bugün terkedilmiş durumdadır. Anadolu - Bağdat demiryollarının pitoresk binalarından biri olan bu sevimli yapı, uygun bir restorasyon sonrası İnönü muharebelerinin bir müzesi ya da ziyaretçi merkezi olarak değerlendirilebilir.

⁵⁴ İnönü Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü, s. 55 - 59

Fotoğraf 16: İnönü Tren İstasyonu.

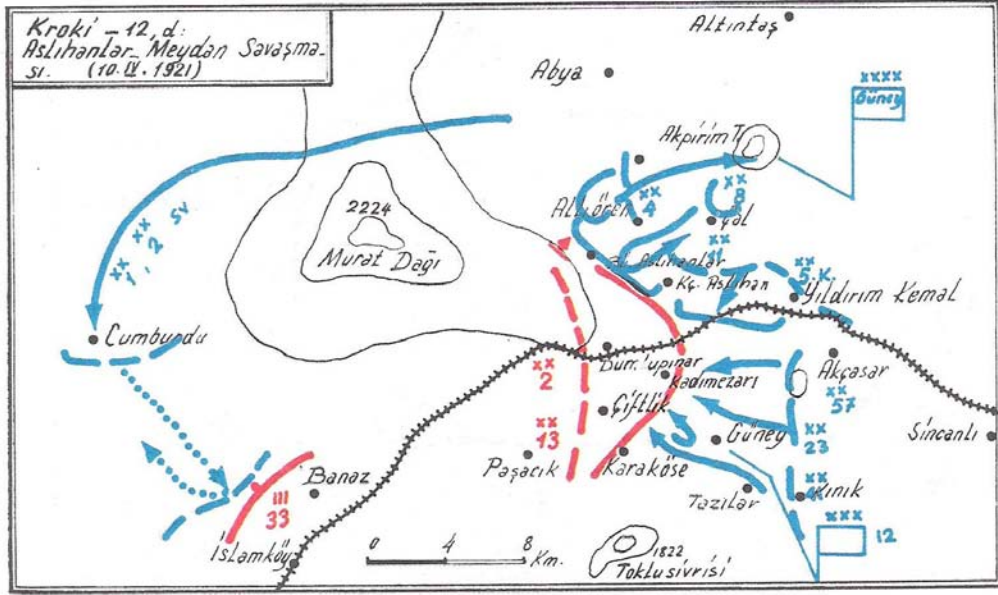
3.2. Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri

1921 yazında Yunan ordusunun ileri harekate geçmesi öncesinde, 8 – 15 Nisan tarihlerinde Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri cereyan etmiştir. İnönü Muharebeleri'nde kuzeyde, İnönü'de 3ncü Yunan Kolordusu'nun geri püskürtülmesi ile birlikte, güneyde Afyon'a kadar ilerlemiş bulunan 1nci Yunan Kolordusu güç duruma düştüğü için geri çekilmeye karar vermişti. Bu durumdan yararlanmak isteyen Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa (Bele), yetersiz miktardaki kuvvetlerini bugün Kütahya ilimiz sınırları içinde olan Aslıhanlar ve Dumlupınar'daki Yunan tümenleri üzerine taarruz ettirdi. 8 – 12 Nisan 1921 tarihlerinde Aslıhanlar'da, 13 – 15 Nisan tarihlerinde Dumlupınar'da şiddetli muharebeler oldu. Çok fazla kayıp verilmesi üzerine taarruz durdu ve Türk kuvvetleri geri çekildiler. Bu harekatlarda Türk tarafı 400 şehit, 800 yaralı ve 4,000 firari vermiştir. Yunan kayıpları da 300 ölü, 711 yaralı idi.⁵⁵

Muharebenin sonucunu zafer gibi rapor etmesi ve daha sonra durumun anlaşılması üzerine Refet Paşa görevden alındı, Güney Cephesi kaldırılarak bütün cephe 3 Mayıs 1921'de Batı Cephesi'ne, İsmet Paşa'ya bağlandı.⁵⁶

⁵⁵ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s.213

⁵⁶ İsmet Görgülü, **Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1999, s. 96

Harita 5: Aslıhanlar Muharebeleri.⁵⁷

1922 Ağustos'undaki Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi savaş alanları ile aynı yerler olan bu muharebe alanlarındaki anıtlar ve şehitliklerde, ne yazık ki, 1921 Nisan'ında fedakarlık yapan ve hayatını kaybeden askerlerimiz anılmamaktadır. Bu adı geçen muharebeler ve olaylara dair bir anıt da bulunmamaktadır.

3.3. Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri

Anlaşma devletlerinin Mart 1921'de toplanan Londra Konferansı'ndaki önerilerini Türklere silah zoruyla kabul ettirmek için Yunan ordusuna yaptırdıkları ikinci Taarruz da, İnönü'de yenilgiyle sonuçlanmıştı. Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri sonunda Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı General Papulas'ın hazırladığı raporu değerlendiren Yunan hükümeti ve genelkurmayı, Yunan ordusunu pekiştirerek genel bir taarruza geçme kararı verdi.

İngilizler de, kuruluş halinde bulunan yeni Türk Milli Ordusu'nun güçlenmeden yok edilmesini ve Sevr Antlaşması'nın bir an önce uygulamaya konmasını istiyorlardı ve

⁵⁷ Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001.

Yunan ordusunun ileri hareketi 8 Temmuz 1921’de başladı. En şiddetli muharebeler ise Kütahya güneydoğusunda demiryolu hattı üzerinde bulunan Çekürler (bugünkü haritalarda Çöğürler) – Döğer arasında gerçekleşti. Burada bulunan Nasuhçal, Yumruçal tepeler savaşın en kanlı muharebelerine tanık oldu ve kahramanlığı ile bilinen ve orduda çok sevilen 4ncü Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Nazım Bey burada şehit oldu (Bugünkü Çavuşçılığı köyü yakınlarında, 15 Temmuz 1921).⁶⁰

Bu sırada cephe durumu ile yakından ilgilenen Büyük Millet Meclisi başkanı Mustafa Kemal Ankara’dan hareketle, 17 Temmuz’da Batı Cephesi karargahına (Eskişehir güneybatısında Karacahisar köyü, bugünkü haritalarda “Karacaşehir”), İsmet Paşa’nın yanına geldi. Burada durumu yakından inceledikten sonra, “Birliklerin takviyesi, tensiki ve düzenlenmesi için, düşman ordusu ile araya mümkün olduğu kadar büyük bir mesafe konması, bunun için Sakarya nehri doğusuna çekilmenin uygun olacağı direktifini verdi”.⁶¹ Siyasi açıdan sıkıntıları kendisi göğüsleyecekti ama askerliğin gereği buydu ve Anadolu’nun derin coğrafyasını savunma için kullanıyordu.

Batı Cephesi birlikleri, 18 Temmuz 1921 akşamı Eskişehir doğusu – Seyitgazi hattına çekildi. Bu çekilişte düşmanın takipte gösterdiği yavaşlık ve duraksama bütün birliklerimizin zayıat vermeden çekilmesini sağladı. İleri hareketine devam eden Yunan ordusu, 20/21 Temmuz’da bütün cephede birliklerimizle temasa geldi. Düşman cephesinin ortasında bir boşluk meydana gelince İsmet Paşa bir taarruz planladı ve 21 Temmuz’da Eskişehir doğusunda muharebeler başladı. Başta başarılı olan taarruz Yunan kuvvetlerinin toparlanması sonrası durdu ve Yunan karşı taarruzu sonucu Türk ordusu tehlikeli bir durumda kaldı. Başarılı bir çekilme hareketi sonucu Türk ordusu 25 Temmuz 1921 günü Sakarya nehri doğusuna çekildi ve muharebeler sona erdi. Çok önemli kavşak ve demiryolu şehirleri olan Afyon, Kütahya ve Eskişehir elden çıkmıştı ama ordu elde kalmıştı.

⁶⁰ Alptekin Müderrisoğlu, **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s.171. Şehadetinden sonra Nazım Bey’in rütbesi Albaylığa yükseltilmiştir.

⁶¹ **Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi**, s.98

Bu muharebelerde Türk ordusu 1,634 şehit verdi. 4,981 yaralı, 364 tutsak olmak üzere toplam kayıp 6,998 insandı. Umutsuzluk sonucu oluşan kayıp ise korkunçtu: 30,809 birliklerinden ayrılmış kaçak.

Kesin olmayan Yunan kayıpları ise 1,084 ölü, 3,634 yaralı, toplam 4,718 kişiydi.⁶²

Çok büyük bir vefasızlık örneği olarak, 1,700'ü şehit 7,000'e yakın kayıp verdiğimiz Kütahya Eskişehir Muharebeleri hiç bir şekilde anılmamaktadır. Savaş sadece zaferlerden ibaretmiş gibi, burada fedakarlık yapmış insanların anısını, ismini yaşatacak anıt ya da şehitlikler yoktur. Savaş alanları hiç bir şekilde düzenlenmemiştir, unutulmuştur. Konuyla ilgili olarak, 21 Kasım 2008 tarihli bir haberi burada aktarmak gereğini duyuyorum:

“Tarihi mevzilere sahip çıkılsın

Kütahya'nın Çavuşçiftliği köyünde, Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk'ün silah arkadaşı Nazım Albay'ın şehit düştüğü Yumruçal Tepesi'ndeki tarihi mevziler, 2006 yılında koruma altına alınmasına rağmen kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

Kütahya'nın Çavuşçiftliği köyünde, Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk'ün silah arkadaşı Nazım Albay'ın şehit düştüğü Yumruçal Tepesi'ndeki tarihi mevziler, 2006 yılında koruma altına alınmasına rağmen kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

2 ayrı sıra halindeki mevzilerin uzunluğunun yaklaşık 4 kilometreyi bulduğunu belirten Çavuşçiftliği Köyü Muhtarı Mustafa Ergun Özüğür, 'Çavuşçiftliği köyü, Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir yere sahipti. Savaşın en şiddetli geçtiği bölgeler bizim köyün sınırları içinde. 1921 yılındaki Kurtuluş Savaşı'nda, Çavuşçiftliği'nin Yumruçal Tepesi'nde bin 522 şehit verilmiştir. Şehitlerimizin sadece 66'sının isimleri bellidir. Atatürk'ün yakın silah arkadaşı Nazım Albay da Yumruçal Tepesi'nde şehit olmuştur.

Bu bölgede düşman da çok büyük kayıplar vermiştir. Burada taş mevziler ve sığırama alanları bulunmaktadır. Yaptığım girişimler sonucu, mevziler 2006 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından koruma altına alındı. Ancak, bu tarihten itibaren herhangi bir olumlu gelişme olmadı. Bizim isteğimiz, her yıl temmuz ayında burada anma programının düzenlenmesinin yanı sıra, tarihi mevzilerin bulunduğu tepeye kitabe ve bayrak dikilmesidir. Bir de mevzilerin iyileştirilmesi gerekmektedir. Yumruçal Tepesi bin 400 metre yüksekliğinde olduğu için yaya ve araç yolu bulunmamaktadır. Ziyaret için gelenler Yumruçal'a yaya olarak çıkmak zorunda kalıyor' dedi. Özüğür, Nazım Albay'ın kabrinin Ankara Devlet Mezarlığı'nda olduğunu sözlerine ekledi.”⁶³

⁶² Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi, s. 456

⁶³ (Çevrimiçi) <http://www.tumgazeteler.com/?a=4359606>, 23 Ocak 2010.

Gerek Kütahya – Eskişehir savaş alanları, gerekse de işgal edilen bölgede Milli Mücadele’nin verildiği, tarihsel olayların geçtiği diğer yerler acilen kayıt altına alınmalı ve yeni kuşaklara bilgi ve tanıklık aktaracak şekilde düzenlenmelidir.

Bu düzenlemeler yapılırken, genç kuşaklara uzak bir tarihin unutulmuş öyküleri gibi gelen bu olayların aslında çok yakın tarihlerde gerçekleştiği “DÜN” ve “BUGÜN”ü gösteren fotoğraflar, grafikler, bilgi ve belgelerle anlaşılacak ve ilgi çekecek şekilde sunulmalıdır.

Buna bir örnek olarak aşağıdaki iki fotoğrafı verebiliriz. Afyon kuzeyindeki Ayazın Köyü, Kapadokya Kaya kiliselerini andıran çok değerli bir ortaçağ Bizans kaya kilisesinin bulunduğu, Frig Vadisi içinde mutlaka görülmesi gereken bir yerdir. Burada sunduğumuz ilk fotoğraf bu yerin bugünkü durumunu gösteriyor, ikinci fotoğraf ise 1921 yazındaki durumunu:

Fotoğraf 17: Ayazın, 2005 yılı.

Fotoğraf 18: Yunan 13ncü Tümeni Ayazın Kilisesi Önünde Törende, 1921 yılı.⁶⁴

⁶⁴ **Küçük Asya Harekatı Fotoğraf Albümü**, Ulusal Tarih Müzesi Yayınları, Atina 2004. s.237
(Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ, ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ, ΑΘΗΝΑΙ 2004)

4. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

4.1. Savaşın Coğrafyası ve Tarihi

23 Ağustos – 13 Eylül 1921 tarihleri arasında yaşanan Sakarya Meydan Muharebesi, Türk tarihinin dönüm noktasıdır. Yaklaşık 100 kilometrelik bir cephede 21 gün ve gece gerçekleşen muharebeler, sadece Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan olması ile değil, “tekalif-i milliye” emirleriyle tüm halkın savaşa katılarak bir topyekün harp örneği sergilemesi açısından da dünya tarihine geçecek derecede önemlidir.

Harekat yapılan bölge Kuzey Anadolu kenar dağları; batıda İç Anadolu batı eşiği; güneyde Batı ve Orta Toroslar ve doğuda Kızılırmak'la çevrelenmiş olan alandır. Bu dağ şeridinin çevrelediği bölge yayla ve yüksek ovalar şeklinde düzlüklerden ibarettir. Çevrelerine göre az yüksek ve az engebeli bir bölgedir. İç Batı Anadolu'da Sakarya kaynaklarının bulunduğu Altıntaş – Bayat yaylası ile Afyon ovası ve Eskişehir ovası gibi düzlükler vardır. Harekata sahne olan alanda Seyitgazi, Emirdağ, Çubuk, Ankara, Haymana ve Cihanbeyli Ovaları mevcuttur.⁶⁵

“Harekat bölgesindeki Sakarya nehrinin kolları ile Porsuk, Ankara Çayı ve Ilıcaözü deresinin açmış olduğu vadi ve çöküntüler, yapılacak harekatın cinsini seçmede önemli rol oynamıştır.”⁶⁶

790 kilometre uzunluğundaki Sakarya nehrinin Çifteler'den Beşköprü'ye kadar olan 120 km'lik kısmı Sakarya güney koludur. Sakarya güney ve kuzey kolları arasında kalan geniş arazi parçası Porsuk çayı tarafından batıdan doğuya doğru iki eşit parçaya bölünür. Sakarya güney kolu ile Porsuk çayı arasındaki kısım özellikle

⁶⁵ Genelkurmay Başkanlığı, **Sakarya Meydan Muhareberi Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

⁶⁶ a.g.e, s.4

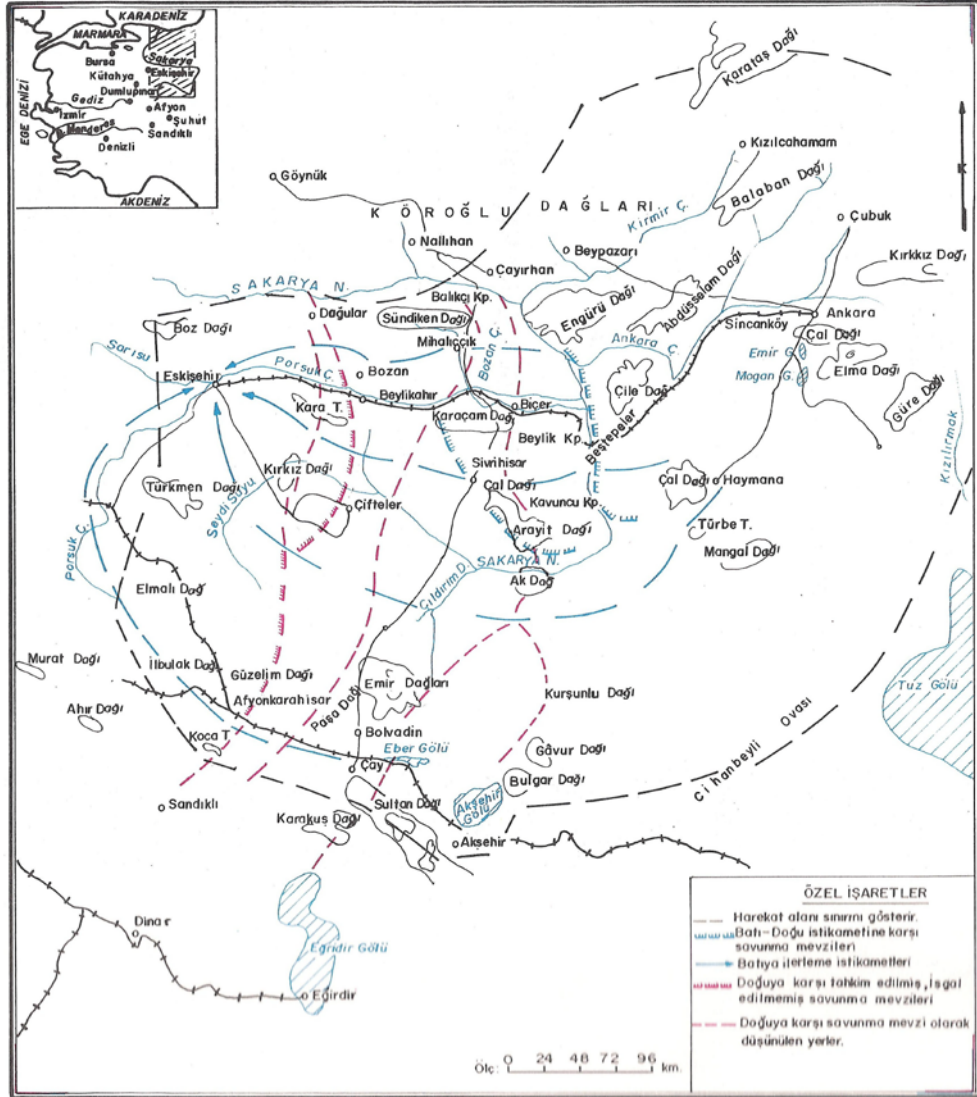
Sivrihisar – Beşköprü hattının kuzeyinde kalan bölgesi harekata elverişlidir. Bu kesimdeki batı – doğu istikametindeki yollar Sakarya doğu kolunu aşmak zorundadır. Sakarya güney kolu ile Sivrihisar – Beşköprü hattı arasında kalan arazi parçası çok sarptır. Bu kesim yüksekliği 2000 metreye yaklaşan Çal Dağı, Eryiğit Dağı ve bu dağların sarp etekleri ile örtülmüştür. Sakarya’nın güneyinde bulun bölüm dalgalı bir araziden meydana gelir. Yapısı kumluktur ve bir çok yerleri çölü andırmaktadır. Sakarya güney kolu üzerinde Fettahoğlu, Hacı Hüseyin ve Beşköprü köprüleri vardır. Sakarya nehrinin Beşköprü’den Ankara Çayı’na kadar uzanan 75 km’lik kısmı doğu koludur. Bu kesim Haymana – Ankara istikametinde iyi bir yaklaşma istikameti oluşturur. Doğu kolu doğusunda kalan arazi kesimi batıya nazaran daha hakim durumdadır.⁶⁷

Sakarya boyu da dahil olmak üzere muharebenin yapıldığı bölge, özellikle Ilıca boyu çıplak ve ağaçsızdır. Savaşta önem kazanan ve Türk mevzilerinin hakim parçalarını oluşturan Türbetepe, Mangaldağı ve Çaldağı taşlık ve kayalıktır, yollar yok denecek kadar azdır. Sakarya doğu kolu üzerinde Beylikköprü ve Kavuncu köprülerinden başka geçit yeri yoktur. Sakarya kuzey kolundaki Bozdağ, Sündiken dağı, Engürü, Toklu ve Abdüsselam dağları zinciri batı – doğu istikametindeki bir harekatı engeller. Sakarya kuzey kolu üzerinde Balıkçı ve Mihallıçık köprüleri bulunmaktadır.

“Sakarya bölgesi, batıdan gelecek büyük stratejik hareketlerin doğu yaylasına geçmesini önlediği ve özellikle siyasi ve stratejik önemi büyük olan Ankara’yı koruyan kuvvetli bir savunma gücüne sahip olduğu için değer kazanmaktadır.”⁶⁸

⁶⁷ a.g.e, s. 8

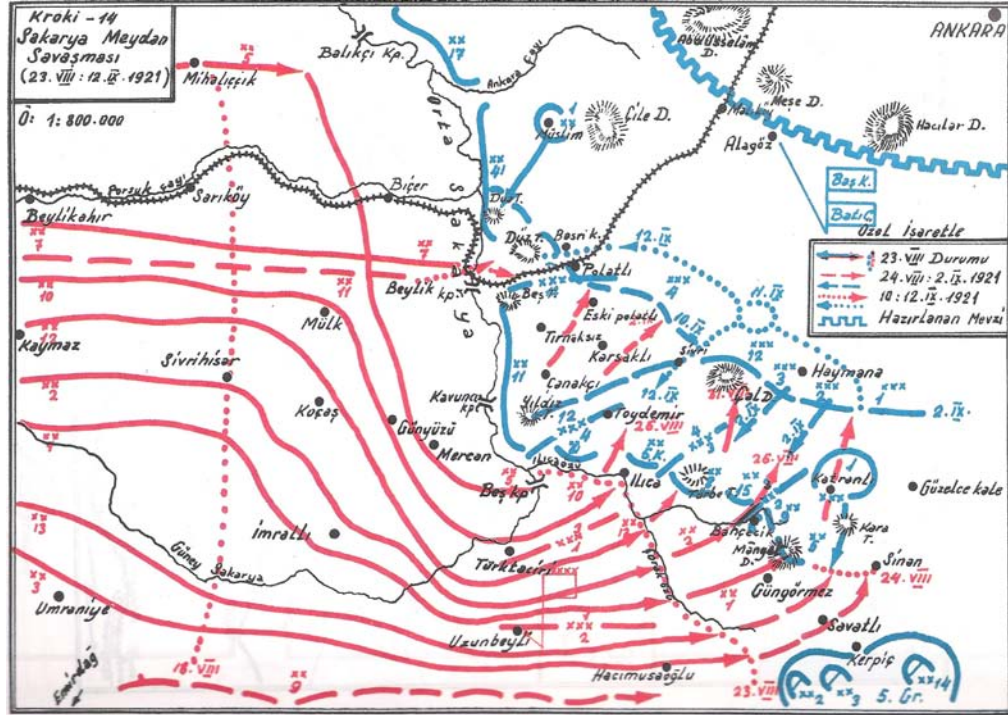
⁶⁸ a.g.e, s. 12

Harita 7: Sakarya Savaş Alanlarının Coğrafi Özellikleri.⁶⁹

1921 yılının Temmuz ayında ileri harekate geçen ve Afyon, Kütahya, Eskişehir'i işgal eden Yunan ordusu, büyük bir hırs ve donanımla Ankara'yı da işgal edip Türk ulusal direnişini askeri ve siyasi olarak çökertmek istiyordu. Askeri dehasını ortaya koyan Mustafa Kemal, Türk kuvvetlerini bu coğrafyadan yararlanarak savunmaya geçirdi. Yunan taarruzuna karşı gecikmeden alınan çekilme kararı ile zaman, Sakarya'nın doğusuna kadar çekilerek de coğrafyanın üstünlüğü kazanılıyordu. Türk tarafının ana ikmal merkezi olan Ankara yakinken, Yunan ordusu, ana ikmal

⁶⁹ Sakarya Meydan Muhareberi Harp Tarihi Broşürü, s.5

Harita 9: Muharebelerin Gelişimi.⁷¹

Yunanlılar taarruzlarını aralıksız ve kesintisiz olarak gece gündüz sürdürüyorlardı ve Türk cephesinde bir gerileme oluyordu. Umutsuz bu durumda, 27 Ağustos'ta, Başkomutan ünlü emri ile yeni savunma taktiğini belirliyordu:

“Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça bırakılmaz. Küçük, büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana cephe kurarak muharebeye devam eder. Yanlarındaki birliklerin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler onlara bağlı olmaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar direnmek, karşı koymak zorundadır.”⁷²

Bu kesin emir ve direktif, birliklerce aynen uygulanmıştır ve düşmanın derinlikte ilerlemesine şans tanınmamıştır. 24 – 30 Ağustos tarihleri arasında taarruzlarını aralıksız sürdüren Yunanlıların uyguladıkları cephe ve kanat kuşatma hareket ve

⁷¹ Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001.

⁷² Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 422

muharebeleri bir çok dalgalanmalar göstermiş, Türk savunma hatlarındaki mevzilerin zaman zaman taraflar arasında el değiştirdiği görülmüştür.

Doğu kanattaki bu başarılı Türk direnişine karşın, 31 Ağustos – 5 Eylül arasında harekatı sürdüren Yunan birliklerinin bu kez cepheden bir yarma girişiminde bulunarak, savunma bölgesinin en egemen noktası olan Çal Dağı'nın bir kesimini ele geçirmesiyle, cephenin merkez kesiminde kritik bir durum yarattığı görüldü. Buraya çarçabuk yetiştirilen takviye birliklerinin kuzey kesiminde yeniden kurdukları savunma düzenleri ve gösterdikleri çok çetin direnişler sayesinde, 5 Eylül'e kadar sürmüş olan düşmanın bu son taarruz girişimleri de tümüyle kırılarak sonuçsuz bırakılmıştır.⁷³ Aynı zamanda, hem coğrafyayı iyi okuyamamaktan kaynaklanan stratejik bir hata ile, hem de Türk süvarilerinin yaptıkları baskınlar sayesinde, taarruz eden Yunan ordusunda çok ciddi ikmal problemleri başlamış ve açlık baş göstermiştir.⁷⁴

Böylece inisiyatifi ele geçiren Türk ordusu, 9 – 13 Eylül arasında karşı taarruza geçmiştir. Bu taarruzlar cephenin kuzey kanadından, Duatepe ve Kartaltepe bölgelerinden başlamış ve başarıya ulaşarak 13 Eylül'de Yunan ordusunun tamamını Sakarya batısına geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Çekilen ordu takip edilmeye çalışılsa da ilk elde nehrin karşı tarafına geçmek mümkün olmamış, daha sonra da harpten yorulmuş birlikler ve maddi imkansızlıklarla etkili bir takip yapılamamıştır.

Çekilen Yunan ordusu, bir yıl sonraki büyük savaşa kadar Afyon – Eskişehir hattında tertiplenip mevzi almıştır.

Sakarya Savaşı'nın siyasal sonuçları çok büyük olmuş, Anadolu direnişi içte ve dışta kendini kabul ettirmiş, Sovyetler Birliği ile Kars (13 Ekim 1921), Fransa ile de Ankara (20 Ekim 1921) antlaşmaları imzalanmıştır.

⁷³ **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi**, s. 474

⁷⁴ Prens Andreas, **Felakete Doğru**, Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 129

Bu muharebeler, olağanüstü koşullar altında, attan düşme sonucu yaralı bir halde olarak ordusunu zafere ulaştıran Türk ordusu başkomutanına “Gazi” unvanı ve “Mareşal” rütbesi armağan etmiştir.

Sakarya Muharebeleri tarihe “subay savaşları” olarak geçer. Durumun kritikliğinin bilincinde olan subaylar, mevzilerini korumak ve askerlerini motive etmek için en önde savaşmış, çok fazla subay zayıtı olmuştur.

Bu muharebelerdeki Türk zayıtı: 5,713 şehit, 18,480 yaralı, 828 tutsak, 8,629 kayıptır. Yunanlıların zayıtı ise: 3,958 ölü, 18,955 yaralı, 354 er kayıptır.⁷⁵

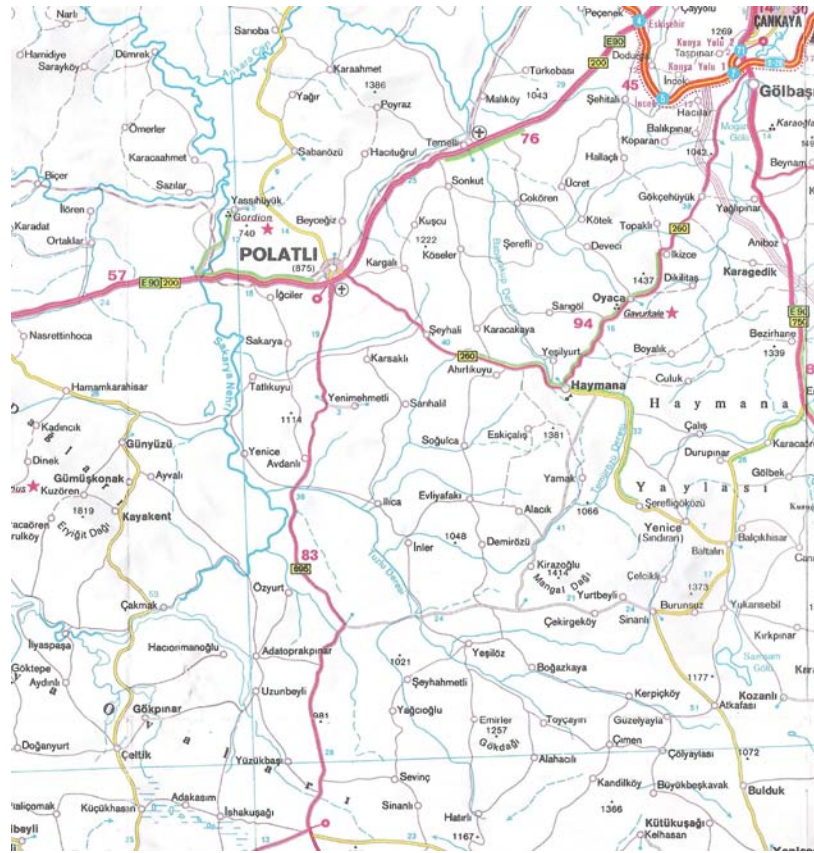
4.2. Sakarya Meydan Muharebesi Alanlarının Bugünü

Sakarya Meydan Savaşı’nın tarihini okuyan ve o bölgeye seyahat eden bir kişinin, tarihin ve coğrafyanın ağırlığını gördükten sonra, bugün dilimizde alaycı bir anlamda kullanılan “Vatan, Millet, Sakarya...” sözlerini pek kullanmayacağını düşünüyorum. Üzerinden 90 sene geçmiş olmasına karşın, Türk ulusunun ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin var oluş sebebi olan bu savaşta fedakarlık yapan kuşaklara, olayların yaşandığı yerlerde büyük vefasızlık yapılmaktadır. Ne acıdır ki, en büyük muharebelerin verildiği, en çok kan akıtıldığı, en büyük fedakarlıkların yapıldığı savaş alanlarında bugün o olayları anımsatacak en küçük bir bilgi, tabela, anıt, v.s. yoktur.

Bu savaşın mevcut anıtları, Türk karşı taarruzunun gerçekleştiği kuzey kesiminde, Ankara – Eskişehir karayolu üzerinde ve Polatlı yakınlarındadır. Ama en büyük savunmanın yapıldığı, bir anlamda ikinci bir Çanakkale olan bölge Haymana güneyi ve güneybatısıdır ki bu ıssız yerler, 90 yıl sonra bile üzerinde yaşanan anıları gelecek kuşaklara bırakmasına yardımcı olacak vefa sahiplerini aramaktadır.

⁷⁵ Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi, s. 478

Mangal Dağı, Çal Dağı, Türbe Tepe ve uğruna ölünen sayısız çorak tepeler, bugün ıssızdır ve orada ne olduğunu anlatan en küçük bir bilgi levhasından yoksundur. Toprağın hafızası vardır, unutmaz. Ancak hafıza insanlara ve toplumlara gereklidir. Sakarya savaş alanlarının acilen düzenlenmesi, tarihsel topografya ve dokunun korunarak, anıtlar, müzelerle bir “Ulusal Hafıza Parkı” haline getirilmesi şarttır. Genelkurmay Başkanlığı’nın bu konuda projeleri olduğu bilinmekle birlikte henüz bu konuda bir eyleme girişilmemiştir.

Harita 10: Sakarya Savaş Alanları için Yol Haritası.⁷⁶

Bölgeyi gezmek isteyenlerin sadece Polatlı değil, özellikle Haymana güneyinde ve güneybatısındaki bölgeyi görmeleri gerekmektedir. Buralarda herhangi bir anıta ya da şehitliğe rastlayamaz gezginler.

⁷⁶ **Türkei Landerkarte**, 1:750.000, Falk Verlag

Ankara – Eskişehir yolu üzerinde ise önemli anıtlar bulunmaktadır. Güneydeki tek anıt ise, İnler köyündeki Gazitepe anıtıdır. Burası, Atatürk’ün attan düşüp kaburga kemiğini kırdığı yer olduğu düşünülen tepedir.

Fotoğraf 19: Çal Dağı. Ahırlıkuyu köyü yakını. Savaşa dair tek imge yamaca dikilmiş bir kaç ağacı işaret eden “Şehitler Ormanı” tabelası. Üstelik o tepenin tarihsel bitki örtüsünün korunması gerekirken...

Sakarya savaşında anlamı ve öyküsü olan her mekanın düzenlenmesi gerekmektedir. Tepeler, köprüler, köyler (ki bunların çoğu Yunan ordusunun katliamına maruz kalmıştır), kısacası tarihte geçen her yerin işaretlenmesi, sonra buralara küçük bilgi panolarının, tabelalarının konulması gerekmektedir.

Örneğin, Fahrettin Altay komutasındaki süvari grubunun, Yunan Başkomutanı Papulas’ın orada olduğunu bilmeden baskın yaptığı ve sonra gelen emir üzerine geri çekildiği yer olan Uzunbey köyüne, bu çok ilginç öyküyü anlatan bir anıt ya da plaket yapılabilir.⁷⁷

⁷⁷ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s. 299

Fotoğraf 20: Sakarya üzerinde Kavuncu Köprüsü. Tarihsel önemine dair işaret yok.

Bölgede yerel tarih bilinci aşılmalı, yerel tarih gönüllülerinden oluşan topluluklar kurulup desteklenmelidir. Eski adı Tırnaksız olan Sakarya köyünde bu tür bir girişim olup destek beklemektedir.⁷⁸

Fotoğraf 21: Mangal Dağı.

Sakarya Meydan Muharebesi savaş alanlarının turizm coğrafyası kapsamında bu çalışmanın yapıldığı Ocak 2010 tarihi itibarıyla görülebilecek anıtları ve mekanları aşağıdaki gibidir:

⁷⁸ Sakarya köyü ile ilgili bir yerel tarih çalışması ile ilgili bkz. (Çevrimiçi) <http://www.vatankirim.net/diaspora/sakarya-tirnaksiz.htm> ,25 Ocak 2010.

4.2.1. Alagöz Karargah Müzesi

Atatürk ve silah arkadaşlarının Yunan taarruzu başlamadan 10 gün önce, 12 Ağustos 1921’de yerleşip, 9 Eylül’de Polatlı, Karapınar Köyü’ne geçene kadar karargah olarak kullandıkları ev bugün müzedir. Ankara’ya 36 km, Polatlı’ya 31 km uzaklıktaki Alagöz köyü harp zamanında bir çiftlikti ve cephenin bütün kanatlarına hakim olması ve korunaklı olması nedeniyle bu mekan seçilmişti.

Fotoğraf 22: Alagöz Karargah Müzesi.

Sakarya savaşının bütün planları bu evde hazırlanmış, tarihi kararlar bu evde verilmiştir. 1965 yılına kadar sahipleri Türkoğlu ailesince ev olarak kullanılan bu bina, sahipleri tarafından müze olmak üzere bağışlanmıştır. 1968 yılında müze haline getirilen bina, 1982 yılında Anıtkabir Komutanlığı’na devredilmiştir. 1983 yılında yapılan restorasyondan sonra, küçük ölçeğine rağmen örnek bir savaş müzesi olarak hizmet vermektedir. Bakımı ve işletmesi Anıtkabir Komutanlığı tarafından başarılı bir şekilde yapılan Karargah Müzesi, 2 katlı ve 12 odalı geleneksel bir Anadolu evidir. Yapının ahşap bezemeleri dikkat çekicidir. Müzede Sakarya Savaşı’nın öyküsü metinler, haritalar, oda düzenlemeleri ve sergilenen bazı gerçek objeler ve silahlar ile anlatılmaktadır. Ankara – Polatlı yoluna 4 km’lik bir tali yolla bağlı olan Alagöz Köyü’ndeki bu müze, Sakarya Savaşı gezilerinin başlangıç noktası olarak özellikle önerilmektedir.

4.2.2 Malıköy Tren İstasyonu Müzesi

Alagöz Karargahı'nın 10 km kuzeyinde bulunan Malıköy tren istasyonu, Sakarya savaşı boyunca Türk kuvvetlerinin ana ikmal noktası idi. Elde kalan trenlerle Ankara'dan yüklenen insan ve malzemeler, burada trenden indirilip cepheye ulaştırılıyordu. 2 faal uçaktan ibaret Türk Hava Kuvvetleri de Malıköy meydanında üsleniyordu ve havacılarımız Sakarya savaşı boyunca çok sayıda keşif, bombardıman ve av görevleri üstlendiler. 1 Eylül 1921'de Pilot Vecihi ve gözetleyici Teğmen Basri'nin Katrancı vadisi üzerinde it dalaşı sonunda bir Yunan uçağı düşürdükleri hava – hava muharebesi özellikle anılmaya değer.⁷⁹

Fotoğraf 23: Malıköy İstasyon Müzesi.

Yakın zamana kadar harap bir şekilde bulunan Malıköy Tren İstasyonu, TCDD tarafından restore edilerek Sakarya Savaşı konulu bir müze haline getirilmiş ve 26 Haziran 2008 tarihinde hizmete girmiştir. Atıl durumda bulunan, tarihsel önemi büyük bu mekanın bu şekilde korunma altına alınmış olması çok önemlidir. Müzede özgün lokomotif ve tren vagonu bulunmaktadır. 1:1 ölçeğinde yapılan uçak maketleri ve Kurtuluş Savaşı'nda havacılık konulu bölüm bilgi vermesi açısından takdir edilmelidir.

⁷⁹ Bu olayın çok detaylı bir anlatımı için: Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 106 – 108

Fotoğraf 24: Malıköy, uçak maketleri.

Bununla birlikte, müzenin düzenlenmesinde, pek çok alanda karşımıza çıkan yavanlık ve ucuzluk görülmüştür. Bir örnek teşkil etmesi bakımından, başta fiberglas heykeller olmak üzere, bu müzedeki mekan düzenlemelerindeki sorunları kısaca belirtmek istiyorum:

Bundan bir kaç yıl önce Çanakkale’den başlamak üzere, heykellerin plastikten (fiberglas veya polyester de olabilir) yapılması durumu ortaya çıktı ve bu da ucuz maliyetinden dolayı yerel ve ulusal yöneticilerin çok hoşuna giden bir “imkan” oldu. Dünyanın her yerinde, özellikle savaş anılarına dair heykeller, yüzyıllar boyunca ayakta kalmaları göz önünde bulundurularak mermer, taş, bronz ya da benzeri metallerden yapılmaktadır. Bizde ise bu durum, “yüzyıl” değil, “gelecek seçime kadar” ayakta kalması prensibi ile fiber heykeller enflasyonu doğurmaktadır. Bu heykellerin malzemesi kadar kompozisyonu da tartışmaya açıktır. Her ne kadar çalışmamızın kapsamı mekan düzenlemelerinin estetik değerlendirmesini içermiyorsa da, düzenlemelerin bazı standartlarını belirlememiz gerekiyor.

Fotoğraf 25: Yaralı gaziler “bank”ta oturuyorlar. Heykeller fiberglas, kanepeler gerçek.

TCDD tarafından işletilen Malıköy müzesi bu anlamda, anlatmak istediği öyküyü “kitsch” unsurlarla anlatmaya çalıştığı için, ne yazık ki iyi bir örnek olarak karşımıza çıkamıyor. Sakarya’da süvari birliklerinin önemini anlatan bölüm, havacılarınki kadar şanslı olmayıp, plastik lunapark atlarıyla ziyaretçilerini bekliyor.

Fotoğraf 26: Sakarya’da süvarileri anlatan bölümdeki plastik lunapark atları.

Ulusal tarihe verilen önemin düzeyini örnekleyen bu bölümü, Malıköy Tren İstasyonu Müzesi ile ilgili Hürriyet gazetesinde 12 Kasım 2009 tarihinde yayınlanan bir haber ile bitirmek istiyorum:

“Tarihi Müzede Bilgisayar Çıktısı Tablo

Eray Görgülü

Genelkurmay Başkanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı'nın birlikte müze haline getirdiği Malıköy Tren İstasyonu'nda orjinal diye sergilenen tabloların bilgisayar çıktısı olduğu anlaşıldı.

DÖNEMİN Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt ve dönemin Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım tarafından hizmete açılan Malıköy İstasyonu Müzesi'nde orjinal diye sergilenen tabloların bilgisayar çıktısı olduğu anlaşıldı. Ankara Hürriyet muhabiri eşliğinde tabloları inceleyen uzmanlar, röprodüksiyon (baskı eser) tabloların bazı yerlerine boya sürülerek orjinalmiş havası verilmeye çalışıldığını tespit etti. Müzede bulunan üç tablo için hangi kurumun ne kadar fiyat ödediği bilinmezken, müze bahçesindeki atların da fiber malzemeden yapıldığı ortaya çıktı.

Malıköy İstasyonu, Sakarya Meydan Savaşı'na tanıklık etmiş ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından müze haline getirilmek istenmişti. Yapılan çalışmaların ardından müze 25 Haziran 2008'de Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt ve Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım tarafından açılmıştı. Orgeneral Büyükanıt törendeki konuşmasında; “Hayalim, gençlerimizin Ankara'dan buharlı trene binip buralara gelmesi ve bilinçlenmeleridir” derken, Yıldırım da, “Geçmişini bilmeyen milletlerin, geleceğe yönelik planları hep başarısız olur” şeklinde konuşmuştu.

MALIKÖY Tren İstasyonu Müzesi'nin açılışına Genelkurmay Başkanı ve Ulaştırma Bakanı'nın yanı sıra çok sayıda üst düzey yetkili katılmış ve müzeyi gezmişti. Ancak, hiçbir yetkili tabloların orjinal olmadığını anlayamadı.”⁸⁰

4.2.3. Sakarya Şehitliği

1932 yılında Polatlı'da yapılan bu şehitlik, Bozüyük'teki İnönü şehitliği ile birlikte, örnek bir standart teşkil eder. Savaşın anılarının taze olduğu bir dönemde yapılan bu şehitlikler, sade, kişilikli tasarımı ve avlularındaki anıtlarla saygı uyandırırılar. Bakımı Topçu ve Füze Okulu Komutanlığı'na aittir.

Fotoğraf 27: Polatlı Sakarya Şehitliği.

⁸⁰ (Çevrimiçi) <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12922976&tarikh=2009-11-12> , 25 Ocak 2010.

4.2.4. Sakarya Zafer Anıtı

Polatlı şehrinin kuzeybatısında yükselen Şehitkaşı Tepe’de 28 Ekim 1973 tarihinde açılan bu heybetli anıtın gövdesi 915 m. rakımlı noktadan başlar ve 970 m. Rakıma kadar yükselerek gider. Anıt 420 basamaktan oluşur. 42 çift olan sütunlar Türk ordusunun Sakarya’da yaşadığı gece ve gündüzlerin işaretidir. Anıtın en üst noktasında bronz heykel grubu, bunların altındaki bölümde de küçük, güzel bir müze vardır. Bakımı Topçu ve Füze Okulu Komutanlığı’na aittir.

Fotoğraf 28: Polatlı Zafer Anıtı.

4.2.5. İnler Köyü Gazi Tepe Anıtı

Fotoğraf 29: Gazi Tepe, İnler Köyü.

Sakarya Cephesi’nin güneybatı köşesine düşen İnler köyü yakınındaki bu anıt Polatlı Topçu ve Füze Okulu Komutanlığı tarafından yaptırılmış ve bakılmaktadır.

Bu tepe, hakim bir şekilde batıya ve Katrancı çayı vadisine bakar. Savaş sırasında çok şiddetli muharebelere sahne olan bu hat Yunanlılar tarafından ele geçirilmişti. Burada bulunan anıt, bu tepede şehit düşen askerlerin birebir isimlerini içermesi açısından güzel bir örnektir.

Bu anıtta bulunan kitabe, Mustafa Kemal'e gazilik ünvanını aldığı attan düşüp yaralanması olayının burada gerçekleştiğini yazmakta, ancak bu bilgiye dair bir kaynak göstermemektedir. Bu konudaki kaynaklar olayın nerede geçtiği konusunda çelişkili bilgiler vermektedirler. 12 Ağustos 1921'de meydana gelen bu olayın görgü tanığı olan Mustafa Kemal'in emir askeri Ali Çavuş anılarında, çok net olarak bu olayın Polatlı'nın kuzeydoğusundaki Karapınar köyü civarında gerçekleştiğini söylüyor.⁸¹ Bu yer de İnler köyü yakınlarındaki bu anıttan çok uzak bir mekandır.

Fotoğraf 30: Gazi Tepe Anıtı kitabesi.

⁸¹ Zeynel Lüle, **Mustafa Kemal'in Can Yoldaşı Ali Çavuş**, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 112

4.2.6. Dua Tepe Anıtı

10 Eylül 1921 tarihinde başlayan Türk karşı hücumunda kanlı çarpışmalar sonucunda, 15nci Tümenin 38nci Alayı ve 1nci Tümenin bir kısım birlikleri tarafından ilk ele geçen bu tepenin tarihsel önemi çok büyüktür. Bir anlamda, Türk ordusunun 17nci yüzyılda Viyana kapılarından başlayan geri çekilmesinin tersine döndüğü yerdir.

Fotoğraf 31: Dua Tepe Anıtı.

Burada bulunan etkileyici anıtın yapımına 1999 yılında Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi tarafından başlanmış, 2000 yılında anıt törenle açılmıştır. Sakarya nehri, kara ve demiryoluna hakim bu çok hakim tepeden Gordion Kral Midas tümülüsü bile görülebilmektedir. Polatlı – Eskişehir anayolunun kuzeyinde, Üçpınar köyü ayrımından sonra bir kaç kilometrelik yoldadır. Bu rotadan geçecek bütün yerli ve yabancı gezginlerin bu anıtı görmesi önerilir.

Fotoğraf 32: Dua Tepe Anıtı. Atatürk ve Salih Bozok.

Anıtın etkileyici heykel kompozisyonları heykeltıraş Metin Yurdanur'a aittir. Fiberglastan yapılan, rüzgardan uçtukları için içine beton doldurulan heykellerin bronz olanlarla değiştirilmesi saygı ve kalıcılık adına temenni edilir. Anıtın mekan düzenlemesinde, orada yaşanmış tarihsel olayın ayrıntılı anlatımına yer verilmiştir. Bu anıtın bakımı da Topçu ve Füze Okulu'na aittir.

Anıtın projesinde bulunan, tepeyi 20,000 ağaçla ağaçlandırma çalışmaları, tarihi bir savaşın yaşandığı mekanın özgün bitki örtüsünü kaybetmesine yol açacağı için, savaş alanlarının korunması konusundaki uluslararası standartlara uygun değildir.⁸²

4.2.7. Kartal Tepe Mehmetçik Anıtı

Polatlı ilçesinin 6 km batısında anayol üzerinde yer alan Kartal Tepe'de yapılan dev anıt, Sakarya Savaşı anıtlarının en yenisidir. 10 Eylül'de başlayan Türk karşı taarruzunda bir kaç kez el değiştiren bu hakim tepe çok çetin muharebelere sahne olmuştu. Tepe 12 Eylül 1921 günü, günbatımı saatlerinde ele geçti.

Fotoğraf 33: Kartal Tepe.

⁸² Bkz.: Ek, Savaş Alanlarının Korunmasına Yönelik Vimy Deklarasyonu.

2008 yılında yapılan Mehmetçik anıtının yüksekliği, 10 metrelik kaidesi ile birlikte toplam 32 metredir. Tasarımı heykeltıraş Sait Rüstem tarafından yapılan anıtın toplam ağırlığı 1,500 tondur. Beton üzerine bakır kaplama olarak yapılan bu anıtın kaidesi üzerinde 8 adet kabartma rölyef bulunur.

Fotoğraf 34: Mehmetçik Anıtı.

“Koç Holding ve Tüpraş sponsorluğunda yapılan anıtın hemen yanına ise Panorama Müzesi kuruluyor. Müze tamamlandığında, Sakarya Meydan Muharebesi üç boyutlu sanal ortamda izlenebilecek. Müzede yer alacak panorama tablosunun uzunluğu 75 metre, yüksekliği ise 10 metre olacak. Müzede Sakarya Meydan Muharebesi’nde şehit düşen 5,713 askerimizin isimleri ile sanat değeri yüksek büyük ebatla yağlı boya tablolar ve savaşa katılan komutanların büstleri olacak.”⁸³

⁸³ “Sakarya Meydan Muharebesi Anısına Yakışır Dev Mehmetçik Anıtı”, **Savunma ve Havacılık**, sayı: 127, 2008. s. 138

5. BÜYÜK TAARRUZ VE BAŞKOMUTAN MEYDAN MUHAREBESİ

5.1. Savaşın Coğrafyası ve Tarihi

Türk ulusuna özgürlüğünü ve cumhuriyetini armağan eden büyük zafer, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi adlarıyla iki safhada anılsa da, aslında tek bir hareketin değişik aşamalarıdır. 225 bin kişilik bir orduya karşı bir yıldır berkittiği cepheden, 208 bin kişilik bir orduyla taarruz ederek, 14 günde 320 kilometrelik mesafeyi çarpışarak kat edip, İzmir'i ele geçiren ve 9 gün sonra da boğazlar ve Trakya hariç Anadolu'daki işgale tamamıyla son veren bu askeri hareket, dünya harp tarihinde önemli bir yere sahiptir. İcrası ve sonuçları açısından tarihe geçen bu muharebelerin tarih ve coğrafyasının layık olduğu şekilde anılması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir.

“Sakarya yenilgisinden sonra stratejik taarruz fikir ve uygulamasından vazgeçmek zorunda kalan Yunan ordusu, Batı Anadolu'yu elde tutmak, savaşı uzatmak, siyasal anlaşmazlıklardan güç almak ve kendilerine yönelebilecek Türk taarruzlarını hazırlanmış mevzilerde kırarak sonuca ulaşmak fikrini benimsemişti.”⁸⁴

Bu amaçla, Yunan Küçük Asya Ordusu Marmara ve Ege kıyılarına uzanan ana stratejik doğrultuları kapayan Eskişehir – Afyon savunma mevzilerine Eylül 1921 sonlarından itibaren kuvvet çoğunluğu Afyon bölgesinde olmak üzere yerleşerek berkitmeye hız verdi. Yunan Afyon mevzisi, sağ kanadında Zafer dağları üzerinden batıya kıvrılarak bir koltuk durumunda, sol kanadıyla da Bozdağları'nda Sakarya Vadisi'nin derinliklerine dayanmaktaydı. Bu kanatları korumakla görevli ikinci derece kuvvetler de asıl mevzisin kuzey ucunu Gemlik Körfezi'ne; güney ucunu ise Büyük Menderes dirseğinden itibaren nehri önüne alarak Ege kıyılarına değin uzanan 700 kilometrelik bir cephe oluşturmuştu.⁸⁵

⁸⁴ Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi, s. 485

⁸⁵ a.g.e. s.485

Büyük zaferle sonuçlanan muharebeler Afyonkarahisar'ın güneyinde, batısında ve kuzeyinde; Kütahya'nın güneyinde cereyan etmiştir. Afyonkarahisar, İzmir ve Kuşadası körfezlerinden başlayarak Gediz ve Büyük Menderes vadilerinden doğuya doğru belli başlı stratejik yollar üzerinde bulunmaktadır ve Dinar, Isparta, Antalya yolu ile Akdeniz kıyılarına bağlıdır. Afyon şehri, aynı zamanda İstanbul – Bağdat demiryolu ve İskenderun, Mersin limanlarına ulaşan demiryolu üzerindedir.

Arazi karakteri bakımından bir yayla manzarası gösteren bu bölgedeki ortalama yükseklik 1,000 metredir. Afyon'un batısında Erkmen tepe ile Ahır dağları arasında kalan Sincanlı ovası, kuzeydoğusunda Emirdağ ovası; Afyon ile Şuhut ilçesi arasında bulunan Şuhut ovası ve Afyon'un kuzeyindeki Altıntaş ovaları askeri harekate elverişlidir.⁸⁶

Afyon'un güney ve güneybatısında Belen tepe, Kaleciksisirisi, Tınaz tepe ve Erkmen tepe bulunur. 1,310 rakımlı Erkmen tepe, Afyon ve Sincanlı ovalarına hakim bir noktadadır. Büyük Taarruz'da ilk hedef bu tepeler kuşağı olmuştur.

Taarruz günü Başkomutanlık ve cephe karargahının konuşlandığı Kocatepe, 1,874 metre yüksekliğinde, Afyon'un güneyinde Sandıklı (Kumalar) dağının kuzeyindedir. Bu tepe, bütün sahaya hakim ve doğuda Şuhut ovasına, batıda Sincanlı ovasına uzanan kolları sayesinde büyük kuvvetlerin gizlice toplanmasına ve manevra yapmasına elverişlidir. Bu nedenle tarihi 25 – 26 Ağustos 1922 günlerinde karargah olarak seçilen Kocatepe'de karşı kuvvetler göz altında bulundurulabilir ve bir ordu gizlenebilir.⁸⁷

Süvari kolordusunun gizlice intikal ettiği Ahır dağları, Afyon'un güneybatı ve batısında bulunan Sincanlı ve Sandıklı ilçeleri arasında uzanır ve Uşak ilinin Banaz ilçesinin sınırlarını da kapar. Bu dağların batısında Toklusivrisi, doğusunda Çiğiltepe bulunur. Bu saha çok dağlık ve arızalı olduğu için büyük kuvvetlerin

⁸⁶ Genelkurmay Başkanlığı, **Büyük Taarruz Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara 1997, s. 7

⁸⁷ a.g.e., s. 8

hareketine elverişli değildir. Afyon'un kuzeybatısında bulunan 2,412 metre yüksekliğindeki Murat dağı ve kuzeyindeki Türkmen dağı, doğuya ve batıya yapılacak taarruzlara büyük bir engel teşkil eder. Murat dağı ile güneybatısındaki Ahır dağı arasında 1,275 rakımlı Dumlupınar beli vardır. Demiryolunun geçtiği bu bölge, Ege Bölgesi ile Orta Anadolu arasında bir kapı olarak tarif edilebilir.⁸⁸

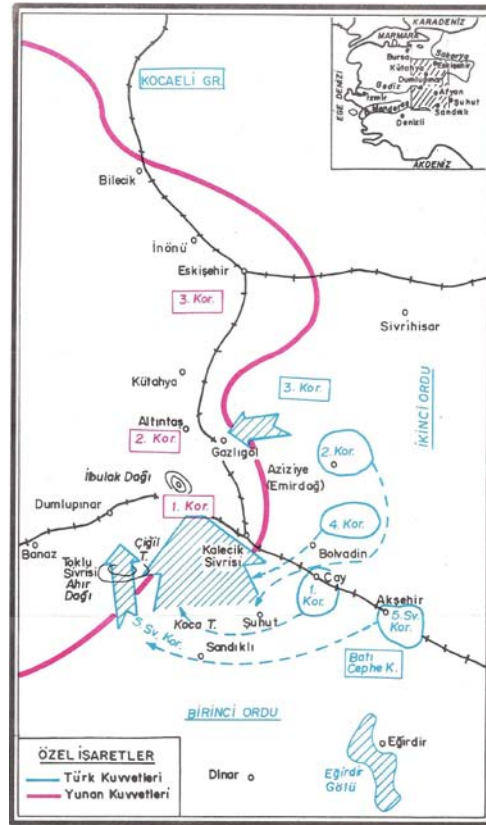
Sakarya zaferinden hemen sonra Başkomutan Mareşal Mustafa Kemal tarafından ilan edilen genel seferberlik sonucu, Türk ordusu 10 ay süren bir hazırlanma döneminde subay, er, eğitim, araç, silah ve malzeme eksikliğini tamamlamaya çalışmıştı. Bunda da, olağanüstü fedakarlıkta bulunan Türk ulusunun katkılarıyla büyük ölçüde başarılı olmuştu. İnebolu'ya çıkartılıp kağnılarla cepheye gönderilen malzeme yanında Sovyet Rusya, Fransa ve İtalya'dan yardım ve satın alma yoluyla temin edilen malzemeler de ordunun taarruz hazırlıklarına katkı sağlamıştı. TBMM'deki bazı milletvekillerinin büyük siyasi baskılarına rağmen, Başkomutan Atatürk ve Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa sabırla ordunun hazır hale gelmesini beklemişlerdi. Tıpkı Sakarya'da olduğu gibi, askerliği bilim olarak gören komuta heyeti, bilimsel düşünceye dayanan kararları ile siyasal ve duygusal baskılara boyun eğmemiş; doğru işi, doğru zamanda, doğru yerde ve doğru biçimde yaparak ulusu zafere taşımıştır.

Türk taarruz planı, bir yıl önce Papulas'ın uygulamaya çalıştığı plana benziyordu: Yunan savunmasına Afyon güneybatısında en beklenmeyecek yerden, en sarp coğrafyanın bulunduğu bölgeden taarruz etmek, cepheyi yararak Sincanlı ovasına inip, Yunan kuvvetlerini kuşatıp imha etmek. Burada da taarruz cephesi kuzey – güney doğrultuda olacaktı.

Sakarya'dan farkı, bu taarruzun başarılı bir şekilde gizlenebilmiş, dolayısıyla baskın etkisi yaratabilmiş olmasındadır. 13 Ağustos'tan itibaren intikale başlayan birlikler, müthiş gizlilik içinde gece ve sessiz hareket ederek yığınak bölgelerine ulaştılar. Baskının başarılı olmasını sağlayan bu disiplinin yanısıra, yeni alınan uçaklarla

⁸⁸ a.g.e., s. 11

güçlenmiş hava kuvvetlerinin Yunan keşif uçaklarını etkin bir şekilde engellemesi de kaydedilmesi gereken bir noktadır.

Harita 11: 26 Ağustos 1922 Taarruz Planı ve Kolorduların Taarruz Bölgelerine İntikalleri⁸⁹

Doğuda Afyon güney sırtları ve Kaleciksisivrisi'nden, batıdaki Çiğiltepe'ye kadar uzanan 30 kilometrelik taarruz cephesini 2 Yunan tümeni tutuyordu. O zamanların savaş kuruluşunda bir Türk piyade tümeninin 7,000 – 8,500, bir Yunan tümeninin de 10,000 civarında insan mevcudu vardı.⁹⁰ Bu cepheye toplam 12 tümen ile taarruz edildi ve sarp araziden faydalanarak dikenli tellerle tahkim edilmiş Yunan mevzilerini etkisiz hale getirmek için, 33 tanesi ağır olmak üzere 110 top kullanıldı ki bu aynı cephedeki Yunan toplarının sayısının 4 katıydı. Topçunun etkin kullanımı savaşta çok önemli bir başarı unsuru olmuştur.⁹¹

⁸⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Büyük Taarruz Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara 1997, s. 25

⁹⁰ Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi, s. 484

⁹¹ Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi (Afyondan İzmir'e Kadar)**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1999, s. 23

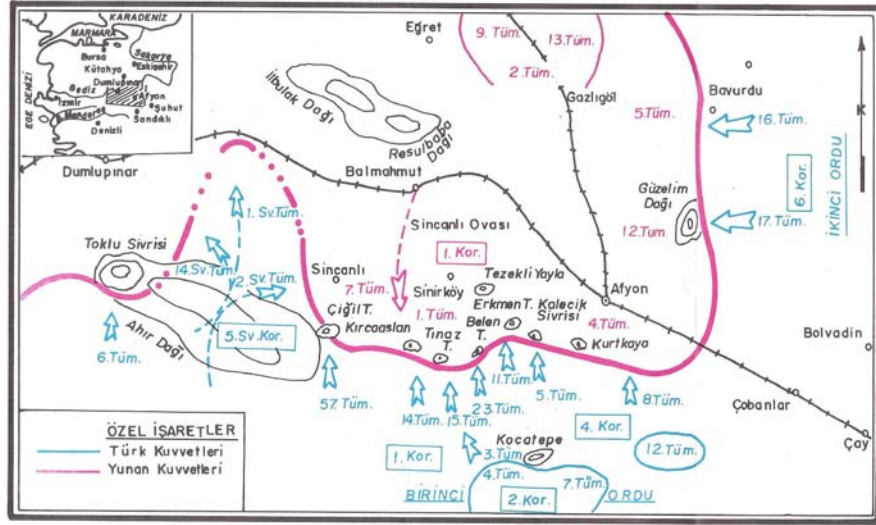
Batı Cephesi kuruluğu iki orduya bölünmüştü. Esas kuvvetleri içeren 1nci Ordu, güneyden yıkıcı taarruzunu gerçekleştirirken, 3 piyade ve 1 süvari tümeni bulunan 2nci Ordu Afyon kuzeyinde bulunan, Yunan güçlerinin esas ağırlığını teşkil eden 5 tümene oyalama taarruzları icra edecekti. Bu plan büyük bir başarı ile uygulanmış ve karargahı ile İzmir’de bulunan Yunan başkomutanı Hacıanesti hazırlanan tuzağa düşerek, ordusunun esas kuvvetlerini destek için güneydeki Türk taarruz cephesine yollamamıştır.⁹²

Çok zorlu bir görev de Süvari kolordusuna verilmişti. Bu kuvvetler, cephenin en batısından, Ahır dağları üzerinde bulunan sarp geçitlerden düşmanın arkasına sızacaklar ve düşmanın İzmir’le olan iletişim ve ulaşım bağlantısını keseceklerdi. Bunda da başarılı olmuşlardır. Taarruz gecesi Sandıklı’dan yola çıkan süvariler, yerel rehberlerin yardımıyla, çok dar patikalardan geçerek Ahır dağlarını aşmışlar, Yörükmezarı ve Tokuşlar köylerinin bulunduğu bölgeden Sincanlı ovasına, düşman gerisine akmışlardır.⁹³ Türk süvarileri, muhabere ve ikmal hatlarını kesmenin yanında, daha sonraki takip hareketindeki hızları ile Yunan kuvvetleri üzerinde çok büyük psikolojik baskı etmeni olmuşlardır.⁹⁴

⁹² Michael Llewellyn Smith, **Ionian Vision, Greece in Asia Minor 1919 – 1922**, Hurst & Company, London, 1999, s. 290

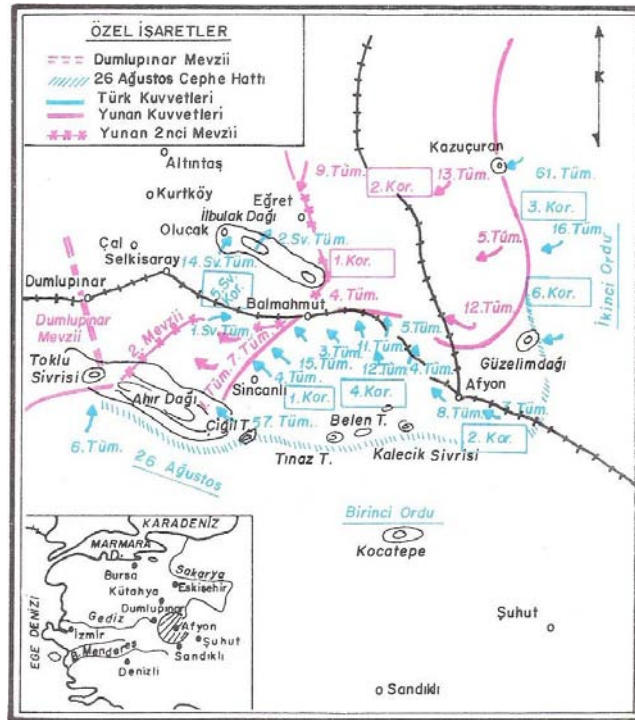
⁹³ Fahrettin Altay, **10 Yıllık Savaş ve Sonrası**, Eylem Yayınları, İstanbul 2008, s. 330

⁹⁴ Süvarilerin etkisi konusunda bkz. General Nikolaus Trikapis, **Hatıralarım**, Kitapçılık Ticaret Yayınları, İstanbul 1967, s. 103 ve İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 280

Harita 12: 26 Ağustos 1922 Genel Durum⁹⁵

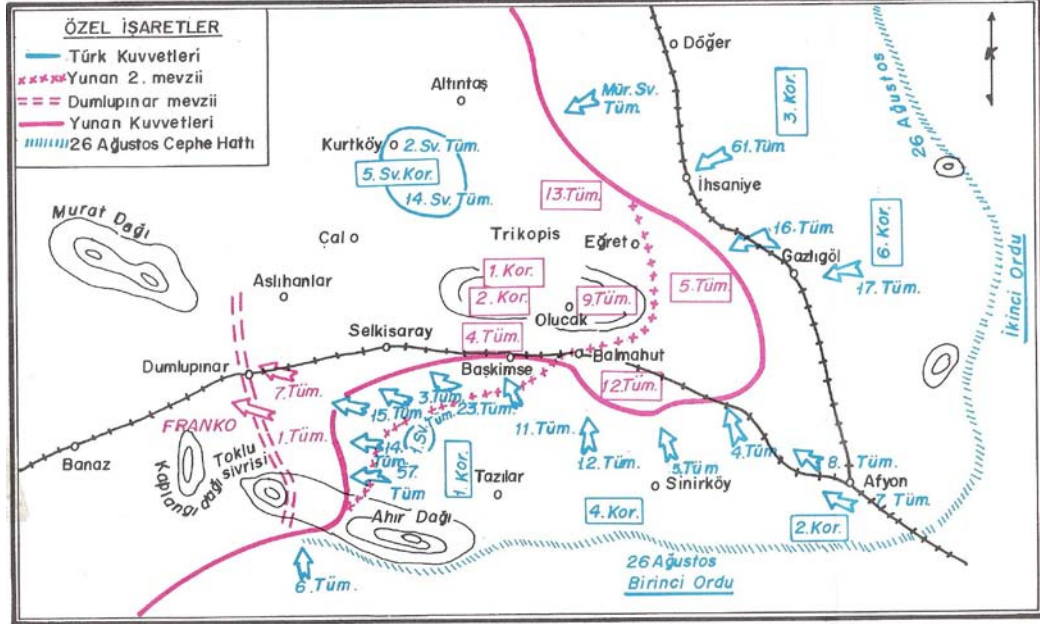
26 Ağustos 1922 günü sabah saat 5:00'de topların müthiş ateşiyle baskın şeklinde başlayan taarruz, bütün cephelerdeki piyadelerin ilerlemesiyle çok kanlı bir çatışma halini aldı. Çok çetin çarpışmaların neticesinde, günün sonunda Büyük Kalecik'ten Çiğil Tepe'ye dek 15 kilometrelik bir cephe kesimi üzerinde Yunan birinci hat mevzileri ele geçirilmişse de, cephenin yarılması henüz gerçekleşmemiştir.

Harita 13: 27 Ağustos 1922 Genel Durum⁹⁶

⁹⁵ Büyük Taarruz Harp Tarihi Broşürü, s. 33

27 Ağustos sabahı çok şiddetli geçen muharebeler sonunda öğleye doğru cephe yarılmış, akşama doğru Afyon'a girilmiş, batıda da Sincanlı ovasına inilmişti.

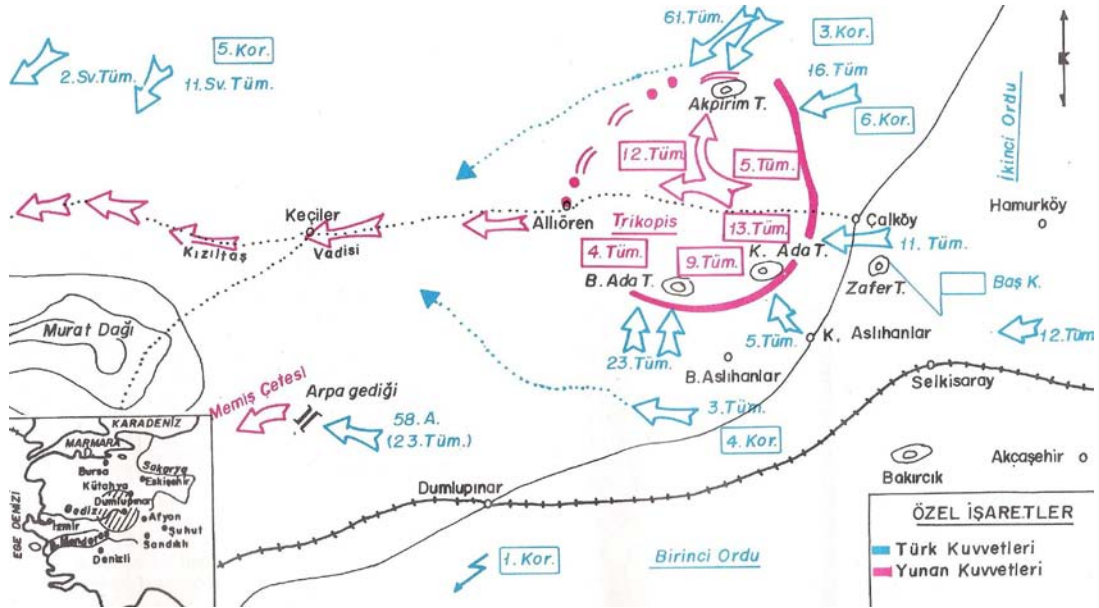

Harita 14: 28 Ağustos 1922 Genel Durum⁹⁷

28 Ağustos günü cephe karargahı Kocatepe'den Afyon'a alındı. 1nci Türk Ordusu Balmahtut dolaylarında Afyon'dan çekilmekte olan 4ncü Yunan Tümenini imha etti ve Dumlupınar'a yöneldi. 2nci Ordu, doğudan ilerleyerek Köprülü köyü civarında 1nci Ordu ile bağlantı kurdu, Kuzeyde Türk 5nci Süvari Kolordusu da Eğret civarında çekilen Yunan kuvvetlerine baskınlar yaptı.

⁹⁶ a.g.e, s. 37

⁹⁷ a.g.e, s. 39

Harita 16: 30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi⁹⁹

31 Ağustos sabahı muharebe meydanını gezen komutanlar Çalköy – Allıören - Yeniköy – Adatepe arasındaki dar bölgede sıkıştırılan 5 Yunan tümeninin yok edildiğini saptamışlardı.¹⁰⁰ Çalköy’de bir kağıt arabası üzerine serdikleri harita ile durumu komutanlar ile değerlendiren Mustafa Kemal, “Akdeniz” i hedef gösterdiği emri burada verdi. Batıya doğru hızlı hareket ile Süvari Kolordusu Murat Dağı kuzeyinden Gediz doğrultusunda ilerlerken, 6ncı Kolordu da onu izliyordu. Güneyde de Dumlupınar – Uşak – Alaşehir doğrultusunda ileri hareket devam ediyordu.

1 Eylül’de 1nci Kolordu Uşak’ı geri aldı. Eskişehir kesimindeki 3ncü Yunan Kolordusu da Bursa yönünde çekilmeye başladı ve Seyitgazi mevzileri Türk kuvvetlerinin eline geçti.

⁹⁹ a.g.e, s. 45

¹⁰⁰ Yazar Celal Erikan, 45 bin kişilik 2 Yunan kolordu mevcudunun 20 bin kişinin çember kapanmadan Kızıldaş vadisinden 30 Ağustos sabahı kaçtığını, çember zamanında kapanmadığı için muharebeler başladığında da 12 bin kişinin kaçtığını, hava kararınca da General Trikopis dahil 7 bin kişilik bir grubun ölüm çukurundan kurtulduğunu yazıyor. Bunların 1,069’u Oysu’da, Generallerle birlikte 5,476’sı Murat Dağı güneyinde yakalandılar. 31 Ağustos sabahı Başkomutan Meydan Muharebesi alanında 4,000 ölü bulunmuş, 2,000 kişi de tutsak edilmişti.

Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001. s. 598

2 – 6 Eylül arasında Alaşehir ve Kula yönünde takip devam ederken kuzeydeki Yunan kolordusu Bursa yönüne çekilmeye devam etti. 2 Eylül günü Yunan generaller Trikupis ve Digenis teslim oldular. 4 Eylül’de Kula kurtarıldı. 5 Eylül’de Salihli ve Dereköy’de çok şiddetli muharebeler oldu. 6 Eylül’de İnegöl ve Yenişehir kurtarıldı. Alaşehir’de 4,300 ev Yunanlılar tarafından yakıldı, 3 bin kişi öldü. Manisa’da 14,000 evden yalnızca 1,400’ü ayakta kalabildi.¹⁰¹

Fotoğraf 35: Süvariler, Uşak.

7 – 8 Eylül tarihlerinde süvariler Manisa ve Menemen’e ulaştılar. Kemalpaşa – Bornova yolu arasında kanlı çatışmalar meydana geldi.

9 Eylül’de süvariler İzmir’e girerken, Bursa yakınlarında Kazancıbayırı’nda çatışmalar devam ediyordu. Yunan geri çekilişi sırasında Türk sivil halka katliam derecesinde kötü muamele yapılmıştır.

10 Eylül’de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa İzmir’e geldiler. Kuzeyde Bursa’daki çatışmalar devam ediyordu ve sonunda 3ncü Türk Kolordusu şehri geri aldı.

¹⁰¹ Andrew Mango, **Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 403

11 Eylül’de 5nci Süvari Kolordusu Urla Yarımadası’na çekilmekte olan Yunan kuvvetlerini takibe başladı. Yunan deniz kuvvetlerinin ateş alanına girdikleri için takip etkili bir şekilde yapılamadı. Kuzeyde Yunan 11nci Tümeni Mudanya’da tutsak edildi, Bandırma doğrultusunda takip sürdü.

16 Eylül’de Süvari Kolordu’su Çeşme’yi ele geçirdi ve batıda düşman kalmadı. Kuzeyde Bandırma kurtarıldı. Anadolu’daki son kurşun 18 Eylül tarihinde Kapıdağ yarımadasındaki çatışmalarda atıldı ve aynı gün Erdek geri alınarak hareket zafer ile sona erdi.

11 Ekim’de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ile de Yunanlıların Trakya’yı işgali son buldu. 19 Ekim 1922 tarihinde Türk Birlikleri antlaşma koşulları gereği İstanbul’a girdiler.

Yunanistan tarih yazımında “Küçük Asya Felaketi” olarak tanımlanan bu savaşın 26 Ağustos – 18 Eylül 1922 tarihleri arasındaki insan kayıpları şöyledir:

Türk Ordusu Batı Cephesi, muharebelere 207,941 mevcut ile katılmıştır. Bunlardan 146 subay, 2,397 er şehit; 378 subay, 9,477 er yaralı; 2 subay, 55 er esir olmuştur. 21 subay, 1,900 er de hastalanarak muharebe dışı kalmıştır.

224,978 mevcut ile muharebeye katılan Yunan Küçük Asya Ordusu’nun net kayıpları tam olarak bilinmemekle birlikte, esir olan 20,826 kişidir. Gemilerle adalara ve anavatana kaçabilenlerin sayısı düşüldüğünde, 23 günlük muharebelerin sonunda 100,000 askerin öldüğü anlaşılıyor.¹⁰²

¹⁰² **Büyük Taarruz Harp Tarihi Broşürü**, s. 51 Bu rakam yine de tartışmalıdır.

5.2. Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Alanlarının Bugünü

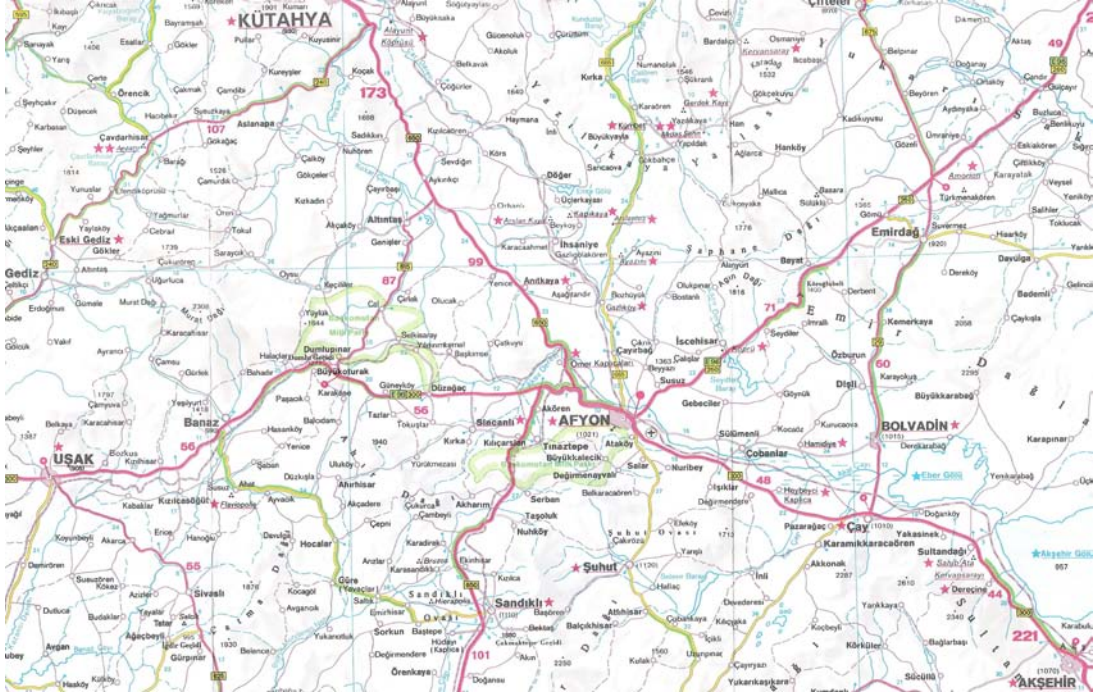
Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesinin, taarruzun hazırlık ve planlaması ile Yunan generallerinin teslim olması arasındaki olayların coğrafyası, bugün aşağıdaki il ve ilçelerimizin alanları içinde takip edilebilir:

Konya / Akşehir ilçesi. Afyon / Şuhut, Merkez, İscehisar, Sincanlı, Sinanpaşa ilçeleri. Kütahya / Dumlupınar, Gediz ilçeleri. Uşak / Merkez.

Büyük ve tarihsel muharebelerin geçtiği alan 1981 yılında milli park ilan edilmiştir. Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'ne bağlı bulunan Başkomutan Milli Parkı, Afyon ve Kütahya olmak üzere iki bölümdür. Savaşın kronolojisine göre de Büyük Taarruz sektörü, Afyon güneyinde, Başkomutan Meydan Muharebesi sektörü de Kütahya güneyi, Dumlupınar ilçesindedir.

Bölgedeki anıtlar ve alanların bakımı Milli Parklar idaresi tarafından yapılmakla birlikte pek çok değişik kişi ve kurumun bu bölgede anıtlar yaptırdığını görüyoruz. Bunların çoğu ne yazık ki gereken standartta olmayıp, bazıları da bakımsız durumdadır. Anıtlar ve çevrelerindeki lokanta, tuvalet gibi tesislerin sayısı ve nitelikleri de turizmin gerektirdiği standartların çok altındadır.

Gezginler ve turist grupları Afyon'da konaklayarak bu alanların ve anıtların çoğunu ziyaret edebilirler.

Harita 17: Büyük Zafer Savaş Alanları için Yol Haritası.¹⁰³

5.2.1. Akşehir Batı Cephesi Karargahı Müzesi

Akşehir ilçesi şehir merkezinde bulunan bu bina 1904 - 1905 yıllarında belediye binası olarak yapılmıştır. 1965 yılına kadar belediye olarak hizmet veren yapı, 1966 yılında düzenlenerek “Atatürk ve Etnografya Müzesi” adıyla ziyarete açılmıştır. 1981, 1988 ve 2001 yıllarında restorasyonlar geçiren müze T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlıdır.

¹⁰³ Türkiye Landerkarte, 1:750.000, Falk Verlag

Fotoğraf 36: Akşehir, Batı Cephesi Karargahı Müzesi.

Batı Cephesi Komutanlığı, Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra, 18 Kasım 1921'de Akşehir'e nakledilir. Komutanlık karargahı olarak da bu bina seçilir. Başkomutan cepheye yaptığı ziyaretlerde bu binada kalır. Büyük taarruzun bütün planları bu binada yapılır ve tarihi kararlar burada verilir. Son olarak 20 Ağustos'da buraya gelen başkomutan, 24 Ağustos'da buradan ayrılır, Şuhut'a gider. 25'i gecesi ise atının üzerinde Kocatepe'ye tırmanmaktadır.

O günlere dair Binbaşı Mahmut (Soydan) Bey'in güncesinden:

“21 Ağustos, 338 (922)

Saat on buçukta Konya'dan hareket. Akşehir'e muvasalat. Akşehir'de pek hummalı bir faaliyet var. Cephe karargahından çıkarken Paşa dedi ki, tam vaktinde, hatta dakikası dakikasına gelmişiz. En kati kararın verilmesi icabeden bir zaman...

Saat 11. Erkanıharbiye Reisi, Ordu Kumandanları, Cephe Kumandanı, Süvari Kolordusu Kumandanı ve Başkumandan içtima ettiler. Mühim kararlar alınacaktır...

Bugün Akşehir'deyiz. Akşamki Toplantı, taarruz gününün tayini ile neticelendi. Müzakere sırasında müşkülât çıkaranlara kısaca ve sert bir cevap verdi:

- Harekete inancı olmayanlar istifa etsin. Ben bütün mesuliyeti üzerime alıyorum!

Düşmanda da bir hassasiyet var. İki gündür Paşa, Çalıkuşu romanını okuyor. Öyle beğendi ve sevdi ki...”¹⁰⁴

¹⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt: II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s. 474

Akşehir Karargah Müzesi'nde Büyük Taarruz kararının verildiği, Atatürk'ün orijinal eşyalarla döşenmiş çalışma odası, İsmet Paşa'nın ve Cephe Karargahı Kurmay Başkanı Asım Gündüz'ün odaları bulunmaktadır. Koleksiyonda bulunan eşyalar, silahlar, orijinal haritalar ve Akşehirli gazilerin madalya ve beratları ilgi çekicidir.

Fotoğraf 37: Gazilerin Madalya ve Beratları, Akşehir.

5.2.2. Kocatepe

“Saat 2:30

Kocatepe yanık ihtiyar bir bayırdır,

Ne ağaç, ne kuş sesi,

Ne toprak kokusu vardır.

Gündüz güneşin,

Gece yıldızların altında kayalardır.

...”¹⁰⁵

Nazım Hikmet'in ölümsüz destanında bu şekilde betimlediği Kocatepe, kuşkusuz Türkiye tarihinin en önemli mekanlarından biridir. 26 Ağustos 1922 sabahının karargahı, bugün bayramdan bayrama kalabalıklaşan, diğer zamanlarda ancak meraklısının Afyon'dan 20 km.lik yolu kat edip kurtuluşun izlerini aradığı 1,874 metre yükseklikte bir tepedir. Olağanüstü manzarası anlamı ile birleşince, ziyaretçiler o dağ yollarını kat ettikleri için mutlu olurlar.

¹⁰⁵ Nazım Hikmet, **Kuvayi Milliye**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s. 101

Fotoğraf 38: Kocatepe.

Bu tepeye ilk defa mermer bir plaket 1953 yılında konulmuş, bölge milli park ilan edildikten sonra 1990'lı yıllarda bugünkü bronz Mustafa Kemal heykeli tepeye dikilmiştir. Alanın düzenlemesine yakın zamanlarda eklenen haritalar ziyaretçiler için yararlıdır. Burada bulunan topraklar ise savaştan çok sonraki dönemlere ait olup, “süs” maksatlı buraya konulması itibariyle savaş alanları mekan düzenlemesinde karşımıza çıkan özgünlük dışı örneklerden biridir.

Fotoğraf 39: Kocatepe.

Taarruz hedefleri olan tepelere, hücum eden tümenlerin numarasının büyük olarak Kocatepe'den görülecek şekilde yazılması, bilgilendirme açısından iyi bir örnektir ve bakılan manzaranın herhangi bir yer olmadığını anımsatmaktadır.

5.2.3 Yüzbaşı Agah Efendi Şehitliği

Afyon'dan Kocatepe'ye giden yol üzerinde, Afyon'a 12 km mesafede Kurtkaya mevkinde, Büyük kalecik Kasabası içinde bulunmaktadır. Bu bölge, taarruz günü 1nci Ordu ile 2nci Ordu'nun sınırını oluşturuyordu. 2nci Ordu 12nci Tümen 36ncı Alay 6ncı Bölük Komutanı 24 yaşındaki Bayburtlu Yüzbaşı Agah Efendi komutasındaki bölük buradaki çok sarp tepeyi ele geçirmekle görevlendirildi. 27 Ağustos muharebeleri sırasında Yzb. Agah, Üsteğmen Feyzullah ve askerleri burada şehit düştü.

Fotoğraf 40: Yüzbaşı Agah Efendi Şehitliği.

Buradaki şehitlik, savaştan 50 yıl sonra, 1972 yılında inşa edildi, 1993 yılında ise anıt ve kubbe eklendi. Son restorasyon 2004 yılında yapıldı.

5.2.4. Giresunlular Alay Şehitliği

Şehitlik, İscehisar-Doğanlar Köyü'nde, Dede Sivrisi Tepesi'nin 1,5 km. kuzey-batısında olup içerisinde 14 şehit mezarı bulunmaktadır. Bu şehitlik, şehitlerin silah arkadaşlarından Giresunlu Hacı Ahmet Halis Asal (ölümü 1977) tarafından 1967 yılında yaptırılmıştır. Daha sonraki yıllarda da şehitlikte bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Burada Kurtuluş Savaşı'nda Sivri Tepeyi düşmandan almak için hücum

eden 47. Giresunlular Gönüllü Alayı'ndan şehit olanlar yatmaktadır. Şehitliği yaptıran Asal da vefatından sonra vasiyeti üzerine buraya gömülmüştür.

Fotoğraf 41: Giresunlular Alay Şehitliği.

A. Halis Asal'ın mezar taşı üzerindeki yazıdan anladığımıza göre, savaştan 45 sene sonra, 1967'de silah arkadaşlarının mezarlarını görmek için buraya gelen harp gazisi, onların mezarlarını harap bulduğu için kendisi yaptırmış. Cumhuriyet'in 45 yıllık kuşaklarının o güne kadar neden bu fedakar insanlara bir mezar olsun yaptırmadıklarını ve neden bu işin yaşlı silah arkadaşlarına kaldığını da sorgulamak gerekiyor.

Fotoğraf 42: Silah Arkadaşlarına Vefa.

5.2.5. Afyonkarahisar Hava Şehitliği

Fotoğraf 43: Afyonkarahisar Hava Şehitliği.¹⁰⁶

Afyonkarahisar Asrî Mezarlık içerisinde olan şehitlik, mezarlıkla birlikte 1933-1936 yıllarında yapılmıştır. Buraya Millî Mücâdele'de ve daha sonra şehit olanlar gömülmüşlerdir. Anıt hakkında Afyon Valiliği'nin verdiği bilgiye göre, Millî Mücâdele sırasında, 24 Temmuz 1922 sabahı Akşehir karargahından havalandırarak Afyonkarahisar'ın güneyinde keşif uçuşu yapan, Hava Üsteğmen Pilot Cemaleddin ve Hava Astsubayı Reşit Bahaeddin iki Yunan uçağının saldırısına uğramış, hava çarpışmasında Yunan uçakları düşürülmüştür. Ancak bu arada Türk uçağının cephanesi kalmamıştır. Takviye gelen iki Yunan uçağının saldırısı sonucunda Gazlıgöl civarında düşerek şehit olmuşlardır.¹⁰⁷ Kalabalık bir cemaatin katılımıyla,

¹⁰⁶ Fotoğraf: Afyonkarahisar Valiliği.

¹⁰⁷ Vecihi Hürkuş anılarında, düşen Breguet XIV keşif uçağıyla başından geçen bir tehlikeyi anlatır ve keşif uçaklarının av uçağı koruması altında olmadan görev uçuşlarına çıkmalarının tehlikesini rapor eder. Raporunun ertesi günü, Hürkuş'a göre 25 Temmuz 1922'de, Cemal ve Bahattin Bey'in tek başlarına göreve çıktığı bu keşif uçağı, SPAT marka bir düşman avcı uçağı tarafından düşürülür.

Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 119

Bu hava çatışması, Yunan Hava Kuvvetleri'nin Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki başarılı tek av görevidir. Yunanistan o devirde Ortodoks takvimi kullandığı için bu olayın Yunan kaynaklarındaki tarihi 12 Temmuz 1922'dir (13 gün geri). Bir gün önce havada karşılaştığı pilotun yetenekli olduğunu Vecihi Bey de belirtiyor. Yunan Hava Kuvvetleri web sitesinden adının Christophoros Stavropoulos olduğunu öğrendiğimiz av pilotunun, pilotlarımızın şehit olmasının ertesi günü, Çay'daki Türk hava meydanı üzerinde uçup Türk meslektaşlarına havadan bir taziye mektubu bıraktığını ve Türk pilotlarının kahrmanca çarpışıp şehit olduklarını yazdığını yine Vecihi Bey'in anılarından öğreniyoruz.

(Çevrimiçi) http://www.haf.gr/en/history/history/history_4.asp , 29 Ocak 2010

Mevlevî Camii'nde şehitlerin cenaze namazları kılınmıştır. Cenazeler, önce Kadınana Mezarlığı'na, Kesikbaş Sultan Türbesi yanına gömülmüştür. Kesikbaş Türbesi'nin yakınında ön cephesi demir parmaklıklarla çevrili olan şehitliğin parmaklıklarında iki tane kırık tayyare pervanesi takılı idi. Buradaki şehitlik 1936 yılında Asri Mezarlığa nakil olmuştur.

Asrî Mezarlık'taki anıt mezar, ilk olarak Bahaeddin ve Cemaleddin Beyler adına yapılmıştır. Dikdörtgen gövde üzerine piramidal biçimde sarp kayalık üzerinde, kanatları açık uçan bir kartal ve kanadı kırık uçak pervane maketi ile kanatlı ay yıldız şeklinde yapılmıştır. Eski Anıt XX. yüzyıl sonlarında yıkılarak, betonarme olarak yeniden yapılmıştır. Şehitliğin yeşil saha kısmı, ihtiyaç üzerine düzenlenmiş, buraya da yeni şehitler gömülmüştür. Şehitlik kaidesi üzerinde şunlar yazılıdır: *"Afyonkarahisar Muharebesinde şehit olan Türk Tayyarecileri cenaze merasimi 25 Temmuz 1338. Kahraman Bahaeddin ve Cemalettin Beyler Gazlıgöl civarında Yunanlılar tarafından tayyaresi sükut ettirilmek suretiyle şehit edilmişlerdir."*¹⁰⁸

5.2.6. Anıtkaya Şehitliği

Fotoğraf 44: Anıtkaya Şehitliği.¹⁰⁹

Afyonkarahisar Anıtkaya Kasabası'nda (eski adı Eğret) olan şehitlik, 13. Alay şehitleri adına yapılmıştır. Burası 12 subay ve 6 erin gömülü olduğu bir gerçek şüheda kabristanıdır. 1972 yılında bu günkü haliyle yapılmıştır. Eski anıt

¹⁰⁸ (Çevrimiçi) <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/sehitliklerimiz.aspx> , 29 Ocak 2010

¹⁰⁹ Fotoğraf: Afyonkarahisar Valiliği

kitabesinde *"28 Ağustos 1922 Muharebesinde düşman hattı ricatını keserek arkalarından taarruz eden Türk süvari kolordusunun bu civarda verdiği şehitler adına dikilmiştir. Kendilerine Cenab-ı Hakk'ın rahmeti niyaz olunur"*¹¹⁰ yazmaktadır.

Anıtkaya (Eğret) bölgesinde aynı gün hareket yapan yalnızca süvariler değildi: *"Altuntaş ve Eğret muntıkasında bulunan düşman ihtiyat kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştı. Bu hareketi paniğe tahvil etmek ve kara kuvvetlerinin işini kolaylaştırmak için o gün keşif ve av olmak üzere cem'an 13 tayyare birden uçurmak Türk tayyarecilerine nasip olmuştur."*¹¹¹

5.2.7. Afyon Zafer Müzesi

Fotoğraf 45: Afyon Zafer Müzesi.

Afyonkarahisar'ın şehir merkezinde Zafer Anıtı ile Afyonkarahisar Kalesi'nin karşısında yer alır. 1915-1920 yılları arasında Saitoğlu Mehmet Sait Efendi tarafından iki katlı olarak yaptırılmıştır. Büyük taarruzdan önce General Trikupis'in Kolordu Karargahı idi. 28 Ağustos'da Başkomutanlık karargahı oldu. Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin planlandığı ve taarruz emrinin verildiği

¹¹⁰ (Çevrimiçi) <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/sehitliklerimiz.aspx> , 29 Ocak 2010

¹¹¹ Avni Okar, *Türkiye'de Tayyarecilik (1910 – 1924)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004. s. 92

yerdir. Zemin kat (10 oda, 1 toplantı salonu ve sahnesi) ve üst kattan (9 oda ve sergi salonu) oluşan müzede hem Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile ilgili bilgi verilmekte hem de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa ve Batı Cephesi Harekât Şube Müdürü Tevfik Bıyıkoglu anısına düzenlenen odalar sergilenmektedir.

Bu bina 1930'lu yıllara kadar "Afyon Belediye Binası" olarak hizmete devam etmiştir. Daha sonra Emniyet Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir. Bina, 1985 yılında Milli Emlak Müdürlüğü'nce "Zafer Müzesi" olmak üzere, Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü'ne tahsis edilmiş, 1992 yılında Milli Park Müdürlüğü bu binaya taşınmıştır.

Mekan düzenlemesi, müze tasarımı, işletmesi ve koleksiyon açısından son derece yetersiz olan bu müzenin, tarihsel rolünün önemini aktaracak bir müze tasarımı ile yeniden düzenlenmesine acil ihtiyaç vardır.

5.2.8. Afyonkarahisar Zafer Anıtı

Cumhuriyet Meydanı'nda Afyon'un simgesi olan bu görkemli bronz anıt, devrin önemli heykeltıraşlarından Avusturyalı Krippel'in 1934-1936 yılları arasında yaptığı eseridir.¹¹² Afyon'un Yunan saldırısından kurtuluşunu sembolize eder ve Afyon halkı tarafından yaptırılmıştır.

¹¹² **Heykeltıraş Heinrich Krippel**, 27 Eylül 1883 yılında Viyana'da doğdu. Heykel öğrenimini Viyana Güzel Sanatlar Akademisinde yapmış, önceleri mezar ve portreler üzerinde çalışmıştır. 1925-1938 yılları arasında Türk Hükümeti'nin davetlisi olarak geldiği Türkiye'de, Sarayburnu Atatürk Heykeli (1925), Konya Atatürk Heykeli (1926), Ankara Atatürk Heykeli (1927), Samsun Atatürk Anıtı (1931), Afyon Karahisar Zafer Anıtı (1935), Ankara Sümerbank içindeki Oturan Atatürk Anıtı (1938) gibi eserler bırakmıştır. Atatürk, bu eserler için sanatçıyı köşkte misafir etmiş ve ona anıt için poz vermiştir. Anıt grubunun heykelleri sanatçının Viyana'daki atölyesinde tasarlanmış, Viyana Birleşik Maden İşletmeleri'nde bronz dökülmüş, parçalar halinde Türkiye'ye getirilerek yerlerinde monte edilmiştir. Sanatçı 5 Nisan 1945 tarihinde Viyana'da bir mide ameliyatı sonrasında ölmüştür.

Fotoğraf 46: Afyon Zafer Anıtı.

Anıt bir platform üzerinde, dikdörtgen bir kaidenin taşıdığı iki çıplak insan figüründen meydana gelen bir kompozisyonudur. Kaidenin uzun kenarlarında çerçeveler içinde rölyef halinde işlenmiş Kurtuluş Savaşı'nı simgeleyen figürler yer alır. Kaidenin ön yüzünde Atatürk'ün portresi, sol yönünde de Atatürk, İnönü ve Fevzi Çakmak'ın harita üzerinde Başkumandanlık Savaşı'nı planlarken yapmış oldukları hazırlıkları, arka yüzünde de askerin taşıdığı sancağı işgalden kurtulan halkın öpmesi, sağında da Mehmetçik'in süngü taarruzu kabartmalar halinde tasvir edilmiştir. Atatürk, 20 Kasım 1937'de Afyon'u ziyaret ettiğinde bu anıtı görmüş ve övmüştür.

5.2.9. Şuhut Şehitliği

Afyonkarahisar'ın Şuhut İlçesi merkezinde olan şehitlikte Millî Mücadele'de şehit olanlardan bir kısmı bulunmaktadır. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Kurtuluş Savaşı'nda Şuhut bölgesinde cephe gerisi seyyar hastanesi ilçedeki Büyük Camide kurulmuştur. Bu geçici hastanede ve cephede ölenler önce Demirciler Çarşısı civarındaki mezarlığa gömülmüşler, daha sonra şimdiki şehitliğe topluca nakil edilmişlerdir. Şehitlikteki anıtta "*Kurtuluş Savaşının Aziz Şehitleri 1922*" yazılıdır.¹¹³

¹¹³ (Çevrimiçi) <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/sehitliklerimiz.aspx> , 29 Ocak 2010

5.2.10. Yıldırım Kemal Şehitliği

Artık kullanılmayan sessiz bir tren istasyonu ve buradaki gerçek şehit mezarları, Kurtuluş Savaşı'nın en özgün, sade, saygılı ve gerçek mekanlarından birini barındırır. Afyonkarahisar Sincanlı İlçesi'ne bağlı, eski adı Küçükköy iken Yıldırım Kemal ismini alan köydedir. Burası, Türk Süvari Kolordusu'nun düşman gerisine sızarak telgraf ve ikmal hatlarını kesme harekatında çok önemli bir nokta olmuştur.

Fotoğraf 47: Yıldırım Kemal Tren İstasyonu.

Süvari Teğmen Yıldırım Kemal (1898 - 1922), taarruza katılmak için Konya'daki hastaneden kaçarak Fahrettin Altay Paşa'nın bulunduğu cepheye gelmiş, Paşa onu İkinci Tümen'e göndermiş, bu arada Küçükköy'de muharebe etmekte olan İkinci Alay'a katılmıştır.¹¹⁴ Yıldırım, 27 Ağustos 1922 tarihinde Küçükköy Tren İstasyonu'ndaki Yunan birliklerini ortadan kaldırmak için görevlendirilmiş, yapılan çarpışmalar sonucunda Küçükköy düşmandan alınmış, ancak Teğmen Kemal ile dört subay ve 30 er bu arada şehit olmuşlardır.

Topluca gömülen şehitlerin mezar ve anıtları 1966 yılında bugünkü biçimde inşa edilmiştir. Şehitlikte 1996 yılında da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Anıt mezar taşı Osmanlıca kitabesinde şunlar yazmaktadır:

¹¹⁴ Fahrettin Altay, **10 Yıllık Savaş ve Sonrası**, Eylem Yayınları, İstanbul 2008, s. 333

"Bu taş 26-27 Ağustos 1922 muharebesinde Yunan ordusunun hatt-ı ric'atini kesen Türk süvari kolordusunun bu civarda verdiği şehitler namına dikilmiştir. Kendilerine Cenâb-ıHakk'ın rahmeti niyaz olunur. Birinci ve İkinci ve On dördüncü Süvari Fırkalarından

Şehit Zabıtlar:

Alay 11'den Ayaşlı Rauf Efendi, Alay 2'den Mülazım İzmirli Yıldırım Kemal Efendi, Alay 3'den Mülazım İstanbullu Selahattin Efendi, Kolordu 5'ten Muhafız Mülazım Bayramiçli Lütfi Efendi, Alay 5'ten Zabıt vekili Kırklarelili Azmi Efendi.

Şehit Erler:

5 nci Kolordu Muhafızından Amasyalı Kamil, Kasım Çavuş, Keskinli Nur Ali, Kayserili Osman Avcı, Alay 3'ten Vanlı Şaban Mustafa, Mehmet, Beyşehirli Sadık İbrahim, Alay 5'ten Dinarlı Ahmet Ali, Keçiborunlu Rıza Mehmet, Alay 11'den Sungurlulu Mehmet Osman, Taşköprülü Şükrü Süleyman, Bolvadinli İbrahim Ahmet, Aziziyeli Mustafa Ali, Ayancıklı Mehmet Şaban, Çankırılı Ahmet Bayram, Ahmet Ömer, Geyveli Ali Mustafa, Sungurlulu Abidin Beşir, Niğdeli Şükrü Ömer, Alay 14'ten Taşköprülü Hüseyin İbrahim, Koçhisarlı Niyazi Murat, Kemahlı Hasan Mevlüt, Mihalçıklı Kamil Ahmet, Çankırılı Mehmet Ahmet, Alay 21'den Çerkeşli Ömer Mustafa, Yozgatlı Kadir Abdurrahman, Kayserili Ahmet Sadık, Alay54'ten Konyalı Rifat Hasan, Muğlalı İsmail Milli, Osmanoğlu Hüsnü, Beyşehirli Mehmet, Küttap Kamil"

Fotoğraf 48: Gerçek Şehit Mezarlığı.

Bu istasyon, şehitlik ve anıt; görsel etkisi, gerçek şehit mezarları içermesi, savaştaki rolü ve o günden bu güne çok az değişmiş olması nedeniyle savaş alanlarının korunması konusunda örnek gösterilecek bir mekandır.

5.2.11. Çiğiltepe Şehitliği

Sinanpaşa İlçesinin Çiğiltepe Mevkiinde bulunan bu şehitlik semboliktir. 1993 yılında yapılmıştır. 2004 yılında Afyonkarahisar Valiliğince yolu asfaltlanmış ve Jandarma Komutanlığınca müştereken ağaçlandırılmıştır. 2005 yılında da anıt restore edilmiştir. Taarruz hedefi olan Sincanlı ovasına hakim bu ıssız yer, savaşın ruhunu ve coğrafyasını anlamak için görülmelidir.

Fotoğraf 49: Çiğiltepe Şehitliği.

Albay Reşat Çiğiltepe ünlü devlet adamlarından Ziya Paşa'nın oğludur. 1879 yılında İstanbul'da doğdu. Kuşağının çoğu subayı gibi Balkan Harbi'nde, Çanakkale'de, Kafkas Cephesi'nde ve Irak'ta savaştı. 1918'de Filistin'de İngilizlere esir düştü. Mütarekeden sonra Milli Mücadele'ye katılarak Anadolu'ya geçti ve Doğu Cephesi hareketlerine katıldı.¹¹⁵

Büyük Taarruz'da 57nci Tümen Komutanıydı. Görevlendirildiği yer, Türk cephesinin sol kanadı olup taarruzun başarıya ulaşması için kritik önemdeydi. Ancak, cephenin diğer bölümlerinden uzaktı ve Yunan kuvvetleri tarafından iyi berkitilmiş bu mevzileri tahrip etmek için gereken ağır topçu ateşinden mahrumdu. Albay Reşat, 27 Ağustos 1922'de, Çiğiltepe'yi Mustafa Kemal'e söz verdiği saatte ele geçirememesinden duyduğu üzüntüden dolayı intihar etti. Tepe daha sonra düşmüştür. Mezarı Ankara Devlet Mezarlığındadır.

¹¹⁵ (Çevrimiçi) <http://www.cigiltepe.com/TrGecmis.aspx> , 20 Ocak 2010

Fotoğraf 50: Albay Reşat ve Sincanlı Ovası.

5.2.12. Büyük Taarruz Şehitliği

Afyonkarahisar’a 17 kilometre mesafede, Afyon – Antalya – İzmir karayolu kavşağının hemen güney tarafında Sincanlı Ovası’na hakim bir tepe olan Işık (Sarıköz) Tepe üzerinde 1993 yılında yapılmıştır.

Fotoğraf 51: Karayolu Kavşağındaki Büyük Taarruz Şehitliği.

Burası tamamen sembolik bir mekandır. Ancak sembolik olduğu ziyaretçilere açıkça belirtilmediği için, hatta Atatürk’ün Kocatepe’deki heykelinin bir benzeri de burada bulunduğu için çoğu ziyaretçinin burasını Kocatepe zannettiğini gözlemledim. Bu şehitliğin bakımı Milli Parklar’a aittir.

Tasarım açısından başarılı, bronz heykeller ve rölyeflerle kaliteli bir görünüm arzeden bu şehitliğin; ne yazık ki işgüzarca bir şekilde “süs”lenme gereği

hissedilmiş ve bu mekan Kurtuluş Savaşı tarihi ile ilgili olmayan, 1940 lı yıllara ait toplar ve 1960’lı yıllara ait Dornier Do 28 tipi bir uçakla dekore edilmiştir.

Fotoğraf 52: Do 28 Skyservant, arkada Mustafa Kemal, Büyük Taarruz Şehitliği.

Tarihsel olay ve mekan algısında yanılmaya yol açan ve “gerçek” olay, kişi ve mekanlara saygısızlık olarak tanımlanabilecek bu tür gereksiz “dekorasyon” işlerinden muhakkak vazgeçmek, savaş alanları düzenlemesine belli bazı standartlar getirmek gerekmektedir.

5.2.13. Dumlupınar Şehitliği

Fotoğraf 53: Dumlupınar Şehitliği.

İzmir – Afyon karayolu ve demiryolunun hemen yakınında bulunan bu sembolik şehitlik Kültür Bakanlığı tarafından 1992 yılında yapılmıştır. Bakımı Milli Parklara aittir. Bronz Mehmetçik, Komutanlar ve Milisler heykelleri başarılıdır. Burada “Şehit Baba Oğul Anıtı” isimli bir heykel daha vardır ancak anlatılan olay hakkında hiç bir kaynak ya da referanslı bilgi yoktur. Tıpkı Çanakkale’deki, tarihsel

kaynaklarda kanıtı bulunmamış bir olayın uydurulması sonucu yapılan “Yaralı Avustralya askerini taşıyan Mehmetçik” anıtı gibi, buradaki öykünün de uydurulmuş olması mümkündür.¹¹⁶ Araştırma ve bilgiye dayanmayan, özensizce yazılan tarihsel anıt kitabeleri ya da yapılan popüler yayınlar, turizmin yaygınlaşmasıyla birlikte kurmaca bir tarih algısının kitleselleşmesine yol açmaktadır.¹¹⁷

Fotoğraf 54: “Şehit Baba Oğul” heykeli.¹¹⁸

5.2.14. Dumlupınar Başkomutan Müzesi

Fotoğraf 55: Dumlupınar Müzesi.

1997 yılında Milli Parklar’a bağlı bir müze olarak açılan bu bina, Türk Kurtuluş Savaşı’nın en önemli muharebesinin verildiği bölgede olmasına rağmen Türkiye’deki en zavallı müzelerden biridir. Mimari düzenlemesi zayıf, objelerin özgünlüğü tartışmalı ve sunum çok yetersizdir. Uydurma ve acındırma edebiyatı bu müzedeki sergilerde de devam etmektedir. Çerçeveletilip asılan kocaman iki

¹¹⁶ Gürsel Göncü, Şahin Aldoğan, **Çanakkale Muharebe Alanları Gezi Rehberi**, MB Yayıncılık, İstanbul, 2006. s. 21

¹¹⁷ Çanakkale’deki “Büyük Beyaz Bulut” uydurma hikayesi aklımıza geliyor...

¹¹⁸ Fotoğraf: Kütahya Valiliği.

fotoğraf “Cepheden Geri Döner Askerlerimiz” diye sunulmaktadır. Perişan haldeki bir zavallı sürüsünü gösteren bu fotoğraflar Büyük Zafer’e değil, 1nci Dünya Savaşı sonuna, esir kamplarına aittir. Buna rağmen bu müzenin baş köşesinde yer bulabilmektedir.

Fotoğraf 56: “Zafer” müzesinden...

5.2.15. İlk Hedef Anıtı ve Karargah Evi

Bu anıt, Başkomutan Meydan Muharebesi sonucu, 1 Eylül 1922’de Mustafa Kemal Paşa’nın “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!” emrini verdiği karargahın yerinde yapılmıştır. 1954 yılında anıt alanı olarak tespit edilerek Maarif Vekaleti tarafından istimlak edilmiştir. Dumlupınar halkı tarafından kurulan “Abide Yaptırma Derneği” tarafından 1964 yılında yaptırılmaya başlanmıştır. 1972 yılında açılan bu eserin tasarımı Mimar Doğan Tekeli ve heykeltıraş Yavuz Görey’e aittir.

Fotoğraf 57: Dumlupınar İlk Hedef Anıtı.

Mustafa Kemal'in Dumlupınar'da kaldığı ev, Halide Edip Adıvar'ın anıları ve Yüzbaşı Selahattin'in 1929 yılında yaptığı yağlıboya tablosu temel alınarak 2003 yılında Karargah Evi Olarak yeniden inşa edilip açılmıştır.¹¹⁹

5.2.16. Büyük Aslıhanlar Üçtepeler Şehitliği

Fotoğraf 58: Aslıhanlar Şehitliği.

Bu şehitlik de semboliktir. Büyük Aslıhanlar Köyü'nün batısında 1995 yılında inşa edilmiştir. Buradan doğuya bakıldığında Zafer Tepe ve meydan muharebesinin yapıldığı alan açık bir şekilde görülebilir.

¹¹⁹ **Kuruluş ve Kurtuluş**, Kütahya Valiliği Yayını, Kütahya 2008. s. 30

5.2.17. Yüzbaşı Şekip Efendi Şehitliği

Fotoğraf 59: Yüzbaşı Şekip Efendi Şehitliği.

Zafertepeçalköy köyünün batı girişindedir. Gerçek bir şüheda kabristanıdır. Burada 29 Ağustos 1922 gün batımında, hücum sırasında şehit olan 14ncü Süvari Tümeni 3ncü Alay 2nci Bölük Komutanı Yüzbaşı Şekip Efendi ve askerleri yatmaktadır.

5.2.18. Çalköy Kırık Kağrı ve Üç Komutan Anıtı

Fotoğraf 60: Çalköy Anıtı.

Buradaki anıt 2007 yılında Türk Şehitlikleri İmar Vakfı tarafından yaptırılmıştır. Fiberglas malzemeden yapılmıştır. Kompozisyon da tartışılır: Atatürk'ün burada önemli bir toplantıya başkanlık ettiğini biliyoruz. Neden silah arkadaşlarına bakmak yerine “İleri” işareti yaptığı merak konusudur.

Anıt, Başkomutan, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın, 31 Ağustos 1922'de muharebe alanını dolaştıktan sonra Çal Köy'ünde yıkık bir evin avlusunda, kırık bir kağıt üzerinde son durum değerlendirmesini yaptıkları anı simgeler. Bu toplantıda takip kuvvetlerinin Bursa yönündeki hırpalanmamış Yunan kolordusuna mı, yoksa İzmir'e mi yönlendirileceği tartışılır. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın fikri kabul görür: Yarış, İzmir'e doğru olacaktır...

5.2.19. Zafer Anıtı

Fotoğraf 61: Zafer Anıtı

Türkiye tarihinde çok önemli olan bir başka mekan da burasıdır. Meydan Muharebesi, Başkomutan tarafından 30 Ağustos 1922 günü saat 14:00'den itibaren buradan idare edilmiştir. Bugün, anıtın yanında bulunan mermer harita yardımı ile arazi ve savaşın coğrafyası ziyaretçilere bu hakim noktadan sunulur.

1181 m. Rakımlı Zafer Tepe üzerinde bu olağanüstü günü anmak amacıyla yapılan ilk anıtın temeli bizzat Mustafa Kemal tarafından 1924 yılında atılmıştır. Bu orijinal anıt 1964 yılında kaldırılıp, yerine bugünkü anıt 1968 yılında yapılmıştır. Tasarımcıları Mimar Levent Aksüt ve Yaşar Marulyalı'dır. Taş kaplamalı üçgen bloklardan oluşan anıt 2,000 m²'lik bir alana yayılır.

Dumlupınar’da gördüğümüz toplar ve uçak burada da karşımıza çıkmaktadır. Türk tarihinin yazıldığı bu mekanların, ordunun hizmet dışına çıkardığı araç ve malzemelerin sergilendiği bir tür hurdalık işlevini görmemesi gerektiğini değerlendiriyorum.

Fotoğraf 62: Başkomutan Meydan Muharebesi Alanına Bakan 1960 Model Dornier Marka Uçak.

Zafer Tepe’nin hemen eteğinde 30 Ağustos törenlerinin düzenlendiği alan yer alır. Burada tribünler, gazino, su deposu, çeşmeler, merasim pisti, otopark ve çeşitli binalar bulunmaktadır. Yılda bir kere kullanıldıkları için genelde bakımsız durumdadırlar ve törenler dışında gelen ziyaretçiye hizmet verecek herhangi bir tesis bulunmamaktadır.

5.2.20. Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı

Türkiye’deki en güzel, en özgün ve en anlamlı harp anıtının bu olduğu söylenebilir. Atatürk, 31 Ağustos 1922 günü muharebe sahasını gezerken, şehitler arasında düşman topçu mermisinin açtığı çukura gömülmüş bir sancaktar görür. Şehit asker, toprağın üstünde katılmış kolu ile sancağı dimdik tutmaktadır. Manzaradan duygulanan Başkomutan, savaş sonrasında yapılacak meçhul asker anıtı için bunun sembol alınmasını emreder.

Zafer Tepe üzerinde, savaştan 2 yıl sonra bizzat Mustafa Kemal’in katıldığı bir törenle temeli atılan anıt, 1927 yılında tamamlanmıştır. Mimar Hikmet Bey ve Taşçı Kadir Usta’nın eseri olan anıt, büyük bir saygısızlık örneği olarak 1964 yılında

bulunduğu yerden sökölüp bir depoya kaldırılmıştır. Bu işlem sırasında anıtın mermer parçalarının kırılarak zarar verildiğini görüyoruz.

Fotoğraf 63: Gerçek Bir Savaş Anıtı.

Kaybolmaya yüz tutan anıt 1979 yılında Tümgeneral Ali Özveren tarafından bugünkü yeri olan Berberçam tepesinde yeniden inşa edilmiştir. Birinci Ulusal Türk Mimarisi tarzında inşa edilen bu anıtın bronz heykel kısmı orijinal halinin aksine sonradan boyanmıştır.

Fotoğraf 64: Sancaktepe Mehmetçik.

5.2.21. Gediz Abidesi

Fotoğraf 65: Gediz Abidesi.¹²⁰

Gediz ilçesi, Abide köyü içinde, Gediz – Uşak – Simav karayolu kavşağındadır. Kurtuluş savaşı sonunda yapılan anıtın Osmanlıca kitabesinde, *“Bu taş 31 Ağustos 1922’de Yunan ordusunun İzmir’e doğru ricatını keserek Uşak’ta teslim olmalarını mecbur eden Türk Süvari Ordusunun bu civarda (Kocahan’da) verdiği şehitler anısına dikilmiştir”* yazmaktadır. 1995 yılında anıtın çevre düzenlemesi ve restorasyonu yapılmıştır.

5.2.22. Uşak Göğem Köyü Anıtı

Uşak’ın 10 km. doğusunda bulunan bu köy, 2 Eylül 1922 günü, Yunan 1nci Kolordusu Komutanı General Trikupis ve 2nci Kolordu Komutası General Digenis de dahil olmak üzere 491 subay ve 4,985 erin teslim olduğu yerd. Trikupis askerlerinin teslim olma baskısına dayanamayıp, bir tümen komutanının kendisini teslim alması şartıyla beyaz bayrak çekti. 23ncü Tümen 69ncu Alay 1nci Tabur

¹²⁰ Fotoğraf, Kütahya Valiliği.

Komutanı Yüzbaşı Nihat (Tok) kendisini tümen komutanı diye tanıtarak tutsakları teslim aldı.¹²¹

Fotoğraf 66: Göğem Köyü Anıtı, Uşak.

Bugün Göğem köyü yakınlarında bulunan bu tepede yakın zamanlarda valilik tarafından bir anıt inşa edildi. Savaşın öyküsünün coğrafi gelişimini takip etmek isteyen meraklılar ve gezginler için, olayların gerçekleştiği yerlerde bu tür anıtların ya da plaketlerin yapılmasını yararlı görüyorum.

Fotoğraf 67: Tutsak Yunan Komutanlar, Ankara 25/9/1922. General Trikupis ve General Digenis.¹²²

¹²¹ **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s. 377

Göğem anıtının üzerinde bulunan kitabede ise, esir Generalleri 2 Eylül gecesi saat 22:00'de, 5nci Kafkas Tümeni Süvari Bölüğü Komutanı Yüzbaşı Ahmet'in teslim alıp, tümen komutanı Albay Halit (Akmansu)'in yanına getirdiği yazmaktadır. Doğrusu, Yzb. Nihat generalleri almış geri gönderirken 5nci tümenin kıdemli subayları esirleri Albay Halit'e götürmüşlerdir. Bu bilgi için bkz: İbrahim Artuç, **Büyük Taarruz**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986, s. 216

¹²² Necdet Sakaoğlu, **Milli Mücadele Albümü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s. 62.

5.2.23. Uşak Atatürk ve Etnografya Müzesi

Başkomutanlık karargahı 2 Eylül 1922 günü Dumlupınar'dan Uşak'taki bu eve nakledilir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 3 Eylül günü, esir edilen Yunan Generaller Trikupis ve Digenis'i bu evde kabul eder. Trikupis o gün, Hacıanesti yerine Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanlığı'na atanmıştır. İsmet İnönü'nün anılarında bu görüşme askeri ve teknik detayları ile verilirken¹²³, o anın başka bir tanığı, Halide Edip Adıvar, muzaffer ile mağlup komutan arasında bu mekanda geçen konuşmayı bir roman tadında aktarır.¹²⁴

Fotoğraf 68: Uşak Karargah Evi.

1890 yılında Kaftancızade ailesinin konağı olarak yapılan bu evde Yunan işgali sırasında Kral Konstantin de kalmıştır. 1978 yılında Atatürk ve Etnografya Müzesi'ne dönüştürülen binada etnografik objelerin yanısıra, Kurtuluş Savaşı'nda kullanılmış silahlar, Atatürk'ün çalışma, yatak ve toplantı odaları özgün eşya ve mekan düzenlemeleri ile sunulmaktadır.

¹²³ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 279 – 281.

¹²⁴ Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, İstanbul, 2007, s. 274 – 277.

Fotoğraf 69: Yunan Generallerin Atatürk'ün huzuruna çıkarıldığı oda.

Fotoğraf 70: Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma odası. Uşak Atatürk ve Etnografya Müzesi.

SONUÇ VE DÜŞÜNCELER

Çalışmamızın kapsamına giren tarihsel dönem ve bölgedeki savaş alanları ve mevcut anıtlar ile müzeler, bu araştırmada toplu olarak ele alınmıştır. Araştırmamızda değindiğimiz mekanlar dışında, Milli Mücadele ve Türk Kurtuluş Savaşı'na dair Türkiye'nin pek çok yerinde anıtlar, müzeler ve koleksiyonlar bulunmaktadır. Bunların toplu bir derlemesinin ileride yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla ele alınması, tarihsel ve coğrafi önemleri ve mekan düzenlemeleri ile değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Prof. Dr. Suna Doğaner, savaş alanlarının korunması ve düzenlenmesi konularında aşağıdaki değerlendirmeleri yapıyor:

“Savaş alanları öncelikle bir koruma statüsü içine alınmalıdır. Bunun için en çok uygulanan ‘ulusal park’ koruma alanıdır. Ulusal park olan bir savaş alanının başlıca özelliği ‘tarihsel önemi’dir. Doğal çekicilikler diğer ulusal parklarda birbirine benzer özelliktedir. Fakat bu mekanlardaki tarihsel olayların benzeri yoktur çünkü her savaş tarafları, sebepleri ve sonuçlarıyla tarihte tekdir. Savaş alanının korunmasındaki amaç başlangıçta turizm de değildir. Burası savaşta şehit olan askerlerin mezarıdır. Savaş alanları öncelikle savaşa katılan askerler, aileleri, çocukları ve torunları ve tarih meraklılarının ilgisini çekerken, giderek artan ziyaretçi sayısı karşısında turizme açılmak zorunda kalmıştır.”¹²⁵

“Savaş alanlarını savaş turizmine açarken öncelikle savaş turizminin amacını belirlemek gerekir. Savaş turizminde önemli olan amacın ekonomik değil, kültürel olmasıdır. Turizmde ilk hedef ekonomik olduğu zaman bundan mekandaki doğal ve kültürel kaynaklar zarar görmektedir. Bir askeri çıkarma alanı kıyı turizmine

¹²⁵ Suna Doğaner, “Savaş ve Turizm: Troya ve Gelibolu Savaş Alanları”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 46, İstanbul, 2006, s. 5.

açılmaz. Bu nedenle savaş alanlarının öncelikle turizmde sunumu planlanmalıdır.”¹²⁶

“Savaş alanlarının düzenlenmesinde bütün ilgi, şehitlikler ve anıtlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Savaş alanında sembolik şehitlikler ve yüzlerce anıt yapılmasına rağmen, aynı düzenleme savaş alanının coğrafyası için yapılmamıştır. Kitaplarda okuduğu savaşın bütün mekanlarını görmek için gelen turistleri için savaş alanında, savaşla ilgili tepe, nehir, vadi, geçit, koy, ağaç, yerleşme gibi bütün coğrafi elemanlar işaretlenmeli ve tarihsel ve güncel isimleri belirtilmelidir.”¹²⁷ Savaş alanlarının korunması sadece maddi kanıtların (top, siper, tabya vb) değil, coğrafi kanıtların da korunmasını içerir. Savaşın en stratejik noktaları olan tepe ve kale görevi gören yamaçların orijinal şekli bozulmamalıdır.¹²⁸

Savaş alanları Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu’ndaki tanımlara göre “tarihi sit” içine girmektedir. Fakat bu anlam çok geniş olduğundan savaş alanları kültürel sitler içinde “askeri sit” olarak ayrılmalıdır. Askeri miras, savaşın mekana bağlı kale, sur, köprü, tabya, korugan, rıhtım, iskele, siper, tünel, yol, karargah konutu, hastane gibi yapılarla mekana bağlı olmayan silah, giysi mektup, alet, özel eşyalar gibi objeleri içerir. Mekana bağlı kültürel kanıtlar doğal çevreyi de içerecek şekilde belgelenmelidir. Coğrafyanın fiziki elemanları savaşın gidişini ve sonucunu etkilemiş, coğrafi mekan, “tarihsel mekan” olmuştur. “Türkiye’nin ayrıca ‘Savaş Alanları Koruma Programı’na ihtiyacı bulunmaktadır. Bu program askeri mirasın yönetimi, belgelenmesi, savaş alanlarının haritalanmasını içermelidir.”¹²⁹

Çanakkale savaş alanları konusunda değerli çalışmalar üretmiş gazeteci yazar Gürsel Göncü, savaş alanları düzenlenmesinde aşağıdaki kriterleri öneriyor:

¹²⁶ a.g.e., s. 6

¹²⁷ a.g.e., s. 7

¹²⁸ a.g.e., s. 14

¹²⁹ a.g.e., s. 18

“Savaş alanları mümkün olabildiğince orijinal halleriyle korunmalıdır. Buradaki amaç ise, bugün bu alanları gezecek olanlara hem dönemin coğrafi plastiğini gösterebilmek, hem de bu vesileyle savaşın korkunç yüzünü yansıtabilmek ve sonuçta hal-i hazırdaki barışın önem ve kıymetine vurgu yapabilmektir. Bu alanlar, bir anlamda meditasyon alanlarıdır. Gelen kişi, yaşananların, acıların, ülke tarihinin ve kendi kişisel tarihinin muhasebesini yapar. Dolayısıyla, buralar sessiz, sakin, gösterişten, nümayişten uzak bulundurulmalıdır. Yıldönümlerinde kutlama değil, anma törenleri yapılır. Ve bunlarda sadelik esastır. Yalın bilgilendirme levhaları ve haritalar, herkesin anlayabileceği şekilde, askeri dilden arındırılmış halde sunulmalıdır.”¹³⁰

Bu değerlendirmeler ve araştırmamız ışığında; Türkiye’deki savaş alanlarının ve anıtlarının mekansal düzenlemeleri konusunda kendi bazı gözlem ve düşüncelerimi aktarmak istiyorum:

Bu araştırmamızın arazi çalışmasını yaparken dikkatimizi çeken husus; savaş anıtlarımızın, savaşın tarihi ve coğrafi bütünlüğü içinde bilgi veren ve tanıklık yapan bir biçimde değil, sadece zafer kazanılan yerlerde ve eksik bilgilendirme ile yapıldığıdır. Aslıhanlar, Kütahya - Eskişehir muharebelerine dair bir anıt ve savaş alanları düzenlemesi yoktur. Bunun yanında, savaşın önemli muharebelerinin geçtiği Haymana güneybatısı ya da Uşak güneydoğusundaki Kaplangı Dağı gibi yerlerde bu önemli olayları anan, ziyaretçileri, meraklıları bilgilendiren anıt ya da plaketler yoktur.

Savaşın üzerinden 90 yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen, Türkiye tarihinin bu yakın dönemindeki en önemli olayların geçtiği coğrafya unutulmuştur. Türkiye’de “toplumsal hafıza eksikliği” sürekli tartışılan bir konudur. Eksik olan hafıza coğrafyada bulunmaktadır. Anılar ile mekanların örtüşmesi, hafızayı canlandıracaktır.

¹³⁰ Gürsel Göncü ile özel görüşme, 4 Şubat 2010.

Konumuz kapsamındaki savaş alanlarına ve mekanlarına yaptığımız ziyaretlerde; bu mekanlardaki şehitlik, anıt ve müzelerin değişik kişi ve kurumlar tarafından yaptırıldığını, bakım ve işletmelerinin de yine değişik kurumlar tarafından yapıldığını (bazen de yapılmadığını!) gözledik. Bunlara, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin değişik birimleri, valilikler, kaymakamlıklar, belediyeler, Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Devlet Demiryolları, Koç Holding ve değişik özel şirketler örnek verilebilir.

Bu durum, savaş alanları ve anıtlarının düzenlenmesinde ve bakımından çok değişen standartların ortaya çıkmasına yol açıyor. Gözlemimiz sonucu, genelde Silahlı Kuvvetler tarafından yaptırılan anıtların mekan düzenlenmesinin daha başarılı, bakım ve idamesinin de turizmin gerektirdiğı standartlara daha yakın olduğunu gördük. Bu anıtlarda ziyaretçiye bilgilendirme daha düzgün ve referanslara dayalı yapılmaktadır. Anıtkabir, Alagöz Karargah Müzesi, Duatepe anıtı güzel örneklerdir.

Milli Parklar idaresinin sorumluluğunda olan anıtlarda ise bakım ve işletme sorunlarını gözledik. Bu idareye bağılı müzelerin durumunu ise içler acısı bulduk. Türkiye’de Çanakkale ve Büyük Taarruz olmak üzere iki tarihi savaşın gerçekeştiğı iki dev milli parkı idare eden Çevre ve Orman Bakanlığı’nın, askeri tarih ve müze düzenlemesi konusunda uzman kadrolarının olmadığı ve kendi sorumluluk alanlarındaki düzenlemelerin çok amatör bir biçimde yapıldığı anlaşılmaktadır. Harp tarihi ve müzeleri Çevre ve Orman Bakanlığı’nın ilgi ve bilgi alanı dışındadır ve bu durum da ne yazık ki harp alanlarımızın düzenleme ve işletmesinde kendisini göstermektedir.

Koç Holding’in yaptırdığı Kartaltepe, Sakarya Savaşı anıtı, özel sektörün katkısı konusunda iyi bir örnektir. Devlet Demiryolları’nın Malıköy müzesi ise, “İunapark” denilebilecek mekan düzenlemesi ve kalitesiz unsurları ile Sakarya’da “Türk’ün Sanatla İmtihanı mı?” sorusunu akıllara getirmektedir.

Standart, savaş alanlarının ve anıtlarının gereksinim duyduğu bir şeydir. Bu ziyaretçilerin, birbirinden ayrı mekanlardaki olayların birbirleri ile ilişkisini kurmalarına yardımcı olur, görsel ve mekansal saygı yaratır. Değişik kurumların ilgilendiği savaş anıtlarında standartlaşma beklemek mümkün değildir. Bu nedenle, Büyük bir imparatorluktan savaşlarla dolu bir tarihi miras alan ve bugün de hala irili ufaklı çatışmalarda evlatlarını şehit veren Türkiye Cumhuriyeti'nin, sırf bu işle ilgilenecek bir Türk Savaş Anıtları kurumsal organizasyonuna ihtiyacı vardır. Bu kurumun hem yurtiçi hem de yurtdışındaki Türk şehitlikleri, savaş anıtları ve müzelerinin tasarlanmasında, düzenlenmesinde ve standartların uygulanmasında tek belirleyici kurum olması gerekir. Bu kurum; Türk Silahlı Kuvvetleri, Kültür Bakanlığı, Milli Parklar gibi kurumlardan destek alarak; askerler, tarihçiler, coğrafyacılar, mimarlar ve tasarımcılar, eğitimciler, çevre uzmanları, peyzaj mimarları, turizmciler gibi çok değişik disiplinlerdeki uzmanları barındırarak kendi bütçesi ve organizasyonu içinde salt bu konu ile ilgilenmelidir.

Konu ile ilgim dolayısıyla ve bu araştırma kapsamında, Normandiya çıkarma alanları (Fransa), Flanders (Belçika), Somme (Fransa), Sicilya çıkarma alanları (İtalya), Kuzey Afrika harp mezarlıkları (Tunus); Imperial War Museum (Londra), Les Invalides (Paris) gibi askeri müzeleri ve yurtdışındaki bazı Türk şehitliklerini (Salt Şehitliği, Ürdün; İskenderiye Şehitliği, Mısır; Şam Hava Şehitliği, Suriye) görme, inceleme imkanım oldu. Bunlara Türkiye'deki harp mezarlıkları ve anıtlarını da ekleyerek karşılaştırma yaptığımızda, dünyada bu işi iyi yapan kurumlara bir örnek olarak Commonwealth War Graves Commission (CWGC)'ı gösterebiliriz:

1917 yılında Britanya İmparatorluğu'nun savaş kayıplarının mezarları ve anıtlarını yapmak amacıyla Sir Fabian Ware tarafından kurulan bu kurum, bugün İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) üyesi ülkelere desteklenen uluslararası bir organizasyondur ve iki dünya savaşında hayatını kaybeden 1.7 milyon askerin mezarları, kayıtları ve düzenlenen törenlerle ilgilidir. 2008 bütçesi 42 milyon İngiliz Sterlini olan bu kurum, 150 ülkede 2,500 harp mezarlığı ve anıtının inşası ve bakımını yapmaktadır. Türkiye'de de ofisi ve organizasyonu bulunan CWGC,

Çanakkale harp mezarlıkları ve İstanbul Haydarpaşa mezarlığının bakımından sorumludur. CWGC'nin kuruluşundan beri benimsediği ve uyguladığı temel prensipler şunlardır:

- Bütün ölenler bir mezar taşı ya da anıtlarda isimleri ile anılmalıdır.
- Mezar taşları ve anıtlar kalıcı olmalıdır.
- Mezar taşları standart olmalıdır.
- Askeri, sivil rütbe, ırk ve inanç ayrımı olmamalıdır.¹³¹

Araştırmamızın ek bölümünde, CWGC, Kanada Veteran İşleri Bakanlığı ve dünyadan savaş alanları ile ilgili kuruluşların ortak çalışması ile ortaya çıkan; savaş alanlarının korunması ve işletilmesi konusundaki standartları belirlemeye yönelik kayda değer bir çalışma olan Vimy Deklarasyonu'nun metni bulunmaktadır.

Son dönemde, Türk toplumunun tarihe ve turizme artan ilgisi, merkezi ve yerel yönetimleri savaş alanları ve anıtları yaptırma konusunda teşvik etmiştir. Çanakkale'deki gerçek şüheda kabristanlarının 90 yıl sonra yeniden düzenlenmesi kuşkusuz olumlu bir gelişmedir. Kurtuluş savaşının da gerçek şehitliklerinin tespit edilmesi ve ihya edilmesi gerekmektedir.

Ancak, bu işler yapılırken; yıllar, yüzyıllar sonraki kuşaklara bırakılacak bir hafıza ve anıtlar değil, ne yazık ki kısa vadeli hesaplar, siyasal çıkarlar da düşünülmektedir. 2007 yılında Çanakkale Şehitler Abidesi yeniden düzenlendi ve abidenin karşısına mermer bir duvar ve fiberglastan bir rölyef eklendi. Bu yapılan eserlerin bir kaç yüzyıl dayanması gerekirken, aradan 3 yıl geçmeden bunların dökülmeye başladıkları gözlendi.

¹³¹ (Çevrimiçi) <http://www.cwgc.org> , 4 Şubat 2010

Fotoğraf 71: Çanakkale Şehitler Abidesi rölyefi. Yapılışı 2007, fotoğraf: 1 Şubat 2010.

Kalıcılık, savaş anıtları mekan düzenlemelerindeki en önemli kriterlerden biri olmalıdır. Bir ulusun geçmiş kuşaklarının fedakarlıklarını anması ve bu bilinci yeniden üretmesi ancak kalıcı anıtların yapılması ve saygı ile korunması sayesinde olur. CWGC'nin Çanakkale anıtları 1920'lerde yapıldığı haliyle bugün ayakta, Türk şehitliklerinde 3 yıl önce yapılan anıtların dökülmeye başlaması acı bir gerçektir.

Anıtlar ve şehitliklerin yapımında kullanılan malzeme kalıcılık açısından çok önemlidir. Son zamanlarda yapılan bir çok heykel ve anıtın fiberglastan ya da plastikten yapıldığını görmekteyiz. İlk fırtınada yıkılan ya da kırılan bu anıtların kalıcılığa dair hiç bir iddiası olmadığı gibi, ucuzluğu ve kalitesizliği ile “görev savma” amacıyla yapıldıklarını belli etmektedirler. Kişisel kanaatimizce, bu anıtlar ya bronz ve taş gibi kalıcı malzemeden yapılmalıdırlar ya da hiç yapılmamaları gerekir.

Eski kuşakların fedakarlıklarını anımsamak, yarınki kuşaklara bırakmak insan unsurunun eğitimi ve bilinçlenmesi ile mümkündür kuşkusuz. Savaş alanları ve anıtları bu eğitimde önemli bir rol oynayabilir. Bu yüzden alanlar ve anıtlar doğru ve gerçek bilgilendirme sağlamalıdır. Hamaset ve ticaret, gerçek kahramanlık ve fedakarlıklara saygısızlık içerdiği gibi, yeni kuşaklara ikna edici olmayan “mitolojik” bir tarih bakışı sunmaktadır ve bu çok tehlikelidir.

Savaş alanları turizmi konusunda çalışan Dr. Chris Ryan, “savaşlarda yaşanmış tecrübelerin çeşitliliği düşünüldüğünde, muharebe alanlarının birden fazla ‘gerçeklik’ içerdiğini” yazar. Bu gerçeklikler, bireysel öyküler ve tepkilerin inşası ile geçmişimizi oluşturup bugün ve geleceğimizi bilgilendiren daha geniş toplumsal yapı ve ideolojilerdir. Yazara göre, savaş anıtlarındaki söylem ve bilgilerin içeriği mitolojik ya da olgusal verilere dayalı olarak sunulmaktadır. Aynı zamanda, savaş anıtlarının verdiği bilgi, sadece o mekana özgü olabilmekle birlikte, daha geniş toplumsal, siyasal bir kapsamı da içerebilmektedir.¹³²

Gözlem ve kanaatime göre, savaş anıtlarında mitoloji ve efsane yaratmak, hem bu anıtların inandırıcılığını azaltmakta, hem de gerçek kahramanlık öyküleri ve fedakarlıklarına duyulan saygıyı erozyona uğratmaktadır.

Türk Kurtuluş Savaşı; 20nci yüzyıl başında, inanılmaz zor koşullar altında Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde, ulusun çoğunluğunun fedakarlığı ve desteği ile başarıya ulaşmış bir bağımsızlık savaşıdır. Bunun kendi olgusal gerçekleri yeterinde destansıdır. Bu nedenle bu yaşanmışlığın yeni, yapay destanlar yazılmasına, öyküler, mitler, efsaneler uydurulmasına ihtiyacı yoktur. Olgusal, kanıtları olan, referansları olan gerçek bilgi; bu öyküyü yeni kuşaklara, dosta düşmana aktarmakta yeterli olacaktır.

Bu nedenle, savaş anıtlarında anlatılan öykülerin muhakkak tarihi referansları olması, doğru bilimsel kanıtlarla desteklenmesi gerekmektedir. Özellikle 21nci yüzyıl iletişim çağında kanıtsız, belgesiz hamaset; ikna edici olmamakla kalmayıp, gerçekten yaşanmış olayların ve bireysel öykülerin de değerini düşürmektedir. Kısaca, her anıtın, her yazıtın bir referansı olmalıdır! Bu da emek ve bilimsel çaba gerektirir.

¹³² Chris Ryan, ed., **Battlefield Tourism, History, Place and Interpretation**, Elsevier Publications, Oxford, 2007. s. 1 – 2

Savaş alanları yakınında yerleşik halkın, günlük hayatlarını geçirdikleri mekanlarda tarihte neler yaşanmış olduğu, buraların önemi ve korunması konusunda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi önemlidir. Gençler ve öğrencilerin; yaşadıkları yerin tarih ve coğrafyası konusunda araştırmalar yapmaları sağlanmalı, harp alanları tanıtılmalı, gönüllü yerel tarih çalışma grupları kurulmalı ve desteklenmelidir.

Savaş alanları; anmak, anımsamak, merak etmek, öğrenmek güdülerini harekete geçiren, hüznün ve saygı duygularının yoğun olarak yaşandığı yerlerdir. Eskiden yaşanan trajedilerin mekanları, bugünün insanlarını yaşananlardan ders almaya sevk etmelidir. Yapılan yanlışlar, kötülükler, düşmanlıklar olmamış gibi yapılamaz. Burada önemli olan “affet ama unutma” bilincini yeni kuşaklara verebilmektir. Savaşmış tarafların halklarının birbirlerinin ülkelerine ve ortak tarihlerinin mekanı olan savaş alanlarına seyahat etmeleri hümanist bir hareket olan turizmi geliştireceği gibi, barışın sürmesine de katkıda bulunacaktır.

Turizm kuşkusuz bir ekonomik faaliyettir ve destinasyon haline gelen yere bir ticari canlılık getirir. Savaş alanı özelinde bu ticari faaliyetlerin çok dikkatli ve saygılı bir şekilde yapılması, planlanıp kontrol edilmesi gerekmektedir. Çanakkale şehitliklerinde yüksek sesle müzik çalıp, çekirdek satan esnafların yarattığı saygısız ve değersiz görüntünün, Kurtuluş Savaşı alanlarının kitle turizmine açılması sonucunda burada da yaşanabileceği öngörülmeli ve önlem alınmalıdır.

Turizm coğrafyası açısından baktığımızda savaş alanlarının dış turizm boyutu da bulunmaktadır. Son zamanlarda bazı yayın organlarında, Çanakkale’de Anzak, Fransız ve İngiliz anıtları bulunduğu gibi, Kurtuluş Savaşı alanlarında da Yunan anıtlarının yapılması tartışmalarının başladığını görüyoruz.¹³³ Bu konudaki kişisel görüşümü de kısaca belirtmek istiyorum:

¹³³ “Anadolu’da niye hiç Yunan anıt mezarı yok?” Hürriyet Gazetesi, 14 Ağustos 2009, (Çevrimiçi) <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12274667&tarih=2009-08-14> , 4 Şubat 2010.

Kurtuluş Savaşı, Çanakkale Savaşı'ndan farklıdır. Çanakkale savaşında, bir işgal ve bunun sonucu oluşan sivil katliam, yüzyıllarca birlikte yaşayan insanların birbirlerine düşman olması gibi bir olay yaşanmamıştır. Dünya savaşı içinde bir cephe değildir. Bu muharebenin değil ama savaşın galipleri, savaştan hemen sonra gelip mezarlıklarını ve anıtlarını yapmışlar, daha sonra da Lozan Antlaşması ile bunların korunmasını garanti altına almışlardır. Türkiye daha sonra bu devletlerle dostluk ilişkisi geliştirmiş ve özellikle Avustralya gibi uzak ülkelerin halklarıyla bir yakınlık oluşmuştur. Yunanistan'ın 1919 – 1922 Anadolu işgalinde ise böyle bir durum olmayıp, bu işgal sırasında halkların unutamayacağı trajediler yaşanmıştır. 90 yıl, toplum hafızaları için kısa sayılabilecek bir süredir. Üstelik iki devlet ve toplumun ilişkileri her zaman iyi yönde gelişmeyip, bugün de gündemde olan sorunlar taşımaktadır. Bu nedenle İzmir, Afyon ya da Sakarya'da Yunan anıtları yapılması, tarihi ve insani bir konu olmayıp siyasi bir konudur. Bu da ülkeler arası bütün siyasi konularda olduğu gibi mütekabiliyet (karşılıklık) ilkesini gerektirmektedir ki, bugünkü Yunanistan'da 1897 Türk – Yunan Harbi ya da 1912 Balkan Harbi için Türk şehitlikleri ya da anıtları yapılması, pek tartışılabilir konular değildir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın bütünsel bir kapsamla, özgün objeler, gerçek bilgiler ve iddialı bir tasarımla bugünkü ve gelecek kuşaklara anlatıldığı gerçek ve büyük bir müzesi bulunmamaktadır. Böyle bir müzenin İzmir, Afyon ya da Ankara'da Cumhuriyet'in 100ncü yılından önce açılması gerekmektedir. Mevcut küçük müzelerin ve savaş alanlarının da titizlikle uzman bir organizasyon tarafından ele alınıp düzenlenmesi önemlidir. Bu çalışmalar yapılırken, turizm hareketinin gerektirdiği altyapı, hizmetler, sunum ve mekansal düzenlemelere de önem verilmelidir.

Mütevazı çalışmamızın, bu konudaki düşünce üretimine katkıda bulunmuş olması temenni edilir.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Halide Edip: **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- Akşit, Cihangir: "Miralay Reşat Çiğiltepe'nin kısa özgeçmişi", (Çevrimiçi) <http://www.cigiltepe.com/TrGecmis.aspx> , 20 Ocak 2010.
- Altay, Fahrettin: **10 Yıllık Savaş ve Sonrası**, Eylem Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ankara İl Kültür Müd.: **Ankara Müzeleri**, , Ankara, 2006.
- Artuç, İbrahim: **Büyük Taarruz**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Tek Adam, Cilt: II**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Belen, Fahri: **Büyük Türk Zaferi (Afyondan İzmir'e Kadar)**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999.
- Çalışlar, İzzettin: **Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- Çalışlar, İzzettin: **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Çiloğlu, Fahrettin: **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, Livane Yayınları, İstanbul, 2004.

- Doğaner, Suna: “Savaş ve Turizm: Troya ve Gelibolu Savaş Alanları”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 46, İstanbul, 2006, s. 3 - 21.
- Dusmanis, Viktor: **Küçük Asya Harbinin İç Yüzü**, Çev: Hristo Ertorun (yayınlanmamış çeviri), Pyrsos Yayın Şirketi, Atina 1928.
- Erikan, Celal: **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.
- Erikan, Celal: **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gazi Mustafa Kemal: **Nutuk, Atatürk’ün Anlatımıyla Kurtuluş Savaşı**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2006.
- Genelkurmay Başkanlığı: **Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi**, ATASE Yayınları, Ankara, 2001.
- Genelkurmay Başkanlığı: **İnönü Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü**, ATASE Yayınları, Ankara, 2000.
- Genelkurmay Başkanlığı: **Sakarya Meydan Muhareberi Harp Tarihi Broşürü**, ATASE Yayınları, Ankara, 1997.
- Genelkurmay Başkanlığı: **Büyük Taarruz Harp Tarihi Broşürü**, ATASE Yayınları, Ankara, 1997.
- Göncü, Gürsel: “Kader Değil, Mustafa Kemal”, **Atlas Dergisi**, Sayı: 145, Nisan 2005, s. 41-71.

- Göncü, G.; Aldoğan, Ş.: **Çanakkale Muharebe Alanları Gezi Rehberi**, MB Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Göncü, G.; Aldoğan, Ş.: **Siperin Ardı Vatan**, MB Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Görgülü, Eray: "Tarihi müzede bilgisayar çıktısı tablo", (Çevrimiçi) <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12922976&tarih=2009-11-12> , 25 Ocak 2010.
- Görgülü, İsmet: **Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Hanson, Neil: "Battlefield tourism: nothing new", 9 Kasım 2005, (Çevrimiçi) <http://www.travelmag.co.uk>, 6 Aralık 2009.
- Hervouet, S.; Braeuer, L. M.: **1200 Musees 39/45 Guide Europe**, Editions Le Grand Blockhaus, Batz-sur-Mer, 2007.
- Hikmet, Nazım: **Kuvayi Milliye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.
- Hürkuş, Vecihi: **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- İnan, Afet: **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.
- İncedayı, Cevat Kerim: **İstiklal Harbi Garp Cephesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

- İnönü, İsmet: **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.
- Kanlı, Elif: **Başkomutan Tarihi Milli Parkı'nın savaş turizmi içerisindeki yeri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, 2008.
- Kaya, Ozan: **Ölüm Turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nı Ziyaret eden Turistlerin Motivasyonlarını Anlamaya Yönelik Bir Araştırma ve Sonuçları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Çanakkale, 2006.
- Kinross, Patrick: **Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Kütahya Valiliği: **Kuruluş ve Kurtuluş**, Kütahya Valiliği Yayını, Kütahya, 2008.
- Lüle, Zeynel: **Mustafa Kemal'in Can Yoldaşı Ali Çavuş**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- Mango, Andrew: **Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Müderrişoğlu, Alptekin: **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Mütercimler, Erol: **Bu Vatan Böyle Kurtuldu**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

- Okar, Avni: **Türkiye’de Tayyarecilik (1910 – 1924)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004
- Okay, Ş.; Okay, M.: **Büyük Taarruz’da Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri**, Yönetici Yayınları, İstanbul, 1986.
- Özakman, Turgut: **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.
- Özakman, Turgut: “Kağnıların İzinde”, **National Geographic Türkiye**, Temmuz 2008, s. 81 – 101.
- Özakman, Turgut: **Diriliş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Özakman, Turgut: **Şu Çılgın Türkler**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Özalp, K.; Gündüz, A. v.d.: **Sakarya, Savaşınlar Anlatıyor**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Prens Andreas: **Felakete Doğru**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.
- Ryan, Chris, (ed.): **Battlefield Tourism, History, Place and Interpretation**, Elsevier Publications, Oxford, 2007.
- Sakaoğlu, Necdet: **Milli Mücadele Albümü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.
- Selek, Sabahattin: **Milli Mücadele, Cilt 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul.

- Sezginer, Mansur: "Sakarya Savaşı Sırasında Tırnaksız Köyü" (Çevrimiçi)
<http://www.vatankirim.net/diaspora/sakarya-tirnaksiz.htm> ,25 Ocak 2010.
- Smith, Michael Llewellyn: **Ionian Vision, Greece in Asia Minor 1919 – 1922**, Hurst & Company, London, 1999.
- Sönmez, Mustafa: "İç turizm pazarını bilen var mı?", 29.8.2005, (Çevrimiçi) <http://www.turizmdebusabah.com> , 17 Ocak 2010.
- Trikupis, Nikolaus: **Hatıralarım**, Çev: Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret Yayınları, İstanbul, 1967.
- Tuncoku, A. Mete: **Çanakkale 1915** Buzdağının Altı, TBMM Yayınları, Ankara, 2005.
- Tunçay, Mete: "Siyasal Tarih (1908 - 1923)", **Türkiye Tarihi Cilt:4 Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 60 – 75.
- Yavuz, Kemal: "İnönü Muharebeleri", **Savunma ve Havacılık**, Sayı: 103, 2004, s. 79 - 83.
- Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı: **1919 – 1922, Küçük Asya Seferi Özetlenmiş Tarihi**, (yayınlanmamış çeviri), Askeri Tarih İdaresi Yayını, Atina, 1967.

Yunanistan Ulusal Tarih Müzesi: **Küçük Asya Seferi Fotoğraf Albümü**, Ulusal Tarih Müzesi Yayınları, Atina, 2004.

(Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ, ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ, ΑΘΗΝΑΙ 2004)

A guide to the Western Front, Footstep Maps, Avustralya, 2006.

Eurocart, Turkey, West (1:800,000), American Map Corporation, New York, 1998.

Türkei Landerkarte, 1:750.000, Falk Verlag.

“Sakarya Meydan Muharebesi Anısına Yakışır Dev Mehmetçik Anıtı”, **Savunma ve Havacılık**, sayı: 127, 2008. s. 138

"Afyonkarahisar Şehitlikleri" (Çevrimiçi)

<http://www.afyonkarahisar.gov.tr/sehitliklerimiz.aspx> , 29 Ocak 2010.

"Anıtkabir Ziyaretçi Sayıları" (Çevrimiçi)

<http://www.tsk.tr/anitkabir/guncel/faaliyetler/ziyaretcisayilari.html>, 22 Ocak 2010.

"Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi", (Çevrimiçi)

<http://www.tsk.tr/anitkabir/sakaryameydanmuharebesi.html>, 22 Ocak 2010.

"Hellenic Air Force History, Campaign in Asia minor", (Çevrimiçi)

http://www.haf.gr/en/history/history/history_4.asp, 29 Ocak 2010

"Milli Parklar", (Çevrimiçi) <http://www.milliparklar.gov.tr> , 18 Ocak 2010.

"Tarihi mevzilere sahip çıkılsın", (Çevrimiçi)

<http://www.tumgazeteler.com/?a=4359606>, 23 Ocak 2010.

"Vali Mustafa Kara İstiklal Yolunda", (Çevrimiçi)

<http://www.kastamonu.gov.tr/Newsdetay.asp?NewsId=543>, 22 Ocak 2010.

"İstiklal Yolu", (Çevrimiçi) <http://www.kastamonu.gov.tr/istiklal/Default.html>, 22 Ocak 2010.

"Gelibolu Milli Parkı'nda Ziyaret İşkencesi", 24 Mart 2008, (Çevrimiçi)

<http://www.haberler.com/gelibolu-milli-parki-nda-ziyaret-iskencesi-haberi/> , 17 Ocak 2010.

"Hane Halkı Yurtiçi Turizm Harcamaları Profili", (Çevrimiçi)

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=51&ust_id=14, 17 Ocak 2010.

"Hepimiz 57nci Alay'ın askeri olduk, yürüdük...", 25 Nisan 2009, (Çevrimiçi)

<http://www.cnnturk.com> , 17 Ocak 2010.

"Kocatepe Zafer Yürüyüşü", (Çevrimiçi) <http://www.zafer.aku.edu.tr/index.htm> , 17 Ocak 2010.

"Vimy Declaration for the Conservation of Battlefield Terrain", (Çevrimiçi)

<http://www.vac-acc.gc.ca/remembers/sub.cfm?source=memorials/battlefield> , 31 Ocak 2010.

"Commonwealth War Graves Commission" <http://www.cwgc.org/default.asp> , 4 Şubat 2010.

"Anadolu'da niye hiç Yunan anıt mezarı yok?" Hürriyet Gazetesi, 14 Ağustos 2009, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12274667&tarih=2009-08-14> , (Çevrimiçi) 4 Şubat 2010.

EK

Savaş Alanı Arazilerinin Korunması için Vimy Deklarasyonu

Taslak #5, 18 Aralık 2001

Giriş

Savaş alanları, fiziksel coğrafyanın savaş, hac, anma ve turizm vasıtasıyla sembolik yerler haline dönüştürüldüğü, kayıp kişiler içinse bir mezar taşı olarak kabul edilen, keder dolu ve dokunaklı yerlerdir. Savaş alanlarının, mezarlıkların ve anıtların göz alıcı, duyguları harekete geçiren betimlemeleri; tarihi bilinç ve savaşın kültürel hafızamız üstündeki etkisini vurgular.

Savaş Alanları bir çok sebepten dolayı anlamlı yerlerdir: Bir çok başlıca jeo-politik meselenin anlaşmazlıklar vasıtasıyla ortaya çıktığı yerler olmaları; zafer ve trajedinin yaşandığı yerler olmaları; taktiksel veya teknolojik gelişmelere ilham veya kaynak oluşturan yerler olmaları gibi. Somme, Verdun ve Gettysburg gibi yerler, tarihi sit alanı, kutsal mekan olduğu kadar, kültürel mirası ve geçmişi anma ve sunma konularındaki karmaşık meselelerin odak noktası da olmuşlardır. Otantik savaş alanı arazilerinin korunduğu Vimy Ridge veya Vicksburg gibi bölgelerde, ziyaretçiler bir sipere veya bomba çukurunun içine, veya yeraltı tünellerine girdiklerinde, duygusal bir “mekan” hissi, askerlerin hayatlarıyla kesişen bir anın hissi oluşur. Böyle yerler, kişisel bağları doğrular, bir hatırlama ve anma biçimiyle, bireysel ve kolektif kimlikleri keşfetme fırsatı yaratır.

Yine de, zaman kendi zorluklarını yaratır. Anıtsal katmanlar ve ziyaretçileri barındırmak için gerekli olan alt yapı arazinin üstüne yapılabilir; doğal süreçler arazinin özelliklerini aşındırıp, muharebenin izlerini hafifletebilirler. Modern dünya kültürel değişimi getirmektedir: Bu hassas bölgelere farklı yaklaşımlar ve gelen yeni baskılar onları tehlike altında bırakabilir. Bu bölgelere nasıl bakılması

gerekmektedir? Değişim nasıl yönetilebilir? Muharebeyle kişisel bağları zayıflayan ve sürekli değişmekte olan bir kitleye, böyle bir hatıra dokusu nasıl sunulmalıdır?

Venedik Sözleşmesi (1964) ile, Tarihi Savaş Alanı Arazilerinin Korunması için Vimy Deklarasyonu¹, çatışmalar yaşanmış tarihi alanların fiziksel kalıntılarının korunması, sunulması ve işletilmesiyle ilgili zorlukların, bir çok bilim dalının bakış açısıyla irdelenmesini yansıtır. Amaç, karmaşık olan bu kültürel kaynakların, dokusunu ve anlamını koruyarak, bugünün düne olan borcunu kısmen de olsa ödemektir.

Bir savaş alanının, doğa ve kültür dokusuna sahip bir arazinin, askeri bir çarpışmanın etkilerini üstünde taşıyan, bitki örtüsü, topoğrafya, yerleşim ve dolaşım şekilleri, manzara, arkeolojik katmanlar, inşaa edilmiş yapılar, savaşın cereyan ettiği alanlar ve tahkimat gibi çeşitli özellik ve kültürel *kaynakları* olan bir arazi olduğu kabul edilir. Savaş alanları çok farklı anlamları içinde barındırır ve her kişide farklı duygular uyandırır. Kültürel, sosyal ve politik algılar ve yorumlar ile savaş alanlarına karşı kişisel reaksiyonlar, zaman içinde evrimleşir.

¹ Tarihi Savaş Alanı Arazilerinin Korunması için Vimy Deklarasyonu, 1-3 Mart 2000 tarihinde, Fransa - Arras'da, Veterans Affairs Canada tarafından yapılan bir davetle gerçekleşen Birinci Uluslararası Savaş Alanları Arazilerini Koruma Workshop'ı katılımcıları tarafından taslak olarak hazırlanmıştır. Katılımcı kuruluşlar: Veterans Affairs Canada; Heritage Conservation Program, Real Property Services for Parks Canada, Public Works and Government Services Canada; United States National Park Service; Parks Canada; the National Battlefield Commission of the Department of Canadian Heritage; English Heritage; the Durand Group (United Kingdom); University College London; City of Arras, France; American Battle Monuments Commission; Ministry of Culture and Communication (France); the Commonwealth War Graves Commission.

Kaynak: Veteran Affairs Canada, (Çevrimiçi) 31 Ocak 2010, (Çeviren: Fatoş Dilek Güngör)

<http://www.vac-acc.gc.ca/remembers/sub.cfm?source=memorials/battlefield>

Savaşın cereyan ettiği bölgeler, savaş alanı arazisinin bir parçasıdır ve bu anlaşma amacının savaşın ve savaş operasyonu hazırlıklarının; taktiksel özellikleri, tahkimat, siperler, sığınaklar ve diğer yeraltı işleri ile mermi çukurları, kraterler ve arazide iz bırakan diğer işler, mezar gömüleri ve engeller, mühimmat ve ekipman gibi fiziksel kanıtlarını da içerir.

Anıt ve tasarlanmış arazi düzenlemeleri gibi anıtsal katmanlar, savaş alanına, olayı ve katılımcılarını anmak amacıyla eklenir ve hem tasarım olarak, hem de olayın sosyal ve politik algılanışındaki değişikliğe işaret etmesi bakımından kıymetlidirler. Anıtsal katmanlar, savaş alanı arazilerinin yakınında veya üstünde olabilir.

Arkeolojik katmanlar yüzeye refere eder, bunlarla bir arada var olmakta olan yeraltı kalıntıları da savaş alanı arazilerinin entegre bir parçasını oluşturur.

Amaçlar

Madde 1.

Bu bölüm, yukarıda tanımlanan savaş alanlarının ve onlarla ilgili kaynakların korunmasıyla ilgilidir.

Madde 2.

Savaş alanı arazileri zaman içinde değişime sebebiyet veren doğanın ve insanın sebep olduğu süreçlere maruz kalır. Özellikle toprakla ilgili işler veya arazideki izler gibi bazı özellikler, zaman içinde yok olur. Savaş alanı korumada hedef; anma, koruma, sunum, ziyaretçi güvenliği ve sit yönetimi konularını, savaş alanı arazisi ve ilgili özelliklerini koruyacak ve ziyaretçilerin alanı anlama ve takdir etmesine katkıda bulunacak şekilde birbiriyle uzlaştırmaktır. Zamanın akışıyla muharebe algısının da değişime uğrayacak olması düşünülürse, başka bir hedef de siti gelecek jenerasyondan ziyaretçi ve akademisyenlerin muharebe kalıntılarıyla ilgili yeni hipotez ve anlayışları ölçebilecekleri bir vaziyette korumaktır.

Araştırma ve Dokümantasyon

Madde 3.

Tarihi, kültürel, sosyal ve jeo-politik bakımlardan savaşçıların bireysel deneyimleri ve muharebeler ile ilgili sürmekte olan araştırma ve dokümantasyonlara ek olarak, arazi özellikleri ile ilgili araştırmalar ve fiziksel çevreye farklı açılardan bakış, savaş alanı arazilerini oluşturan çeşitli katman ve özelliklerin arasındaki mekansal ve zamansal ilişkiyi anlayabilmek için önemlidir. Araştırmalar (tarihi, arkeolojik, biyolojik, kartografik v.b.) bu sitlerin anlaşılması, değerlendirilmesi, yönetilmesi ve doğru sunulmasıyla ilgili çok önemli bilgiler sağlar.

Madde 4.

Kaynak envanterleri, haritalama ve diğer formlardaki dokümantasyon, kaynakları tanımlama ve anlama, etkin yönetim stratejileri geliştirme ve gelecek araştırmalara bilgi sağlama konularında esastır. Savaş alanı arazilerinin belli başlı bölümlerini, özellikle araştırma ve çalışmalar için ayırmak ve bu bölümlere ziyareti sınırlamak uygundur.

Özgünlük ve Bütünsellik

Madde 5.

Zaman ve doğa savaş alanı arazisini değiştirir. Ancak özgün bir mekan ziyaretçiler üzerinde taklitlerinin ortaya çıkartamayacağı güçlü duyguları harekete geçirebilir. Bir yerin özgünlüğü ve kısıktırıcı gücü, görünümün ve arazinin bütünselliğinin korunması ile etkisini artırır.

Madde 6.

Savaş alanları, muharebe veya muharebe hazırlığıyla ilgili kanıtlar fark edilebilir ise, uyumlu ve korunmuş ise, belirgin görünüm ve özellikler arasındaki mekansal ilişkiler korunmuş ise ve belirli gizlenmiş özellikler, gözüken arazi ile uyumlu ise bütünseldir. Bütünsellik ve doğruluk, zamanın geçtiğine dair kanıtlarla ve doğal süreçlerden dolayı yıllanmışlığın verdiği duruşla da ortaya çıkar.

Madde 7.

Bütünsellik ve özgünlük, operasyonların, ziyaretçi tesislerinin ve bakım onarım rejimlerinin etkisini azaltmak için dikkatli bir planlama ve doğanın izin verdiği ölçüde orjinal malzeme ve formun muhafaza edilmesini sağlayan koruyucu/önleyici konservasyon programı ile korunur. Askeri çatışmaların ardından savaş alanında bırakılan askeri faaliyet kalıntıları ve bu yapıların düzeni, askeri çarpışmanın önemli bir belgesidir. Mümkün olduğu durumlarda in-situ korunarak, arkeolojik kayıtların bütünselliği muhafaz edilmelidir.

Madde 8.

Savaş alanlarının özelliklerini değiştiren müdahaleler bütünselliklerinden ödün vermelerine sebep olur. Taviz verilen özelliklerin bütünlüğü, komşu arazinin karakterine uyumlu uygulamalar vasıtasıyla iyileştirilebilir.

Madde 9.

Eksik özelliklerin araziye yeniden inşası bazı bakımlardan etkili bir yorumlama metodu olabilirken, diğer taraftan eksikleri yeniden inşaa edilmiş arazi, özgünlüğünü yitirir. Özgün savaş alanı arazileri üzerine bu şekilde uygulamalar yapılmamalıdır. Savaş alanı arazisinin eksik özelliklerinin yeniden inşasını takiben, uygun araştırma ve dokümantasyonu da içeren çok detaylı bir planlama süreci gerçekleştirilmelidir.

Planlama, İyileştirme ve Koruma

Madde 10.

İyileştirme, bir taraftan muhafaza etme, stabilize hale getirme ve korumanın kesintiye uğraması olarak tanımlanırken, diğer taraftan savaş alanı arazisinin kaybının geciktirilmesi olarak da tanımlanmaktadır.

Madde 11.

İyileştirme hakkındaki kararlar çok disiplinli araştırma ve uzun vadeli planlama temeline dayandırılır. Savaş alanı arazisini anlama konusunda katkıda bulunan bilim dalı ve ilgi gruplarından bazıları şöyledir: Koruma konusunda çalışan profesyoneller,

kültür kaynağı yöneticileri, doğal kaynak yöneticileri, peyzaj mimarları, haritalama ve araştırma uzmanları, gaziler, askeri tarihçiler, mühimmat uzmanları, sunum uzmanları, antropologlar, arkeologlar, toprak ve orman ile ilgilenen bilim adamları, arboristler (ağaç bakımı ve hastalıklarının tedavisiyle uğraşan kimse), bahçecilikle uğraşan kimseler, ekolojistler ve sit yöneticileridir. Savaş alanları konusu nadir bir uzmanlık dalıdır ve bu konudaki gelişmeler desteklenmelidir.

Madde 12.

Sit koşullarıyla uyumluluğunun kesinleştirilmesi için her iyileştirmenin ardından uygun araştırma, planlama, test etme ve gözlemlleme iyileştirmeyi takip etmelidir. Mümkün olduğu durumlarda, iyileştirmeler tarihi olmayan alanlar üstünde önceden test edilmelidir.

Madde 13.

Savaş alanı arazisi doğal süreçlere de tabi olan yaşam alanının parçasıdır. İyileştirme tüm bu süreçlerin analiz ve anlaşılması üstüne oturtulmalıdır.

Madde 14.

Tüm koruma amaçlı iyileştirmeler sürdürülebilir olmalıdır. Sürekli bir bakım gerektirecek bir iyileştirmenin kararı verilmeden önce, gelecekte gerçekleştirilecek bakım için de bütçenin var olduğundan emin olunmalıdır.

Madde 15.

İyileştirmeler ve sunum seçenekleri uzun vadeli korumayı garanti etmelidir. Yapılan seçimler sadece sitin karakterini değil, ziyaretçinin tepkisini, doğal süreçlerden ve insan faktöründen korumanın derecesini de etkiler. Tüm durumlarda, uygulama seçenekleri, önceden planlanmış hedefler rehberliğinde oluşturulmalıdır.

Bakım ve Onarım

Madde 16.

Önemli olmayan onarımlar (örn: Rüzgar sebebiyle olan hasarın, keyfi patikaların

veya hayvanların yaptıklarının onarılması) komşu kaynaklardan taviz verilmemesini sağlayan bir şekilde sürdürülmeli ve arkeolojik kanıtlardan ayırdedilmelidir.

Madde 17.

Önemli onarımlar (örn:Aşınmış formların yeniden profilinin oluşturulması) belgelendirilmeli ve arkeolojik kalıntılar, karşılaştırmalı bakım rejimleri veya sunum programları vasıtasıyla ayırdedilebilmelidirler. En azından, bir uzmanın onarımları, orijinal malzeme ve formlardan ayırdedebilmesi mümkün olmalıdır.

Madde 18.

Savaş alanı arazisi ve ilgili anıtlar, müzeler, kalıntıları, vs bakımından sorumlu personel doğru değerlerle yönlendirilmeli, uygulamalarla ilgili karar verme sürecine dahil edilmeli, uygun metodlarla eğitimden geçmeli ve en az zarara sebep olan alet ve teknikleri kullanmalıdırlar.

Anıtsal Katmanlar

Madde 19.

Savaş alanı arazisi ve her anıtsal katman, birbirinden ayırdedilebilir, ancak birbirini tamamlayan ve destekleyen bir biçimde olmalıdır. Anıtsal özellikler, savaş alanı bölgelerinin değerini tanımlarken dikkate alınacaktır.

Kullanım (Eğitim, Turizm, Anma)

Madde 20.

Doğası ve tarihi sebebiyle, savaş alanı arazisi düşünme, tasarlama ve öğrenme konularına ortam hazırlar. Savaş alanında yapılacak faaliyetler, bu önceliklere saygı duyarak bunları desteklemeli, bu esnada da arazideki muharebe kanıtlarına saygı göstermelidir.

Madde 21.

Ziyaretin yarattığı baskının, sitin anlamı ve kaynakların hassasiyetinin takdir edilip korunması sağlanacak şekilde yönetilmesi gerekir. Savaş alanı arazisine giriş, sitin

büyüklüğü ve zafiyetine göre yönetilmelidir. Hassas özellikleri korumak için savaş alanının doğasını, ziyaret sıklığını veya giriş programını sınırlamak uygun olabilir.

Madde 22.

Savaş alanları sitlerine tarihselliği yansıtan, ziyaretçilerin idrakini ve doğru kullanımını sağlayan isimler vermek uygundur. “Park” tanımlamasının eğlence faaliyeti odaklı mekanları işaret ettiği ve savaş alanı arazilerinin uygun şekilde korunması ve sunulması ilkesine ters düşeceği kabul edilmektedir.

Ziyaretçinin Algılaması ve Tepkileri

Madde 23.

Sunum ve açıklama metodları ve gereçleri, savaş alanının özelliklerini, kolay anlaşılan ve araziye negatif etkisi olmayan çözümler kullanarak korur.

Madde 24.

Savaş Alanlarındaki sunum ve açıklamalar, orada geçen muharebeyle ilgili tarihi, kültürel ve fiziksel süreç ve koşullarla ilgili bilgileri de içermelidirler.

Madde 25.

Sunum ve açıklama, ziyaretçilerin savaş alanı arazilerinin değerini anlamalarına yardımcı olmalı, araziler üstünde muhtemel ziyaretçi etkisini de minimize etmelidir.